

концептосфера
 коммуникативный код
 коммуникативная оппозиция
 русский язык
 коммуникативный и содержательный
 коммуникатор и коммуникант
 коммуникативный и структурный
 коммуникативная конструкция
 коммуникативная словоформа
 коммуникативные идиомы
 коммуникативный стиль
 коммуникативная актуализация
 коммуникативные трансформации
 коммуникативная концептосфера
 коммуникативный
 коммуникативная картина мира
 коммуникативный иностранный
 коммуникативный стиль
 коммуникативная оппозиция
 коммуникативная трансформация
 коммуникативная концептосфера
 коммуникативный и коммуникант
 коммуникативный и структурный
 коммуникативная конструкция
 коммуникативная словоформа
 коммуникативные идиомы
 коммуникативный стиль
 коммуникативная актуализация
 коммуникативные трансформации
 коммуникативная концептосфера
 коммуникативный
 коммуникативная картина мира
 коммуникативный иностранный

интерпретация произведения

коммуникатор и коммуникант

коммуникативный и структурный

коммуникативный и иностранный

Olomouc 2017

ROSSICA OLOMUCENSIA – Vol. LVI
Časopis pro ruskou a slovanskou filologii. Num. 1
Olomouc 2017

Hlavní redaktor – Editor-in-Chief – Главный редактор: prof. PhDr. Zdeněk Pechal, CSc.

Výkonný redaktor – Editor – Редактор-исполнитель:
Mgr. Jindřiška Kapitánová, Ph.D., doc. Mgr. Jitka Komendová, Ph.D.

Redakční rada – Editorial Board – Редакционный совет:

prof. PhDr. Helena Flídrová, CSc. (Olomouc)
prof. dr. Ulrike Jekutsch (Greifswald)
prof. PhDr. Mária Kusá, CSc. (Bratislava)
проф. Валерий Михайлович Мокиенко, д.ф.н. (Санкт Петербург)
prof. PhDr. Zdeněk Pechal, CSc. (Olomouc)
prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc. (Brno)
prof. PhDr. Jana Sokolová, CSc. (Nitra)
prof. PhDr. Zdeňka Trösterová, CSc. (Ústí nad Labem)
doc. PhDr. Zdeňka Vychodilová, CSc. (Olomouc)
проф. Алла Владимировна Злочевская, д.ф.н. (Москва)

Redakční kolegium - Editorial Advisory Board - Редакционная коллегия:

prof. Alla Arkhanselska, CSc. (Olomouc)	Mgr. Jindřiška Kapitánová, Ph.D. (Olomouc)
doc. PhDr. Jiří Gazda, CSc. (Brno)	д-р Екатерина Солнцева-Накова (София)
PhDr. Jan Gregor, Ph.D. (České Budějovice)	prof. Ludmila Stěpanova, CSc. (Olomouc)
prof. UŚ dr hab. Andrzej Charciarek (Katowice)	PhDr. Marta Vágnerová, Ph.D. (České Budějovice)
doc. Mgr. Jitka Komendová, Ph.D. (Olomouc)	

Adresa redakce – Contact Address – Адрес редакции:

Rossica Olomucensia, Katedra slavistiky, Filozofická fakulta UP, Křížkovského 10, CZ-771 80 Olomouc
jindriska.kapitanova@upol.cz, jitka.komendova@upol.cz

Rossica Olomucensia – Časopis pro ruskou a slovanskou filologii navazuje na ročenku *Rossica Olomucensia* vydávanou v letech 1968-2007. Od r. 2008 jsou pod hlavičkou *Rossica Olomucensia* vydávány dvě řady: 1) **Časopis pro ruskou a slovanskou filologii** (dvakrát ročně) s uvedením ročníku a čísla (např. Vol. XLVII a Num. 1, 2) a 2) **Sborník příspěvků z mezinárodní konference Olomoucké dny rusistů** s uvedením ročníku. Obě řady jsou rozlišeny podtitulem. V r. 2009 byla *Rossica Olomucensia – Časopis pro ruskou a slovanskou filologii* zařazena na Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice. Elektronická verze časopisu je umístěna na stránce: http://www.rusistika.upol.cz/veda_a_vyzkum/rossica_olomucensia.html

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47
www.upol.cz/vup

Odpovědný redaktor: Bc. Otakar Loutocký

Technická redakce: doc. Mgr. Jitka Komendová, Ph.D.

Návrh obálky: Ivana Perůtková

Vychází dvakrát ročně (červen a prosinec)

Náklad: 45 výtisků

ISSN 0139-9268 (print)

ISSN 1804-1434 (online)

Reg. č. MK ČR E 18418

ROSSICA OLOMUCENSIA

1

Num.

Vol. LVI

Olomouc 2017

ČASOPIS PRO RUSKOU A SLOVANSKOU FILOLOGII

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře, udělené roku 2017 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

Adresa, na níž je možno časopis objednat:

Prodejna VUP

Biskupské náměstí 1

771 11 Olomouc

e-mail: prodejna.vup@upol.cz

e-shop: <http://www.e-vup.upol.cz/>

ROSSICA OLOMUCENSIA – Vol. LVI
Časopis pro ruskou a slovanskou filologii. Num. 1
Olomouc 2017

STUDIE – ARTICLES – СТАТТІ

СВІТЛАНА ІВАНІВНА ЛУЩІЙ: Велика проза І. Костецького в контексті модерністських стратегій романістики діаспори другої половини ХХ століття.....	5
ВОЛТЄСН РІСНА: «Встать над схваткой». Место идеологии в «военных» пьесах «Сны о войне» Михаила Дурненкова и «Саша, вынеси мусор!» Натальи Ворожбит	27
ЮЛІА СЕРГІЇВНА ЛЮБАВСЬКА: Мовні засоби репрезентації концепту <i>бізнесмен</i> у радянській українській публіцистиці: когнітивний і прагматичний аспекти	41
МАРІЯ ПОНОМАРЕНКО: Інтертекстуальність у сучасних українських змі: на шляху до національної самоідентифікації.....	55

RECENZE – REVIEWS – РЕЦЕНЗИИ

Michał Przeperski: Nieznośny ciężar braterstwa. Konflikty polsko-czeskie w XX wieku (Michał Hanczakowski)	71
И. А. Герасимова, В. В. Мильков, Р. А. Симонов: Сокровенные знания Древней Руси (Ольга Чадаева).....	80
Г. М. Вокальчук, В. М. Мойсієнко, Н. А. Адах та ін.: Сучасна українська мова: збірник вправ і завдань на матеріалі творів Т. Г. Шевченка (для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів) (Алла Архангельська)	84
В. М. Мокиєнко: Правильно ли мы говорим по-русски. Пословицы в современном русском языке (Людмила Степанова).....	87

СВІТЛАНА ІВАНІВНА ЛУЩІЙ

Україна, Київ

**ВЕЛИКА ПРОЗА І. КОСТЕЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ
МОДЕРНІСТСЬКИХ СТРАТЕГІЙ РОМАНІСТИКИ
ДІАСПОРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

ABSTRACT:

Svitlana Lushchii. Novels by I. Kostetsky in the context of modernist strategies employed in the Diaspora novels of the second half of the twentieth century

The article focuses on analysing the novels by I. Kostetsky (1913–1983) – a novelist, playwright and translator, whose name has only recently been turned in the history of Ukrainian literature. The author of the article examines a modernist artistic tradition of the writer, represented in such novels as “Three in the mirror” and “No dead men left”. The article also shows how the writer made use of the greatest achievements of national literature, including the period of so-called “Executed Renaissance”. The interrelation between tradition and innovation in I. Kostetsky’s creative legacy can be observed on different levels, such as the main theme and the range of problems raised, the system of images and the genre and stylistic modifications. In the article I. Kostetsky’s novels are viewed from the comparative typological aspect and from the perspective of introducing new themes, images, genre and stylistic innovations caused by the peculiar combination of Ukrainian traditions and European experience. The study is based on previously unknown archival sources, memoirs, periodicals and materials of Diaspora writers’ discussions. The author of the article reviews main critical sources and offers some insightful observations on the importance of I. Kostetsky’s rich creative legacy in the development of Diaspora prose in the second half of the twentieth century.

KEY WORDS:

Novel – modernism – I. Kostetsky – theme – image – issue – Diaspora – innovation – tradition – genre – style.

У одному з листів до В. Барки прозаїк і драматург І. Костецький писав: “Моє завдання – дратувати й збуджувати, а не заспокоювати чи проводити” [Барка 1963: 45].

І справді, пошуки та новаторство у прозі діаспори другої половини ХХ століття неодмінно пов’язані з іменем І. Костецького. У відомій книзі “Дискурс модернізму в українській літературі” С. Павличко назвала його “нігілістичним модерністом” [Павличко 1997: 301]. Коментуючи вислів дослідниці, Г. Грабович зауважив, що літературні пошуки письменника були справді “як синонім антитрадиційного, ревізійністського, епатажного, свідомо авангардного” [Грабович 2000: 28]. Активну програму – докорінно модернізувати українську літературу – І. Костецький розпочав уже в таборах Ді-Пі в період Мистецького українського руху (МУРу), тобто протягом 1945–1949 років, які він пізніше назве “золоті сорокові роки” [Костецький 2001: 127].

У цей час І. Костецький брав участь у діяльності МУРу, у 1947 році був редактором газети “Українська трибуна”. Згодом, за рекомендацією Ю. Лавріненка, на початку 1950-го року в Новому Ульмі працював редактором “Українських вістей”. Згадуючи літературний процес 1940-х років, прозаїк, безумовно, із певним перебільшенням стверджував: “Умівши вже тоді досконало виробляти усе, що – знову ж значно пізніше – відкрили бітники, Ален Гінсберг з кумпанією, ми, як і вони після нас, точно знали, що це найпевніший старт для такої справи, як наша” [Костецький 2001: 127]. Він щиро вірив, що українське письменство здатне дати високохудожні модерністські твори, які не поступалися б вартістю світовим. І все життя активно працював у цьому напрямку. Не всі експерименти І. Костецького виявилися вдалим, однак його настанови і починання знайшли відгук у творах молодого покоління діаспори – Нью-Йоркської групи.

Письменник І. Костецький (1913–1983) лише недавно був повернутий в історію української літератури, про що свідчать статті М. Р. Стеха та його публікації невідомих текстів Костецького [Подольський 2011: 290–298; 315–361; 227–280; 313–336; 340–354], Г. Грабовича [Грабович 2000: 28–29], С. Матвієнко [Матвієнко 2001: 167–183], О. Солов’я [Соловей 2011: 354–364], монографія І. Юрової [Юрова 2006] та ін. Серед згаданих дослідників лише М. Р. Стех та О. Соловей розглядали незавершені романи письменника “Троє глядять у дзеркало” та “Мертвих більше нема”. Однак цілісне дослідження саме великої прози І. Костецького на сьогодні ще не з’явилося.

Перший російськомовний роман “На грани”, підписаний справжнім прізвищем – Ігор Мерзляков, був завершений прозаїком у 1930-х на радянській Україні, але не опублікований з ідеологічних причин.

Як уже зазначалося, плідний період творчості модерніста та експериментатора І. Костецького припав саме на період МУРу. У цей час в Альманасі МУРу побачило світ його філософське оповідання “Ціна людської назви” [Костецький 1946: 104–113], а також белетристична мініатюра, присвячена Ольжичеві “Перед днем грядущим” [Костецький 1947: 48–53]. Вишукане оповідання-стилізація “Історія ченця Гайнріха” з’явилося на сторінках альманаху “Світання” у 1946 році. Пізніше І. Костецький додасть його як один із ключових фрагментів (у ньому, власне, висловлена головна ідея твору) до роману “Троє глядять у дзеркало”, опублікованого дослідником М. Р. Стехом у журналі “Кур’єр Кривбасу” [Костецький 2011: 218–292]. У цьому ж році “Хорс” надрукував оповідання І. Костецького “Божественна лжа” [Костецький 1946: 49–68]; за новелу “Тобі належить цілий світ” письменник одержав нагороду на конкурсі газети “Час”, яка видавалася у місті Фюрті. Жанрова природа згаданого твору надзвичайно цікава. М. Р. Стех висловив слушну думку про те, що “Тобі належить цілий світ” – “це таки міні-роман із міні-прологом, який накреслює “передісторію” героя, характеризуючи вихідний психологічний і духовний стан...” [Костецький 2005: 171]. Німецькою мовою І. Костецький опублікував для німецьких читачів твір “Шість ліхтарів і сьомий місяць” [Kostetzki 1947].

Під маркою “Золота брама” побачили світ дві книжки оповідань прозаїка: “Оповідання про переможців” (1946) і “Там, де початок чуда” (1948). Оповідання із першої книжки “Боротьба за прапор” було прочитане І. Костецьким 21 грудня 1945 року на літературному вечорі МУРу, серед достоїнств твору слухачі відзначили його змістову насиченість, а головним недоліком, на їхню думку, стала його невикінченість. У передмові до збірки оповідань “Там, де початок чуда” І. Костецький прокоментував власні композиційно-стильові прийоми: “Ритмізовані фрагменти у викладі – це уривки уявного, неіснуючого епосу” [Костецький 1948: 4]. Дослідниця С. Павличко так схарактеризувала стильові особливості згадуваної збірки: “...Оповідання, у яких ішлося про боротьбу опришків проти іноземних завойовників Карпат на початку ХVІ століття, написані ритмізованою прозою, властивою народним переказам, казкам, власне, вони були літературною стилізацією й відображали пошук експресіонізму, хоча нагадували старий і трухлявий символістичний романтизм” [Павличко 1997: 309].

І. Костецький – творець нової прози з модерними героями, конфліктами, деструкцією мови та жанрово-стильовими експериментами. Визначаючи стильові особливості прози Костецького, М. Р. Стех погоджувався з думкою В. Барки про “свіжий експресіонізм Костецького” [Костецький 2005: 163]. Окреслюючи стильову палітру митця, В. Барка назвав його “пост-експресіоністом”: “Тут – весь Костецький, який, здається, знайшов свій експресіоністичний ключ до так званої “романтики вігаїзму”, проголошеної в кінці нашого ренесансу двадцятих років” [Барка 1963: 45].

Дослідник Є. Немойовський висловив іншу точку зору. Він стверджував, що Костецький “рішучий прихильник романтичного бачення дійсності” [Niemojowski 1976: 47].

Аналізуючи творчі пошуки І. Костецького, Ю. Шерех слушно підсумував: “Європеїзм Ігоря Костецького йде почасти від літературного експериментаторства, почасти з переконання, що Україна і українська література повинні принести світові вселюдську правду. Його реалізм хоче бути реалізмом людської душі, хоче фіксувати кожен порух людської свідомості і підсвідомості, те, що школа Джойса називала потоком свідомості, а сам Костецький воліє називати потоком притомності” [Шерех 1964: 175]. І. Костецький цікавився процесами, що відбуваються в підсвідомості індивіда, тому з великим інтересом знайомився з основними положеннями вчення З. Фрейда.

Велика проза І. Костецького засвідчила його наполегливі наміри модернізувати українську літературу. Романи “Троє глядять у дзеркало” та “Мертвих більше нема” – окрема сторінка у творчій біографії письменника. Вони стали логічним продовженням розпочатих у період МУРУ пошуків. Варто зазначити, що обидва романи, про які йтиметься в статті, – “Троє глядять у дзеркало” та “Мертвих більше нема” – так і лишилися незавершеними. Щодо першого роману, то автор був уже близький до завершення, з другого лишилося чимало фрагментів, творчих нотаток, авторських планів та зауваг.

Роман “Троє глядять у дзеркало” І. Костецький писав довго. Уривки із згаданого твору були опубліковані ще в мурівський період у журналі “Арка” під назвою “Людина, що зникає у темряві” [Костецький 1947: 26]. У цьому творі І. Костецький досить продуктивно використав елементи фантастики: йдеться про надзвичайний науковий винахід – “машину, що радикальним способом може змінити обличчя світу”. До речі, українська діаспорна література фактично не змогла дати вартісні зразки ні фантастичного роману, ні повісті. Повісті прозаїків Ю. Балка

“Інженер Марченко” (1947), В. Гая “Мандрівка в безвість” (1947), Ю. Тиса-Крохмалюка “Рейд у невідоме” (1956) та “К-7” (1964) виявилися невдалими й не привернули уваги молодого покоління.

У творах Ю. Тиса ішлося про шляхи національного визволення українців, дія перенесена автором у кінець ХХ століття. Ю. Тис намагався зробити сюжет цікавим, тому широко залучив технологічні винаходи, як-от: електронні біноклі, світлові пістолети, міжконтинентальні магістралі – однак широкого розголосу ці твори не набули. Українська молодь діаспори надавала перевагу світовій фантастиці, яка виграла саме завдяки універсальності та філософічності, а проблеми національної боротьби не особливо цікавили її, народжену за межами України.

Фантастика в романі І. Костецького “Троє глядять у дзеркало” істотно поживавила оповідь, пригодницькі елементи зробили сюжет захоплюючим і динамічним. М. Р. Стех наголошував на тому, що згаданий твір за ідейною спрямованістю нагадує роман В. Винниченка “Соняшна машина”. У статті “Фрагмент картини в дзеркалі незавершеного роману” літературознавець стверджував: “Між іншими варто згадати, що приблизно в час писання роману Костецький листувався з Винниченком, та, наскільки мені відомо, ні “Соняшна машина”, ні “Троє глядять у дзеркало” в їхніх листах не згадані” [Стех 2011: 215].

У названій літературній розвідці дослідник у підсумку так прокоментував письменницький задум: “Ідея про спроможність людини вийти за межі законів клясичної фізики і впливати на матеріальний світ силою думки, або точніше: психічною енергією, суголосне з інтерпретацією Костецького принципу “тотожності матерії і енергії”, – принципу, який він, як виглядає, хотів покласти в основу фабули “Троє глядять у дзеркало” [Стех 2011: 216].

Ключовою проблемою твору стала проблема національного визволення, розпочатого в кінці 1920-х – 1930-х років. Оскільки ідеологічний чинник у творі не переважає над психологізмом та цікавим сюжетом, твір Костецького, на думку Стеха, більш глибокий, ніж Винниченка. Безперечно, ця думка назвичайно спірна. Але з упевненістю можна сказати, що роман І. Костецького цікавий для читачів. Персонажі не є рупорами ідей, тому роман, у порівнянні з іншими творами на національно-визвольну тематику, більш повнокровний, переконаніший.

Сюжет твору такий: у 1929 (однак на сторінці 289 [Стех 2011: 289] сказано, що дія відбувається навесні 1931 року – і такі розбіжності часто зустрічаються в незавершених романах Костецького, що цілком

зрозуміло, адже їхнє написання розтяглося на довгі роки) році троє юнаків – Гліб Подольський, Ярослав Левицький, Борис Гаєвський пообіцяли один одному, дивлячись у дзеркало в їдальні на Хрещатику, ніколи не порушувати принцип: “Не вбивай”. Ці герої задіяні навколо наукового винаходу інженера і вченого Аристарха Зорина. Свої записи він залишив вихованці Наталі Зориній – нареченій Бориса Гаєвського. Вона ж зошит, у якому зберігалися записи та інструкція щодо використання, віддала Глібу Подольському – другові Бориса. У романі з’являється фрагмент убивства: автор уводить в оману читача, який переконаний, що вбито Гліба Подольського. Під час перестрілки гине не Гліб, а його двійник – Янек. Янек мав перший за Гліба відшукати Наталю і забрати другий зошит, і, скоріше за все, убити її. Гліб знаходить Наталю, яка перейшла на бік українських сил, і бореться з нею за національне визволення, хоча раніше був прихильником радянської ідеології. Наталя Зорина сповістила, що в її руках ключ до таємної, надзвичайної руйнуючої сили зброї, яка може врятувати людство.

“Історія ченця Гайнріха”, один із фрагментів роману, опублікована І. Костецьким ще в період МУРу, служить для увиразнення головної ідеї: можливість використання замість зброї саме мозкової енергії. Батьки Наталки: отаман української повстанської армії Савіцький, мати Ада Славичек – працівниця української контррозвідки 1919 року загинули в боротьбі на національну справу. Тому дівчинку взяв на виховання учений Аристрах Зорин. Фінал роману дещо несподіваний: зошит гине у вогні палаючої хати. Винахід ученого назавжди втрачено.

Роман “Троє глядять у дзеркало” засвідчує не лише жанрові, а й мовно-стилістичні пошуки І. Костецького. У тканину твору він вкраплює тексти оголошень, уривки газетної хроніки. Це посилює ефект правдивості, історичної вірогідності.

У кінцевому розділі “Лібрето” автор не випадково коротко переказав сюжет твору. Він хотів пересвідчитись, що серед численних подієвих хитросплетінь читач зумів уловити основну сюжетну нитку.

Невтомний експериментатор, І. Костецький намагався модифікувати романний жанр. Він удається до жанрового синкретизму: йдеться про досить продуктивне поєднання драми й епосу (прози). Це підтверджують навіть назви розділів: “Епічна призма”, “Лірична призма”. У романі, як і в драматичному творі, велика кількість діалогів. Причому автор не вказує, кому належить та чи інша репліка. Читачеві слід потрудитися, щоб розібратися із цим і не загубити основної нитки розмови героїв. Прозаїк часто переносить імена та прізвища героїв із одного твору до іншого. Так, Ярослав Левицький – один із головних героїв рома-

ну “Троє глядять у дзеркало” – діє у творах “Ми з Недж”, “Перед днем грядущим”; Борис Гаєвський – “Поет та його жінчини”, “Ми із Недж”, “Божественна лжа”, “Шість ліхтарів та сьомий місяць”. Ім’ям Гліб Подольський прозаїк підписав свій роман “Мертвих більше нема”.

Роман “Троє глядять у дзеркало” – твір про національно свідомих борців і про національно-визвольні змагання українців. Прозаїк підкреслює це епіграфом із твору Д. Донцова.

Герої обох творів, і роману “Троє глядять у дзеркало”, і роману “Мертвих більше нема”, ведуть бурхливі суперечки з приводу числених українських проблем, як-от: проблеми шляхів визволення, проблеми національного становлення та ін. Герой роману “Мертвих більше нема” стверджував: “Сила нації – це стримління у віках” [Подольський 2011: 232].

У цьому романі багато роздумів над різними філософськими питаннями. Так, ключовою у творі є думка про те, що кожній нації потрібна національна впертість, на якій тримається будь-яка ідеологія. Ця думка неодноразово прозвучала у другій, недописаній, частині роману “Мертвих більше нема”: “Перемагає той, хто є впертий навіть тоді, коли на застосування впертости, здається, вже немає жадної надії. Так перемігав на моїх очах своєю впертістю Сталін, перемігав повсюдно й тотально... Большевизм – найупертіша річ, думав я. Найупертіша в усьому світі річ. Вона звиває найневгнутіших і зафарблює масову душу потрібною їй барвою” [Подольський 2011: 341].

Роман І. Костецького “Мертвих більше нема”, підписаний псевдонімом Гліб Подольський, також залишився незавершеним. Тому вступну статтю до згаданого твору літературознавець М. Р. Стех назвав “Обламки епосу визвольної боротьби...”. Оскільки перші початкові частини обох творів (романи “Троє глядять у дзеркало” та “Мертвих більше нема”) І. Костецький усе-таки завершив, тому можна скласти уявлення про них. Зокрема окреслити тематику, проблематику, ідейну спрямованість твору, композиційно-стильові особливості, це стосується роману “Троє глядять у дзеркало”, який автор фактично закінчив.

Цими романами І. Костецький довів, що національно заангажовані твори можна писати в модерністському ключі. Ідеться про національно-визвольні змагання українців протягом 1930-х та в роки Другої світової війни. Тому М. Р. Стех слушно стверджував, що “... у контексті недостатньо всебічного (з огляду на цілу низку обставин) розвитку українського модерністичного роману формально витончені й вигадливі тексти Костецького, навіть у незавершеному стані, являють важливий вклад у цей аспект нашої літературної традиції” [Стех 2011: 292].

Мова йде про нову, за словами дослідника Є. Немойовського, героїчну концепцію дійсності [Niemojowski 1976]. Твір присвячено Степану Бандері.

І. Костецький був добре обізнаний з діяльністю ОУН та її похідними групами, які були послані в Центральну, Південну та Східну Україну з метою відновлення державної незалежності. З представниками однієї з таких груп, яка перебувала у Вінниці, І. Костецький познайомився у липні 1941 року. Сам поїхав на навчання (вишкіл) до Галичини на початку 1942 року. Восени 1942 року, замість тяжко хворої знайомої, виїхав до Німеччини на примусові роботи. Саме про діяльність такої похідної групи йдеться в романі. Андрій – активний учасник цієї групи.

Він, мертвий вояк родом з Галичини, який загинув 29 листопада 1943 року в околицях Бердичева, коли намагався втекти з-під арешту, залишив спогади про події. Оповідач розказує, що товаришував із своїм убивцею, який також загинув 1945 року під Кюстріном. Герой говорить і про своє знайомство з письменником Глібом Подольським. Саме Глібу Подольському довелося оприлюднити записки свого мертвого друга Андрія. Герой народився в Галичині, у містечку Рава Руська, навчався в народній школі, працював у кооперації. Брав участь у воєнних подіях в Іспанії. Бачив на власні очі коротке відновлення незалежності в Закарпатті і, попри скептичні міркування українських діячів з цього приводу, вірив в їхнє успішне завершення: “Ми ані хвилини не бажали слухати тих поміркованих голосів з боку дяких людей нашого старшого покоління, з боку чужинців, мовляв, закарпатська справа являє собою лише інцидент у німецько-чеських взаєминах” [Подольський 2011: 318]. Родина головного героя постраждала від рук більшовиків: 12 лютого 1940 року заарештовано сестру й вислано в Казахстан, тому він розпочинає активну боротьбу з більшовизмом.

І. Костецький зображає процес становлення свого героя, який вирушає на Велику Україну, отримавши псевдонім Андрій. Світоглядні позиції Андрія чіткіше вимальовуються у розмовах з професором Я.

Узагалі твір вміщує чимало інтелектуальних діалогів, які постійно ведуть герої, що й надає йому філософського звучання. Тому романи І. Костецького – і “Мертвих більше нема”, і “Троє глядять у дзеркало” – нагадують інтелектуальну прозу 1920-х років, зокрема твори В. Підмогильного. У творі Костецького можна знайти численні розмісли про життя і смерть, про доцільність і недоцільність боротьби, про розсудливість і беззастережну мужність та жертвовність борців тощо.

Правда, висловлювання двадцятичотирьохрічного юнака дещо неприродні, адже він виголошує занадто “дорослі” істини. І. Костецький

показує процес національного та громадянського становлення багатьох героїв роману, а не лише Андрія. Спочатку основною світоглядною засадою була очевидність усіх речей та вчинків: “Самозрозумілість – саме цим словом я міг би найближче окреслити тодішній штиб мого життя. Я був самозрозумілим. Я був самозрозумілим у своєму поколінні, в своєму стані, в своїй расі, у своєму краєвиді”. Далі у головного героя з’явилося цілий ряд запитань, на які він уперто шукає відповіді.

Епіграфом до твору автор обрав слова Карла Ясперса, які увиразнюють ідейний задум твору, стають ключем до його прочитання: “Велика турбота сучасності: світом опановує страхітливе забуття. Нечувані страждання витерплено. Живий радіє життям. Він викреслює те, що було, хоч би воно й невідступно гнітило його нерви. Душа не сприйняла потворного. Мертвих більше нема. Хоровод життя прагне зімкнутися знов і кружляє далі” [Подольський 2011: 298].

Про усвідомлення неминучості смерті, яка чекає на учасників національної боротьби, фактично приреченої на поразку, йдеться у суперечках Андрія з професором Я.: “Отож він і сказав: як то, мовляв, у непрямому сенсі, якщо ані для віруючих, ані для невіруючих не може бути про смерть іншої думки, як про абсолютну даність. Це спільне всім нам, – наполягав він дуже ваговито, – це спільне і віруючим, і атеїстам, це єдина наша точка порозуміння, – так сказав він, – якщо ми всі: і вони, і ми – говоримо про абсолютні категорії” [Подольський 2011: 325].

Андрій не погоджувався з думками професора: “Я хотів був на це відректи, що який же сенс аж так поважно будувати конкретну життєву доцільність, коли факт обов’язкової смерті наперед позбавляє її всякого глузду” [Подольський 2011: 326].

У роздумах Андрія читач знаходить пояснення назви роману: “Наша смерть уже не являла б собою трагедії людини, яка з земною оболонкою втрачає взагалі все. О ні, це був би ланцюг, це був би нескінченний ряд, де початок й кінець є тайна, але тайна прекрасна, тайна вічного добра” [Подольський 2011: 342].

І. Костецький намагався надати творові історичної вірогідності. Як і в попередній роман “Троє глядять у дзеркало”, він вмонтовує в текст уривки радіопромов Сталіна та Молотова, детально фіксує завоювання різних населених пунктів німцями та дати цих завоювань. У творі автор надзвичайно уважний до дат. Кожна подія – не лише рік, а є вказівка на день. Так, Андрій наголосив, що рушив з Іреною саме 4 липня 1941 року на Велику Україну. Чітко вказано й іншу дату: 19 липня 1941 року. Час, коли похідна група обхідними дорогами побиралася до Києва, щоб там повідомити про відновлення державності України. Група затрималася

біля села Пашківка Баришівського району. У романі прозаїк подає події і на Східній, і на Західній Україні, які відбуваються одночасно. Звістка про те, що у Львові німці заарештували Тимчасове правління, лише підтвердила крах сподівань українців на відновлення української держави саме з німецькою допомогою.

У романі автор звертає увагу на ментальні відмінності східняків та західняків. Засобами іронії він передає хибні уявлення жителів Західної України, які вирушили в саме серце України, щоб відновити незалежність: “Вони ані хвилини не сумнівалися, що те щось вкрай не-виразне й геть невідоме, що більшість називала “Великою Україною”, а досвідченіші в підпільній термінології – “ОіСУЗ”, що ця солодка потвора так одразу й прийме їх ласкаві ведмежі обійми і, чоломкаючись, обмаже їх обличчя слинявими козацькими вусами” [Подольський 2011: 334]. Андрій і його супутниця Ірена були вражені побаченням. Міф про Велику Україну розвіявся, коли вони познайомилися з русифікованими, деморалізованими українцями. Земляк головного героя Андрія так висловлюється про українців-східняків: “Народ у стані недоростка. Інтелігенцію знищено. Духовність дорівнює нулеві. Єдина мета існування – збереження чистої екзистенції. Поза тим немірена резерва невикористаної енергії, яка поповнюється щодня з природного біологічного гону і виливається в будь-що, лише не в те, що треба” [Подольський 2011: 324].

Гнітюче враження справила зустріч членів похідної групи із селянкою Домкою та її родиною. “Дай дяді здастуй”, – так вона попросила меншу дитину привітатися з Андрієм. Іронічно й водночас зболено прозвучав коментар Ірени з цього приводу: “Бог їх святий знає. Чи то, може, їх трьохсотлітня неволя зробила такими двоєдушними. І, може, в німцях вони таки щиро вважають визволителів, яким треба в усьому допомагати” [Подольський 2011: 339].

Композиція роману фіксує світоглядне зростання героя Андрія. Підтвердження можна знайти у нотатці І. Костецького щодо подальшої структури роману. Її цитує у статті М. Р. Стех: “Загальну схему розвитку почуттів персонажа супроти реальної України, а точніше супроти “сходу”, з яким він стикається вперше, Костецький лаконічно накреслює у своїх записах трьома реченнями: “Перша днина: Дай дяді здрастуй (Як я зненавидів Схід)...Друга днина: Будинок з гербами (як я покочав Схід)...Третя днина: Передайте тим, хто послали вас (як я знайшов Україну)” [Стех 2011: 337].

Україну знаходять усі герої роману І. Костецького “Мертвих більше нема”: і східняки, і західняки.

Розлогі діалоги героїв, зокрема націоналіста Андрія та радянського громадянина Петра Вишневецького, це ілюструють. І. Костецький не випадково обирає символічне прізвище східняку – Петру Вишневецькому. Це натяк на славного українця – отамана Дмитра Байду-Вишневецького:

- Вишневецький – прізвище українське.
- А як же. Прямий нащадок Байди.
- Байда не мав нащадків.
- Правильно. Не встиг, бо його за ребро гаком. Тоді – Яреми. Ах, ні, він був зрадником України. Ну, тоді – польського короля Михайла Корибута-Вишневецького. Побувавши в королях, рід, правдоподібно, вирішив знову українізуватися ... [Подольський 2011: 234].

Я спитав:

- Але, справді, чому ви проти незалежної України?...
- А на дідька вона потрібна?
- Добре, але мусить же щось на цих землях бути.
- А що мусить бути? Тим часом будуть німці.
- Ну, і що?
- Нічого. Позаганяють назад у колгоспи і діло з кінцем.
- А далі?
- А далі знов прийде Сталін і знов позаганяє в колгоспи.
- І підуть?
- А чому ні.
- А чому підуть?
- Бо на цих землях такий закон [Подольський 2011: 236].

І. Костецький навмисне передає розлогі діалоги Андрія з Петром Вишневецьким. Він показує, яких титанічних зусиль треба докласти, щоб розбудити приспану радянською ідеологією національну свідомість. Андрій удається до кількох аргументів: “Де ж та обіцяна революцією змога гармонійного розвитку людської ідеальності, де та заповіджена краса людини як вільної особистості?” [Подольський 2011: 244]

“Замість мертвого большевицького інтернаціоналізму – справжня гармонія несхожих величин. Людський творчий спектр. Новий ренесанс цілого людства. Що, пане Петре, хіба погано?” [Подольський 2011: 245]

У діалогах прозаїк використовує свій улюблений прийом: гру слів, словесні каламбури, абсурдні ситуації. Один із таких епізодів у творі – проведення Петром Вишневецьким “політгодини” з людьми, яких вони зустріли з Андрієм. При цьому він навертає усіх на усвідомлення національного коріння, закликає до ідеї самостійної України.

Петро Вишневецький пояснює Андрію, чому ж у східних українців відбулася така корозія національної свідомості: "...Ми загалом не з боягузливому роду, а виключно тому, що, будучи народжені в революції і ніколи не бачивши самостійної України, а тільки чувши про неї те, чого нас навчили у школі і пізніше у вузі, як от, наприклад, мене, з фаху інженера-конструктора, ми не хотіли стати жертвою якогось блефу, а хотіли певно знати, чи варто нам наші сили віддавати для такої справи..." [Подольський 2011: 261].

Петро Вишневецький прагне розвіяти закладений у свідомості земляків радянський інтернаціональний міф, який нищив національну пам'ять: "Чи зрозуміло вам тепер, що таке самостійна Україна? Так, це Україна, якої сьогодні ще нема. Це покищо тільки поклик і брость. Це щось таке, що може знову на невизначений час піти в небуття, якщо матиме справу з такими семафорами безпутства, як ото ви. Хіба ви воляки? Хіба можете ви постояти за матір вашу, самостійну Україну?" [Подольський 2011: 265].

Подальший шлях героя – учасника похідної групи Андрія – з Центральної України проліг на Поділля. Він розповів, що опинився у містечку Б. на Поділлі. Історичний екскурс, поданий у творі, інформує, що засновником цього містечка був Юрій Коріатович. Тому М. Р. Стех вважає, що містечко Б., про яке йдеться у романі і де загинув герой, – це Вінниця. Саме тут у перші роки війни працював у газеті сам письменник. Справді, Юрій Коріатович причетний до розбудови Вінниці та Кам'янця. Німецькі окупанти захопили місто 19 липня 1941 року. І. Костецький зазначив, що місто Б. здалося німцям 21 липня 1941 року. Але на початку твору Андрій зазначив, що загинув від німецької кулі в околицях Бердичева 29 листопада 1943 року, куди він прибув раніше для того, щоб знайти прихильників для національної боротьби. Про причетність Юрія Коріатовича до заснування Бердичева у історичних джерелах не йдеться. Але ті території, де знаходиться місто, він також упорядковував. Бердичів був захоплений німцями 8 липня 1941 року. До його звільнення 5 січня 1944 року в місті проводилися масові винищення населення, особливо єврейського. Про полювання на євреїв ішлося в розмові Андрія із Кушніровичем Левом (Леввієм) Михайловичем, чи, як він волів називатися тепер, Фаддеєм Францовичем, у розділі "Розмова з жидом". Дружина й донька Фаддея Францовича загинули від рук гестапо. Тому він просив Андрія допомогти врятувати іншу доньку, відправивши її до Трансністрії. Отже, містечком Б. може бути і місто Бердичів.

І. Костецький детально розповідає про діяльність національних сил в окупованому німцями містечку Б. Уночі з 23 на 24 липня 1941 на човні

учасники національного підпілля ховали забрані з місцевої друкарні шрифти (це Левко та двоє хлопців-комсомольців, які були з центральної України). Цих радянських підпільників Левко залучив до національної справи. Один зник назавжди, а другий – Хома Носенко – лишився. І. Костецький подає ґрунтовний опис життя невеликого українського міста в часи німецької окупації, розповідає про співпрацю українського населення з німцями, про діяльність різних політичних сил і людей з різними переконаннями, про непрості стосунки українців та євреїв, які склалися протягом багатьох років (розділ “Розмова з жидом”).

У містечку Б. було багато прихильників національної справи, а справжніх відданих борців знайти важко. Однак вдалося створити Союз українського націоналістичного студентства (СУНС), з якими працював викладач Вербів-Гуцул. Вперше у стінах місцевого театру прозвучав український гімн, якого не чули більше 20 років. Українці дістали дозвіл на власну друкарню за допомогою Дозьота Василюшина – галичанина, який був перекладачем у фельдкомендатурі.

Головні завдання національно свідомих героїв оповідач Андрій висловив так: “Ми хотіли свободи й творчости. Ми хотіли показати на нашому національному прикладі, яким прекрасним може стати весь світ, де перекинено мости від минулого до майбутнього, де люди живуть своїми свобідними гуртами” [Подольський 2011: 342].

Мету борців також сформулював Андрій, арештований німецькими окупантами: “...Якщо Україна не вийде в світ як своєрідність, то нехай краще взагалі її не буде, бо ганебно було б повторювати політичний чийсь варіант держави; врахувати здобутки революції; шукати синтетичної України. Але провідника теж дати переконливо” [Подольський 2011: 338].

Роман “Мертвих більше нема” засвідчує трагедію українців, які в часи Другої світової війни опинилися між двома окупантами: більшовицькими та німецькими. Герої твору, чудово усвідомлюючи власну приреченість, не відрікаються від свого задуму – відновити українську державність. Незважаючи на загибель Андрія та Ірени, фінал твору не звучить песимістично та приречено.

Взагалі І. Костецький не визнавав песимізму й безнадії при виконанні будь-якої справи. Завжди вірив у краще майбутнє українського народу, української культури. Варто наголосити, що І. Костецький – один із небагатьох представників старшого покоління письменників, який активно підтримував літературну молодь – Нью-Йоркську групу – хоч і не завжди поділяв їхні літературні переконання та світоглядні позиції.

Йому імпонувало бажання ньюйоркців знайти власний шлях у літературі, їхня схильність до експериментаторства. Єдине, чого не зміг сприйняти І. Костецький, – це певну схильність молодих письменників НЙГ до песимізму, до перебільшеного абсурду, звернення до теми смерті, загибелі особистості, яка добровільно йде із життя. Як уже зазначалося, І. Костецький – драматург і прозаїк – прагнув оновити українську літературу як на жанрово-тематичному, так і на мовно-стильовому рівнях, тому наполегливо шукав для цього нові засоби. Романи “Троє глядять у дзеркало” та “Мертвих більше нема” посутньо відрізняються саме в стилістичному плані. Якщо роман “Троє глядять у дзеркало” відзначається лаконічністю письма, то роман “Мертвих більше нема”, побудований на основі переплетення кількох сюжетних ліній, – ускладненістю синтаксичних конструкцій.

Автор часто вдається до повторення особових займенників, окремих дієслів. Він неодноразово звертається до читачів, коментуючи власні подальші плани: “Та, приступаючи тепер до оповіді про те, як я виправився був у свою путь сам-один і що по тому зо мною сталося, я хотів би просити в читача за свій виклад виrozumіння особливого. Мені належить зараз запровадити в мою повість новий персонаж. Хоч як удосконалював би я свій опис під оглядом технічним, унікавши зайвих відступів та синтаксичних довгот, цей персонаж неминуче повинен вийти в мене лише наблизеним до дійсності, лише натяком на неї” [Подольський 2011: 228].

Цілком слушно дослідник О. Соловей згадує і про прийом містифікації в романі “Мертвих більше нема”. Цю містифікацію і сам автор не приховує. Річ у тім, що історію свого друга Андрія, який загинув у боротьбі за національну справу, доручено оповідати Глібу Подольському: “У цьому місці записок друга Андрія, які перебувають у моєму посіданні, бракує кілька сторінок. Їх утрачено в одній винятково небезпечній пригоді, і я їх взагалі ніколи не читав” [Подольський 2011: 357]. Крім того, І. Костецький, підписуючи роман, обрав ім’я з попереднього свого роману “Троє глядять у дзеркало”. Один із трьох друзів – це Гліб Подольський.

Дослідник О. Соловей окреслив і специфіку персонажів роману “Мертвих більше нема” із особливими долями-місіями: “історичний вибір, який їм дістався у вигляді долі..” [Соловей 2011: 358].

Насамперед варто наголосити, що твори І. Костецького на національно-визвольну тематику суттєво відрізняються від традиційних діаспорних романів. Автор уник перебільшеної героїзації борців за національне визволення, тоді як подібна тенденція була домінуючою в прозі діаспори.

У романі “Мертвих більше нема” читач знайде іронічні, без жодного шітету, висловлювання про український народ: “Нічого ніколи не прочитаєте ви на обличчі нашого народу. Воно простацьке й по-простацькому інколи хитре, інколи розумне, інколи й гостре, вродливе, пам’ятне. Воно незмінне в горі і в radoщах, під час виконання похоронного обряду воно ледь білішає, а під час гульби – сильно червоніє. Це не вияв того справжнього, чого людина хоче, а чого не хоче. Треба сторіч, щоб з’явився поступово хтось збірний, Скворода або Шевченко, хто б усе виявив в одному стрункому слові, – і лише тоді можете ви говорити про ідеал українського народу” [Подольський 2011: 344].

У романі часто зустрічаються алюзії на інші художні твори. Так, згадка “Слова про похід Ігорів”, твір давньоруської літератури, який оповідає про один із епізодів трагічної української історії, однак уславлює подвиг простого народу, цілком зрозуміла: “Я перестаю думати про слово о полку, я велю собі думати про людину, що слово о полку мені вперше на голос читала” [Подольський 2011: 229].

У роздумах про життя і смерть, про доцільність і безглуздість національної боротьби І. Костецький посилається на філософські праці Г. Гегеля “Феноменологія духу” та Ф. Ніцше “Народження трагедії з духу музики”.

Алюзії у творі (приховані згадки праць Ф. Ніцше) часто виконують іронічну функцію. Свій сміх Петро Вишневецький коментує так: “Чуєте, скільки в ньому, в цьому реготі трагедії, трагедії, не народженої з духу музики, тому що ви, телепні царя Соломона, не відрізняєте музики від творів братів Покрас” [Подольський 2011:266].

Мовознавець С. Матвієнко – дослідниця драматургії І. Костецького – у статті “Експеримент з мовою” окреслила основні мовні прийоми письменника. Частина з них автор використав при написанні романів, йдеться зокрема про інтертекстуальність текстів: алюзії, ремінісценції, пряме, безпосереднє чи опосередковане цитування.

Ореслюючи стильове поле І. Костецького, С. Матвієнко зробила висновки: “Тому творчість Костецького належить вже до перехідного етапу від класичного “серйозного” модернізму до післявоєнного модернізму” [Матвієнко 2001: 177].

Загалом питання стильової належності творів І. Костецького – одне з дискусійних. Так, О. Соловей стверджував: “Костецький, беручись за розробку відверто ангажованої теми, все одно залишається *людиною стилю*, причому стилю незмінного й невідмінюваного – *екс-пресіоністичного* стилю з виразними необароковими рисами” [Соловей 2011: 361]. В. Барка означив стиль письменника, як “пост-експресіонізм” [Барка 1963: 42], а також звернув увагу на елементи готики в уривку з роману “Троє глядять у дзеркало” – “Історія ченця Гайнріха”: “Так означено психологічні вияви і в книжці “Троє глядять у дзеркало”. Тут, можливо, взірцевий приклад експресіоністичної комплексності в прозі Костецького; для висвітлення самого життя слова і зросту його влади чности” [Барка 1963: 45].

О. Соловей аналізував і мовні експерименти цього автора: “Мова Костецького – це не просто “скрипниківка” в поступально-наступальних діях, це – пишний і самодостатній бароковий ансамбль, створюваний не одним поколінням українських книжників і вивершений у всій своїй досконалій вибагливості зусиллям саме цього письменника” [Соловей 2011: 360–361].

І. Костецький – людина багатьох талантів і захоплень. Своїм невтомним ентузіазмом на ниві вітчизняної культури, прагненням вивести українську літературу на світові терени він нагадує П. Куліша. Однак не всі мистецькі проекти йому вдалося реалізувати. Незавершеними залишилися не тільки романи “Троє глядять у дзеркало” та “Мертвих більше нема”. Прозаїк хотів написати особливий твір – твір усього свого життя. Як стверджував М. Р. Стех, ним повинен був стати роман “Людина без чару”, над яким І. Костецький працював понад сорок років. Цілісного тексту автор не залишив. У його архіві збереглися лише численні рукописні записи, фрагменти, більш чи менш завершені сцени.

Попри це, недописані романи І. Костецького привертають увагу дослідників. Його проза періоду МУРу давала усі підстави стверджувати, що прозаїк із часом прийде до романного жанру. Що, власне, й сталося.

У “Начерках передмови до нездійсненого видання зібраних творів” письменник окреслював своє основне мистецьке завдання: “Народити Україну як реальне земне тіло, створити ваговиту планету української духової й політичної державности – це значить довести можливість неможливого. Єдина приваба, яка в земному існуванні людини може мати вище виправдання. Інші можливості не приваблюють мене” [Костецький 2005: 519].

А таке грандіозне завдання мiг виконати насамперед роман. Твори “Троє глядять у дзеркало” та “Мервих бiльше нема” висiтлюють найтоншi нюанси нацiонально-визвольних змагань українського народу в довоєнний перiод та пiд час Другої свiтової вiйни.

Протягом 1945–1949 рокiв І. Костецький був серед тих учасникiв МУРу, якi прагнули вивести українську лiтературу на європейський шлях. Модернiст І. Костецький шукав рiзні способи, щоб виконати таке складне завдання. У спогадах про “Зновiя Бережана” письменник зiзнався: “Зважуюся твердити, що тодi, у Фюрiхшуле¹ зачавшись, у Мiттенвальдi визрiвши, був повнототою готовий вийти на люди новий лiтературно-мистецький напрям. Беру на себе смiливiсть, якщо можна так висловитися, ретроспективно пророкувати, що цей напрям, з його повнотiлюю субстанцiєю, цiлеспрямованим рухом i хистом вiдкритого слова, вiдтиснув б iз шляху закордонної української лiтератури усе, що тодi на ньому з бiльшим або меншим правом борсалось, i вплинув би на її долю так, що, примiром, Нью-Йоркська група мала б зовсiм iнакшу передiсторiю, геть вiдмiннi точки вiдштовхування. Тверджу й далi, так само вiдповiдаючи за свої слова: якби на той час задумане й у собi вже здiйснене розгорталось i на зовнi у потрiбнiй континуацiї, крок за кроком, рiк за роком, озброєне усiм арсеналом засобiв, що в таких випадках неохiбнi для просування у дедалi новi простори, – у свiтовiй лiтературi, уперше за її iсторiї, утворилось би нове поняття: лiтература українська” [Костецький 2001: 126].

У статтi “Класицизм i модернiзм в українській поезiї”, присвяченiй молодим поетам дiаспори, критик Е. Райс згадав i доробок невтомного експериментатора І. Костецького, при цьому вiдзначивши: “В його постатi український модернiзм дозрiв цiлком i вийшов на свiтову арену” [Райс 1966: 30].

Навколо постатi І. Костецького завжди було чимало розмов. Він i сам часто провокував рiзні дискусiї та розмови. Яскраве тому свiдчення – полемiка І. Костецького з журналом “Сучаснiсть”, який неодноразово друкував твори письменника та матерiали про нього.

Попри непорозумiння, якi виникли мiж журналом “Сучаснiсть” та І. Костецьким, редакцiя надрукувала його твір “День свiятого” [Костецький 1963: 10–39], написаний iще в перiод МУРу, але не завершений. Из самого початку цей твір викликав чимало рiзнополярних думок. Про це йшлося у авторській передмовi, написанiй уже 3 квітня 1963 року.

¹ Фюрiхшуле – будiвля школи у мюнхенському районi Рамерсдорф, яку баварський уряд вiддав українським емигрантам.

Коментуючи доцільність публікації, І. Костецький писав: “Це зміст, тобто матеріал. Далі мало б прийти до слова мистецтво: фабула, сюжет, композиція і мовне оформлення. У тому наявному, однак, що уклалося, бракує остаточної форми, бракує саме того, що, на мою думку, визначає мистецькість твору” [Костецький 1963: 6].

Названа передмова містить чимало цікавих думок, які розповідають про специфіку творчої лабораторії І. Костецького. Вона свідчить про те, що для нього важливими були не стільки зміст, а скільки форма й матеріал: “Наново активізуючись, форма розворушує й ті шари матеріалу, які перед тим німували” [Костецький 1963: 8].

Цю специфічну рису творчої манери відзначив літературознавець Г. Грабович: “... В дусі того модернізму, що його Костецький так переконано затверджував в українській літературі, текст як такий набирає посиленої, програмової автономії; він сам стає матерією – а не буцімто тільки засобом передати якусь “зовнішню” реальність” [Грабович 2000: 28].

Дуже цікавою є композиція твору “День гніву”: це синтез прози та драми, адже текст побудований лише на розлогих діалогах між Іваном Богословом (у творі Йоан) та римлянином Теофілом. Головна тема твору (попри те, що там звучить чимало філософських думок) – це тема милосердя та його доцільності. Читання твору вимагає неабияких інтелектуальних зусиль: крім численних філософських сентенцій, які важко досягнути відразу, необхідно ще й визначити, кому належить та чи інша репліка. За маскою іронії, притаманній багатьом творам І. Костецького, приховані серйозні речі.

У вже згаданій передмові до твору “День святого” І. Костецький прокоментував думки численних дослідників з приводу його причетності до творчої манери Джойса: “Сповідні впливи Джойса варт брати з застереженням. Це Джойс не достотний, а “пародійований”, т.т. піднесений: піднесений над своїм ґрунтом і піднесений як страва на таці, гарнірований. Якщо у зображенні “потoku притомности” має місце пряме наслідування, то походить воно радше з української – нехай і дуже ще тоненької – традиції. Вийшло воно само собою, проте ясно, що сліди Юрія Яновського, зокрема його “Вершників”, тут невідклично відчутні” [Костецький 1963: 9].

Річ у тім, що деякі риси письма Д. Джойса помітні у творах І. Костецького: йдеться про застосування техніки “потoku свідомості”, компонування різних епізодів, іронічність, пародійність, фотографічну достовірність, мовну гру, асоціативність, натяки. Власне це й дало підстави критиками говорити про мовно-стильову подібність творів обох письменників.

Деяку інформацію про літературно-філософські впливи на І. Костецького можна знайти в листуванні письменника з літературознавцем Л. Онишкевич – дослідницею його драматичної спадщини. Це листування велося з 1966 року по 2 лютого 1983 року. Л. Онишкевич уважала, що драматург на десять років випередив учення Е. Йонеско, адже ситуації абсурду в його драмах, ідейне усвідомлення того, що між людьми назавжди втрачені комунікативні зв'язки, помітні уже в драматургії періоду МУРу.

У листі до Л. Онишкевич від 5 грудня 1968 року І. Костецький стверджував: “Себе я виводжу з німецького експресіоністичного театру” [Онишкевич 1968: 134].

Треба наголосити, що І. Костецький активно спілкувався з молодшим поколінням письменників та літературознавців української діаспори. Оскільки він любив лише односторонні і дуже ревно ставився до думок і поглядів інших, ці взаємини були досить неоднозначні. Про це розповідала В. Вовк у листах до художника Ю. Соловія: “Мої стосунки з Костецьким були завжди “на вістрі ножа”. Ти згадуєш про те, що Костецький “поправляв” тексти слабих поетів чи письменників і видавав їх під їхніми іменами. Я принципово засуджую таку поведінку, тим більше, що він часто не тільки правив мову, але суцільно перебудовував матеріали, додаючи там якісь нікому непотрібні і нічим не оправдані деталі, а то й цілі епізоди. Воно нагадує мені деякі відомі режими, що так поводяться. Тільки автор має право розпоряджатися своїм текстом. Самозрозуміло, я завдячую Ігореві багато захоплень та ідей. Він був незвичайно динамічний у праці, що дуже добре гармонізує з моїм власним стилем; він умів розпалювати дух...” [Вовк 1993: 105]. “Попри всю його двозначну гру з людьми, інституціями і системами, незмінною залишається його вперта праця, його незвичайне намагання врятувати українську культуру” [Вовк 1993: 106].

Наполегливі спроби І. Костецького модернізувати українську літературу продовжили молоді письменники: Е. Андіївська, В. Вовк, Ю. Тарнавський та ін.

Увесь письменницький доробок І. Костецького, у тому числі і його велика проза, свідчить про те, що жанровий канон діаспорної романістики розширювався за рахунок нових експериментів та завдяки впливам вітчизняної й європейської традицій. На світоглядному рівні прозаїк тяжів до філософії екзистенціалізму, абсурду, а у сфері поезики та естетики – до експресіонізму, сюрреалізму. Своєрідний “кінематографічний” стиль письма в романі “Троє глядять удзеркало” споріднює його з “фільмовими” романами 1920-х, зокрема з “Майстром корабля”

Ю. Яновського та “Інтелегентом” Леоніда Скрипника. Синтаксичні експерименти І. Костецького також нагадують експерименти футуристів 1920-х років.

Велика проза письменника стала потужним імпульсом для розвитку українського модернізму другої половини ХХ століття.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

- БАРКА, В. (1963): Експресіоністична проза Ігоря Костецького. *Сучасність*, 1963, № 5, с. 40–46.
- ВОВК, В. (1993): Метаморфози двох паралельних монологів. *Сучасність*, 1993, № 10, с. 100–117.
- ГРАБОВИЧ, Г. (2000): Недооцінений Костецький. *Критика*, 2000, № 1–2, с. 28–29.
- КОСТЕЦЬКИЙ, І. (1946): Божественна лжа. *Хорс*, 1946, Ч. 1, с. 49–68.
- КОСТЕЦЬКИЙ, І. (1963): День святого. *Сучасність*, 1963, № 5, с. 10–39.
- КОСТЕЦЬКИЙ, І. (2001): Зіновій Бережан. *Кур'єр Кривбасу*, 2001, № 145, с. 111–162.
- КОСТЕЦЬКИЙ І. (1947): Людина, що зникає у темряві. Розділи з роману “Троє глядять у дзеркало”. *Арка*, 1947, Ч. 2–3, с. 26–36.
- КОСТЕЦЬКИЙ, І. (1947): Перед днем грядущим. *Культурно-мистецький календар-альманах на 1947 рік*, 1947, с. 48–53.
- КОСТЕЦЬКИЙ, І. (1963): Передмова до нездійсненої публікації. *Сучасність*, 1963, № 5, с. 6–9.
- КОСТЕЦЬКИЙ, І. (1948): *Там, де початок чуда*. Мюнхен, 1948.
- КОСТЕЦЬКИЙ, І. (2005): *Тобі належить цілий світ. Вибрані твори*. Київ: Критика.
- КОСТЕЦЬКИЙ, І. (2011): Троє глядять у дзеркало. *Кур'єр Кривбасу*, 2011, № 262–263, с. 218–292.
- КОСТЕЦЬКИЙ, І. (1946): Ціна людської назви. *МУР. Література. Мистецтво. Критика. Альманах*, 1946, с. 104–113.
- KOSTETZKI, I. (1947): *Sechs Leuchter und der Siebente – der Mond*. Regensburg: Selbstverlag; Mittelbayerische Zeitung.
- Листи І. Костецького до Л. Онишкевич (1998): *Сучасність*, 1998, № 6, с. 130–149.
- МАТВИЄНКО, С. (2001): Експеримент з мовою. *Кур'єр Кривбасу*, 2001, № 145, с. 167–183.
- NIEMOJOWSKI, J. (1976): O Igorze Kosteckim. In: Kostecki, I. *Surowe Sonety*. Londyn: Oficyna Poetów i Malarzy.
- ПАВЛИЧКО, С. (1997): *Дискурс модернізму в українській літературі*. Київ: Либідь.
- ПОДОЛЬСЬКИЙ, Гліб. (2011): Мертвих більше нема. Повість двох світів. *Кур'єр Кривбасу*, 2011, № 254–255, с. 290–298.
- ПОДОЛЬСЬКИЙ, Гліб. (2011): Мертвих більше нема. Повість двох світів. *Кур'єр Кривбасу*, 2011, № 256–257, с. 315–361.
- ПОДОЛЬСЬКИЙ, Гліб. (2011): Мертвих більше нема. Повість двох світів. *Кур'єр Кривбасу*, 2011, № 258–259, с. 227–280.

- ПОДОЛЬСЬКИЙ, Гліб. (2011): Мертвих більше нема. Повість двох світів. *Кур'єр Кривбасу*, 2011, № 260–261, с. 313–336; с. 340–354.
- РАЙС, Е. (1966): Клясицизм і модернізм в українській поезії. *Терем*, 1966, Ч. 2, с. 30–37.
- СОЛОВЕЙ, О. (2011): Урочиста хода героїв. *Кур'єр Кривбасу*, 2011, № 260–261, с. 354–364.
- СТЕХ, М. Р. (2011): Мертвих більше нема. Повість двох світів. *Кур'єр Кривбасу*, 2011, № 254–255, с. 290–298.
- СТЕХ, М. Р. (2011): А що ж далі? Контури ненаписаних розділів “Мертвих більше нема”. *Кур'єр Кривбасу*, 2011, № 260–261, с. 336–340.
- СТЕХ, М. Р. (2011): Фрагмент картини в дзеркалі незавершеного роману. *Кур'єр Кривбасу*, 2011, № 262–263, с. 214–218.
- ШЕРЕХ, Ю. (1964): Стилi сучасної української літератури на еміграції. In: Шерех, Ю. *Не для дітей. Літературно-критичні статті і есеї*. Нью-Йорк: Пролог.
- ЮРОВА, І. (2006): *Творча особистість І. Костецького у літературному дискурсі II половини ХХ століття. Монографія*. Донецьк: Норд-Прес.

Профіль автора:

Луцій Світлана Іванівна – к.ф.н., с.н.с. Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ.

Наукові зацікавлення: українська література 1920-х-1930-х років, література української діаспори другої половини ХХ століття, джерелознавство та текстологія, літературна критика.

Україна

м. Київ

вул. Грушевського, 4, кім. 300

Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ

svitlana.lushchii@gmail.com

VOJTĚCH PÍCHA*Česká republika, Olomouc***«ВСТАТЬ НАД СХВАТКОЙ». МЕСТО ИДЕОЛОГИИ
В «ВОЕННЫХ» ПЬЕСАХ «СНЫ О ВОЙНЕ»
МИХАИЛА ДУРНЕНКОВА И «САША, ВЫНЕСИ
МУСОР!» НАТАЛЬИ ВОРОЖБИТ¹****ABSTRACT:****Rise above the battle**

The role of ideology in two recent Russian/Ukrainian “war” plays: Mikhail Durnenkov’s *Victory Day* and Natalya Vorozhbit’s *Take the Rubbish Out, Sasha*. The main goal of the article is to analyse two plays of recent years written by Russian/Ukrainian playwrights which deal with the war heritage in different ways. While both dramatists, Mikhail Durnenkov and Natalya Vorozhbit, proclaim publicly their view on political power’s interpretation and commercialization of the World War II memory and recent (spring 2015) course of civil war in Ukraine respectively, the article focuses on how these views are reflected in the plays themselves. The analysis showed two different methods how the authors deal with their own ideological positions, and proved that whereas *Victory Day* counts more on public’s actual civic position, *Take the Rubbish Out, Sasha* has more longlife potential as an artistic text.

KEY WORDS:

Theatre – war – Russia – Ukraine – ideology – World War II – Victory Day – politics of memory – politics of history – war in Donbass.

¹ Příspěvek je výstupem projektu IGA FF 2013_061 Současná ruská dramatická tvorba v kulturním a translátologickém kontextu, řešeného na katedře slavistiky FF UP v Olomouci.

Литературная тема войны вообще, и Великой Отечественной в частности, играла и играет важную роль не только в самом литературном процессе как художественное пространство «жизни без перчаток, когда ты каждую секунду жизни как-то по-особому остро чувствуешь»,² но также роль основы коллективной идентичности советского и российского обществ. Великая Отечественная война при этом обладает настолько сильным потенциалом создавать коллективную идентичность, что она стала ключевым моментом как советской, так и российской политики памяти, то есть планомерного использования определенного исторического повествования в интересах культурной гегемонии данной идеологической системы.³

С точки зрения постсоветского общества победа СССР над нацистской Германией представляет собой один из немногих консенсуальных моментов истории России в XX веке. Политологи сходятся на том, что историческое событие, используемое политикой памяти, должно в отношении общества соблюдать три основных критерия: оно должно быть массово узнаваемо, должно представлять общность в позитивном свете и не должно вызывать противоположных интерпретаций [ср. Малинова 2015]. Вследствие частой, но, прежде всего, радикальной реинтерпретации российской истории XX века российским обществом, данным критериям отвечает прежде всего именно Великая Отечественная война.

Канон изображения войны при этом, по мнению литературоведов, в течение последних двух десятилетий утвердился и не развивается. Причины этого можно видеть разные. Этот факт можно интерпретировать с точки зрения культурной антропологии и считать его последствием поиска нового общественного культа в позднесоветском обществе. Раз уже тема Победы стала предметом культа, развитие образа войны осложнилось.⁴ Можно также, как Дмитрий Быков, связывать стагнацию темы с тем, что аутентичный опыт писателей-фронтовиков для воен-

² По изречению «плачущего старика», героя ниже рассмотренной пьесы Михаила Дурненкова «Сны о войне». Текст пьесы доступен на сайте http://www.theatre-library.ru/authors/d/durnenkov_m под названием «День Победы», как звучит на самом деле постановка пьесы Театром на Таганке.

³ Историк Алексей Миллер использует для этого феномена вместо термина «политика памяти» понятие «историческая политика». Ср. Миллер 2012.

⁴ Театровед Павел Руднев таким образом жалуется на то, что даже 60-летие Победы не вызвало актуализации темы в постановках российских театров [Руднев 2005]. На эту статью Руднев откликнулся 11 мая 2015 г. в своем блоге, отмечая, что «Прошло десять лет – диагноз ни разу не сменился. Русский театр по-прежнему ставит к дате тексты советские, 30-40-50-летней давности.» [Руднев 2015].

ной литературы неизбежно и постепенно исчез по демографическим основаниям из коллективной памяти общества [Быков 2013].

Со вспышкой информационной, а затем и вооруженной войны в связи со сменой политической власти в Украине и пророссийского сепаратизма на юго-востоке Украины в течение 2014 года интенсифицировалась борьба против «фальсификации истории» в общественных пространствах всех сторон конфликта, и интерпретация Второй мировой войны стала ядром оживленной дискуссии. Российская власть в этой ситуации стремится укрепить официальный, проверенный временем советский нарратив и использует для этого имеющиеся у нее институциональные орудия.⁵ В этой атмосфере повышенного общественного интереса к Великой Отечественной войне, разумеется, и театры не стоят в стороне, и к юбилею 70 лет с окончания Второй мировой войны ставились спектакли так или иначе разрабатывающие тему этой войны и войны вообще, чаще всего по советским пьесам. Из пьес, появившихся в последние годы, мы выбрали для анализа, не претендуя на репрезентативность, два произведения по следующим критериям. Во-первых, по словам их авторов, это пьесы, заведомо работающие с историческим сознанием зрителей и с актуальными событиями, происходящими вокруг них. Во-вторых, эти пьесы отличаются друг от друга в том, насколько явно, с точки зрения адресата, они это делают.

«Исповедь поколения»

Пьеса Михаила Дурненкова «Сны о войне» была написана по заказу московского «Театра на Таганке», где режиссер Юрий Муравицкий поставил ее под названием «День Победы» на 69-летний юбилей окончания войны 9 мая 2014 г. Сам драматург, в день премьеры постановки, назвал главной темой пьесы «спекуляцию праздника [...] понятием “Дня Победы”» [Дурненков, б 2014]. Режиссер Юрий Муравицкий описал мотивацию создания спектакля подобными словами: «Я не против пропаганды значимых исторических событий и героев, но против примитивной игры на патриотических чувствах, против спекуляции» [Квасницкая 2014]. На этом интерпретация режиссера и драматурга заканчивается, все остальное нужно искать уже в самой пьесе.

⁵ Развитие «исторической политики», т. е. методов влияния институтов на коллективную память о прошлом в посткоммунистических странах исследует вышеупомянутый сборник [Миллер 2012]. Сборник с учетом даты его опубликования не изучает время гражданской войны в Украине. О развитии российской исторической политики самого последнего времени см., например, публицистику Алексея Миллера: <http://www.polit.ru/article/2009/04/02/historia/>.

Суть ее сюжета заключается в истории создания конкретной программы празднования Дня Победы, причем Победа становится таким образом товаром, который нужно продать как можно большему количеству потребителей. Образ войны в коллективной памяти «потребителей» Дня Победы воспроизведен в пьесе с почти социологической аргументацией, органически вплетенной в ткань высказываний персонажей. Итак, протагонист Семен представляет Боссу свой проект патриотических браслетов, приравнивая их символическую функцию к церковным свечкам: «Если ты не чувствуешь в себе религиозного экстаза [...], если ты не чувствуешь в себе ни сил, ни времени, чтобы молиться или еще как-то работать над своими религиозными чувствами, то проще всего купить и поставить перед иконой свечку. И пусть она работает за тебя». Другие аспекты самоидентификации потребителей с продаваемым образом войны представлены в проектах праздника двух коллег Семена, которые не нуждаются в именах: Второй строит свою концепцию на том, что «надо брать такие общие вещи, которые всем нравятся [...], сейчас круто будет вспомнить все штуки в которых мы одержали победу – Гагарин, Наполеон, Дягилев например... и не знаю... лампочка». А в воображении Первого центром программы должен быть «Вечный бой»: «Это такой балет, где наши солдаты со всякой нечистью сражаются, с силами зла. Только надо чтобы постепенно костюмы менялись исторические, сначала типа богатыри, потом гусары, потом шинели первой мировой, потом гимнастерки. Надо только хитро и незаметно – бой все время идет, а обновление постепенное, мы этого, как бы, не замечаем». Устами Плачущего Старика, самого мифологического, и при этом самого аутентичного персонажа (см. ниже) звучит желание народа, перегруженного исторической ответственностью, сохранить единый образ прошлого: «...ведь видеть сны о прошлом, это как носить тяжесть. От этого устаешь, хочется сесть и отдохнуть». Именно сны о прошлом, сны о войне из названия пьесы и вообще смешение реальности и вымысла, играют в интерпретации, как мы увидим, весьма важную роль. Абсолютная безопасность (защита от неопределенности) и абсолютная свобода несовместимы, и свой выбор делает и протагонист Семен: «Я в детстве прямо помню, у меня было прямо четкое отношение ко всему, я же помню. Куда все девалось, а? Кто они? Зачем? Это свобода, да? Ну, я имею в виду, иметь свое мнение? Ну то есть, сомневаться там? А меня спросили? Меня спросили, хочу ли я сомневаться, или иметь свое мнение? Да они за меня решили! На, говорят, на тебе свободу, на, думай! Не хочу! Нет... Не хочу...».

Великая Победа в произведении Дурненкова является одновременно товаром и мифологическим архетипом. Босс объясняет своим работникам, как он после очередной смены интерпретации Великой Отечественной войны (светлая победа из последних сил – кошмар, которого можно было избежать – все-таки, «победа это лучшее что у нас есть») осознал, что чувство победителя, это чувство, которое позволяет забыть о всех кошмарах войны, о всех жертвах и о всех Дахау, это чувство, облегчающее совесть, «это – товар. И да, он не относится ни к жертвам, ни к победам, ни к истории, ни к каким реальным людям. [...] И я тогда подумал – какого черта я сам не могу этим пользоваться? Я могу быть таким же продавцом праздника, как и все. А может даже лучше. И вы, ребята, вы тоже! [...] И ваша задача сделать праздник – веселый, легкий, искрящийся, с сединою на висках. Вы несете людям, то, что они хотят получить – гордость за наши достижения, любовь к Родине, ощущение достоинства и приятия того, что вы русские. Вы уносите прочь сомнения, и стираете горечь, вы даете возможность людям спокойно спать, и улыбаться во сне. [...] Разве это плохо? Нет. Это хорошо! Мы объединяем народ! [...] Спасибо, война, ты дала нам возможность понять, что такое “свой”, что такое “наши”, “родные”».

Превращение праздника в финансовый капитал при этом влечет за собой важные последствия для пост-советского художественного сознания. Дагмар Бургхарт в своем комментарии к пьесе Владимира Сорокина «Капитал» замечает в ней «типично русский (russian) размер мифологизации капитала и табуирования финансовых транзакций» [Burkhart 2010, 1]. Производство денег, у Сорокина абсолютизированное тем обстоятельством, что пространство произведения – банк, значит деньги тут производятся из самих себя, представляется как что-то сверхъестественное. Как в «Капитале», так и в «Дне Победы» директор фирмы – объект культа, основоположник предприятия, которое он сумел возвести сверхъестественным, только постепенно и лишь частично открывающимся зрителю образом. Михаил Дурненков в «Дне Победы» заставляет публику воспринимать Босса как сумасшедшего, когда тот хочет объяснить недоумевающему Семену про «антенну, про лейкопластырь и про все, все, все». Только в конце пьесы, при праздновании удавшегося торжества-китча, читатель узнает о полумагической роли этих средств в успехе предприятия.

Великая Победа в процессе подготовки праздника является извечным мифом, золотым тельцом, к которому направлены все мысли, стремления, она становится всеохватывающей сутью праздника. Но в конце пьесы она окончательно превращается в товар. Первый делает

презентацию своего проекта праздника, но Второй с Семеном не видят в нем победы:

СЕМЕН. Ну, победу можно в конце присобачить... в принципе...

ВТОРОЙ. О! А если так: мы вдруг видим, что их лица освещаются. Ну со стороны окна. И они туда поворачиваются, а у них там за окном салют! И мы понимаем, что внук и дед встречают короче победу, ну то есть праздник, День Победы. Правильно?

Победа тут почти отождествляется с материей, с салютом.

Амбивалентность *«продаваемый товар – мифологическая сущность»* воплощается в персонаже Плачущего Старика. Это безличный персонаж, о котором Семен узнает в гостях у своего друга-альтер эго, Гриши. Дед ветеран сидит в углу комнаты и все время плачет, обещая, таким образом, стать совестью поры, в которую продают прошлое. Самого Старика при этом превращают в товар, когда Семен, желая использовать его в рамках торжественной программы Дня Победы, безуспешно предлагает взамен него Грише тысячу «баксов» (и вернуть деда «в целостности и сохранности»), и, наконец, крадет его. В конце концов, дед все-таки становится совестью народа по памяти войны и звучат уже процитированные слова, самое аутентичное, личное высказывание о рефлексии войны и о ней самой в пьесе: «видеть сны о прошлом, это как носить тяжесть. От этого устаешь, хочется сесть и отдохнуть. [...] Война, это жизнь без перчаток, когда ты каждую секунду жизни как-то по-особому остро чувствуешь. А все что было потом, все эти годы, это как пленка, которой накрывают мебель».

Большинство отзывов на пьесу Дурненкова сосредотачиваются на коллективной исторической памяти и образе войны. Однако Татьяна Купченко сумела включить конкретную фабулу монетизации памяти о прошлом, конфликт Семена с существующим только в его сознании Гришей и рамку разговора Семена с психотерапевтом в большую историю художественных текстов, разрабатывающих отношение героя к переживаемой им пара-реальности, ставя пьесу в контекст кинотекстов Дэвида Линча, Терри Гиллиама и – в особенности – «Бойцовского клуба» Дэвида Финчера [Купченко 2014]. По ее интерпретации в параноическом конфликте мнимый противник Гриша побеждает Семена, для которого успешное праздничное шоу обернулось крахом, так как его не принимают в команду пиарщиков, «согласно логике сильных, у него ничего нет, никаких способностей, никакого ресурса. Такой же диагноз ставит врач, у которого он пытается получить “отпущение грехов” – живите дальше, в вашем случае нет ничего особенного».

Над схваткой

Второе произведение, выделяющееся из сегодняшней разработки российских театрами военной темы, это пьеса киевского драматурга Натальи Ворожбит «Саша, вынеси мусор», поставленная Виктором Рыжаковым в канун 70летия Великой Победы 8 мая 2015 г. в московском Центре имени Всеволода Мейерхольда.⁶ Вступление в борьбу за интерпретацию войны Ворожбит вместе с Рыжаковым, хотя и незаметное на первый взгляд, ознаменовалось именно планированием постановки на эту значимую дату. Действие пьесы происходит на фоне текущей (2015) войны в Украине. Кроме того, Наталья Ворожбит, равно как и Михаил Дурненков, является ангажированным в общественном смысле деятелем искусства. В интервью Анне Басюкевич она отметила: «моя позиция относительно последних новостей однозначна. Но я понимаю, что если в пьесе я буду прямолинейна, то это ни на кого не подействует, скорее, оттолкнет. Может быть, в данном случае лучшая политика – делать вид, что ты над схваткой» [Банасюкевич 2015]. Идеологическая позиция драматурга видна также из ее предыдущего проекта «Дневники Майдана», документальной драмы, состоящей из интервью с участниками событий.⁷ При этом в этически сложном жанре вербатима, то есть драматургического компонования документального, не фиктивного вербального материала, она видит ключевую задачу драматурга в это вывихнутое время: «Такое страшное, драматичное время. Наверное, потом все это как-то уляжется, будет много написано, снято, но сейчас мы просто переживаем» [Ванасюкевич 2015]. Несмотря на предпочтение документального театра в ходе актуальных событий в Украине,⁸ Наталье Ворожбит удалось художественной пьесой «Саша, вынеси мусор!» убедить театроведа Павла Руднева, что она на самом деле «смогла встать над схваткой и поговорить о сегодняшней войне с точки зрения вечности» [Руднев 2015, а].

Итак, форма произведения частично обусловлена тем, что пьеса была написана в рамках проекта эдинбургского театра «Треверс», «A Play,

⁶ Текст пьесы, из которого приведены цитации в настоящей статье, доступен на сайте фестиваля «Пять вечеров имени Александра Володина» [Ворожбит 2015].

⁷ Авторы проекта, Наталья Ворожбит и Андрей Май, предоставили текст произведения интернет-журналу colta.ru. Они проводили текст пьесы введением: «У авторов проекта один недостаток – мы всей душой поддерживаем Майдан и являемся непосредственными участниками событий. Основная задача – фиксация реальности и сиюминутная рефлексия.» [Ворожбит – Май 2014].

⁸ В интервью Ксении Турковой для журнала «Большой Город» Ворожбит заявила: «Вообще я не очень люблю жанр вербатим, но сейчас, мне кажется, писать художественные тексты про Майдан будет враньем. Надо просто свидетельствовать». [Туркова 2014].

«A Pie and A Pint», который обещает зрителю спектакля, кроме пива и пирога, также «удобоваримый 50минутный пакет» «развлекательной эклектической смеси тем, героев и историй». Действующих лиц должно было быть не больше трех – выступают мать Катя и дочь Оксана, которые поминают мужа/отчима Сашу, офицера украинской армии, умершего от сердечного приступа в ванной.

В трех актах можно прежде всего проследить развитие отношения женщин к Саше. В первом действии Саша, портрет которого висит на стене, как будто все присутствует в доме, отношение неоднозначно – женщины с ним разговаривают, то ругают, то заступаются за него, то обсуждают с ним партнерскую жизнь, то сосредотачиваются на подготовке еды к поминкам:

САША. Все так все. Ты меня никогда не хвалила.

ОКСАНА. Тут не будет [конфет] на 60 кульков.

КАТЯ. Значит, ложки не по восемь, ложки по шесть.

Когда однажды мусорное ведро оказывается полным, женщины обращаются к Саше с автоматизмом и неким пренебрежением: «Саша, вынеси мусор!».

Второе действие совпадает со временем в биографической жизни (смерти) человека, когда о мертвых положено говорить «или хорошо, или ничего». Саша в этом акте не действует, он является только объектом идеализации. Вдруг он не просто умер от инфаркта, а «его морально убили», вызвав его за день до смерти в канцелярию ректора Военной академии, где он служил: «КАТЯ. Куценко говорит, многие теперь увольняться стали, испугались». Идеализация покойного доходит даже до абсурда, когда женщины обсуждают, присвоить ли сыну Оксаны, отец которого сбежал от семьи, отчество и фамилию неродного деда: «КАТЯ. Мальчик должен гордиться своей фамилией. Папина фамилия ему ничего не прибавит. Что хорошего ты сможешь рассказать ему про папу? А про Сашу. Про дедушку можно будет многое рассказать. Медали покажешь. Помнишь, как он заступился за тебя, когда дядя Юра на тебя кричал». Критической точки идеализация Саши достигает на визуальном и символическом уровне в конце акта, когда зритель смотрит фрески с сюжетами из жизни Саши, выступающего на фресках в военной форме и с медалями.

В третьем акте Катя и Оксана оказываются в оппозиции к Саше, который не то воскрес, не то готов в составе «небесного войска Украины» [Козич 2015] участвовать в войне после мистической «шестой мобилизации», по которой должны воевать все умершие, только им нужно раз-

решение близких.⁹ И именно этого женщины дать не хотят. Почти все рецензии сводятся к одному: тут происходит спор мужского воинствующего принципа и женского мирного, спор, который подытожен в афише к премьере спектакля в журнале Interview: «мужчина всегда готов, женщина всегда против, примирить их может только любовь». В той же афише поставлен пацифистский акцент даже на само восклицание: «Спектакль “Саша, вынеси мусор!” – женское воззвание к мужчинам с призывом к миру». На самом деле, это воззвание – не апофеоз женского начала, не возвышение «дурьей доброты» как «высшего, чего достиг дух человека» в «Жизни и судьбе» Василия Гроссмана.¹⁰ Это скорее констатирование: нет, согласия мы не дадим, не в наших силах и не по средствам снова хоронить. Саша – олицетворение долга. Ему не жаль родных, но он чувствует долг к своему званию, призванию, к обособленному народу. Шестая мобилизация и есть шестая мобилизация: «Что было жить тогда? А сейчас – другое дело... Я же присягал народу!» Долгу противопоставляется не императив человечности, а пафос быта, обыденности. Саша, не получив разрешения, исчезает – не то к любовнице, не то в небесный запас. Женщины боятся оглянуться, Катя еще зовет мужа, но его уже нет. Осталось продолжать готовиться к приближению фронта – очищен свой колодец, куплен твердотопливный котел, запас картошки. Женщины находят спрятанные, просроченные конфеты.

ОКСАНА. [...] Дай я выброшу.

КАТЯ. Ведро полное.

ОКСАНА. Пойду вынесу мусор.

С Сашей героини окончательно расстались, причем и в своих мыслях, и в своем автоматизированном поведении. Цена человека решена в пользу его самого: Катя с Оксаной отказываются от того, чтобы «обществу нужны [были] мертвые герои и пафосная память о потерях, которая не гарантирует живым – жизнь» [Руднев 2015, а]. Но все-таки «где-то там, новое старое войско проводит учения. На случай, если девочки передумают».

⁹ Ко дню представления премьеры (8 мая 2015) проходила пятая волна частичной мобилизации Вооруженных сил Украины. Шестая волна осуществлена летом 2015 г. В дни написания статьи (январь 2017 г.) власти Украины по публичным источникам не планировали провести новую, седьмую волну.

¹⁰ Подробное анализ роли женского принципа в творчестве и эстетике Гроссмана см. Vágányi, 2010.

Итак, пьеса Натальи Ворожбит на самом деле смогла «встать над схваткой», в отличие от ее автора, и в отличие от ее публики. В современном мире невозможно избежать того, чтобы в статистическом смысле главное русло дискуссий по поводу этого произведения проходили не по оси долг-быт, смерть-жизнь или война-любовь, а по вопросу «Кто тут наши?» или «Кто тут герой?». Однако, «с точки зрения вечности», речь идет о подлинном искусстве.

Заключения

На основе анализа двух «военных» пьес, поставленных на московских сценах в 2014 и 2015 годах, мы старались установить роль идеологических пристрастий их авторов в самом тексте. Произведения сами по себе являются исключениями, подтверждающими правило, сформулированное театроведом Павлом Рудневым к 60-летию Великой Победы, но исповедуемое им и десять лет спустя: «Тема войны в российском обществе негласно табуирована, закрыта для корректировки и добавлений» [Руднев 2005]. Обе пьесы взяли за тему войны по-новому, и оба текста были написаны на заказ определенных театров, чему отвечают акценты, поставленные авторами на тот или другой аспект. «Сны о войне» возникли в тесном сотрудничестве с «Театром на Таганке» и были направлены, таким образом, на домашнюю публику, тогда как пьеса «Саша, вынеси мусор!» возникла в рамках проекта эдинбургского театра «Траверс», публика которого далека от переживания актуальных событий российско-украинского конфликта, стоящих на заднем плане пьесы.

Произведение Михаила Дурненкова открыто работает с коллективной исторической памятью, является исповедью поколения людей, родившихся в конце семидесятых годов, которые в течение своих жизней застали несколько равноценных общественных взглядов на Великую Отечественную войну, и которые раздражены наступившим «всплеском патриотизма», когда одновременно «военная символика становится рычагом рекламы» [Квасницкая 2014]. Задача постановки, по словам режиссера, заключается в том, чтобы «разобраться с собой, не с событиями, которые происходили когда-то, а с тем, что нам с этим всем делать» [Иваницкая 2014]. Эта «гражданская» задача получила форму мифологизированной и шизофренической борьбы протагониста за светлое прошлое и с внутренним врагом его свободного от прибыльной логики альтер эго. Она ожидаемо еще до постановки заслужила обвинение со стороны члена Совета Федерации Федерального собрания РФ Олега Пантелеева в «оскорбительном отношении к ветеранам Великой

Отечественной войны». Сенатор, явно пьесу не читавший, полагал, что «смысл пьесы сводится к вопросу: а надо ли защищать свою Родину?».¹¹

В то время как пьеса Дурненкова может в будущем стать скорее материалом для социологического изучения форм идентификации российского общества с официальной исторической политикой российских властей, произведение Натальи Ворожбит, несомненно, станет объектом горячих прений на тему интерпретации войны гораздо менее заслуженно. Пьеса «Саша, вынеси мусор» – это повествование о долге, общественной конвенции, обыденности смерти, пафосе повседневной жизни на фоне войны, в отношении которой драматург вовсе не беспристрастен. «Для шотландцев это история взаимоотношений в семье, они ничего не знают про войну. [...] Хотя, например, в Финляндии все понимают про войну, им знакомы эмоции, которые переживают сейчас украинцы, у них хорошая историческая память», с неким разочарованием вспоминает Наталья Ворожбит реакции публики на свою пьесу в разных культурно-политических контекстах [Ванасюкевич 2015]. Однако именно это может стать наиболее показательной отличительной чертой художественной составляющей ее текста.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

Первоисточники

ВОРОЖБИТ, Н., МАЙ, А. (2014): *Майдан.doc. Документальная драма Натальи Ворожбит и Андрея Мая «Дневники Майдана» – премьера на colta.ru.*, Colta.ru (11. 4. 2017). <http://www.colta.ru/articles/theatre/2424>.

ВОРОЖБИТ, Н. (2015): *Саша, вынеси мусор!* (11. 4. 2017) <http://volodin-fest.ru/2015/11-plays/natalia-vorozhbit-sasha-vynesi-musor/>.

ДУРНЕНКОВ, М. (2014 а): *День Победы* (11. 4. 2017). http://www.theatre-library.ru/authors/d/durnenkov_m.

Научные монографии и статьи

КУПЧЕНКО, Т. (2014): Пациент скорее мертв, но жить обязан : «День Победы» по пьесе М. Дурненкова; «Сны о войне» в Театре на Таганке. *Современная драматургия*, 2014, № 4, с. 166–168.

МИЛЛЕР, А. et al. (2012): *Историческая политика в XXI веке*. Москва: Новое литературное обозрение.

¹¹ Информацию агентства Интерфакс передала газета «Ведомости» 26 марта 2014 года: Сенатор обвинил Театр на Таганке в безнравственности, Матвиенко поручила разобраться. Материал доступен по ссылке <http://www.vedomosti.ru/politics/news/2014/03/26/senator-obvinil-teatr-na-taganke-v-propagande-amoralnosti>.

- BÁRÁNYI, B. (2010): Женщина и война: женский вопрос в романе В. Гроссмана «Жизнь и судьба» и Дж. Джонса «Отныне и вовек» In: Kohut Attila – Penc-kófer János (eds.): *Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*, том 9, № 1. Берегово: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, с. 63–80.
- BURKHART, D. (2010): Vladimir Sorokin's Play 'Capital' and the Mythologizing of Money. In: *Sorokiniada*, Sapporo: Slavic-Eurasian Research Center, с. 1–11.

ПУБЛИЦИСТИКА И ПОПУЛЯРНО-НАУЧНЫЕ ИСТОЧНИКИ

- БЫКОВ, Д. (2013): «Великая отечественная война в русской литературе», Эхо Москвы (11. 4. 2017). <http://echo.msk.ru/programs/victory/1132924-echo/>.
- ВАНАСЮКЕВИЧ, А. (2015): *Наталья Ворожбит: «Сейчас про Майдан уже никто не напишет»*, Teatrall (11. 4. 2017). <https://www.teatrall.ru/post/1986-natalya-vorozhbit-sejchas-pro-majdan-uzhe-nikto-ne-napishet/>.
- ДУРНЕНКОВ, М. (2014 б): *Победа – это окончание войны, нам нужно не оттачивать чувство гордости, а упоминать павших и надеяться, что этого никогда не повторится* (интервью Тихона Дзядко в передаче «Кофе брейк»), Телеканал Дождь (11. 4. 2017). https://tvrain.ru/teleshov/coffee_break/dramaturg_mihail_durnenkov_pobeda_eto_okonchanie_vojny_nam_nuzhno_ne_ottachivat_chuvstvo_gordosti_a_upominat_pavshih_i_nadejatsja_chto_etogo_nikогда_ne_povtoritsja-368146/
- ИВАНИЦКАЯ, А. (2014) «Правду о войне уже говорили»: Режиссер Юрий Муравицкий рассказал «Газете.Ru» о спектакле «День Победы» в Театре на Таганке, Газета.ру (11. 4. 2017). http://www.gazeta.ru/culture/2014/05/08/a_6022525.shtml.
- КВАСНИЦКАЯ, М. (2014): «Таганка» расскажет про войну и мир, Театрал (11. 4. 2017). <http://www.teatral-online.ru/news/11502/>
- КОЗИЧ, С. (2015): *Новости с Марса и небесные войска Украины – драматурги о нереальной реальности*, Новая газета (11. 4. 2017). <http://novayagazeta.spb.ru/articles/9515/>
- МАЛИНОВА, О. (2015): Политика памяти в постсоветской России (11. 4. 2017). <http://postnauka.ru/video/41333>.
- РУДНЕВ, П. (2005): Театральные впечатления Павла Руднева. *Новый мир*, 2005, № 9, (11. 4. 2017). http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2005/9/ru18.html
- РУДНЕВ, П. (2015 а): *Про пьесы на конкурсе «Первая читка», Володинский фестиваль, 6–10 февраля 2015 года, Санкт-Петербург*, (11. 4. 2017). <http://pavelrudnev.livejournal.com/1828890.html>
- РУДНЕВ, П. (2015 б): *Табу* (11. 4. 2017). <http://pavelrudnev.livejournal.com/1871747.html>.
- ТУРКОВА, К. (2014): *Наталья Ворожбит: «Я не люблю верbatim, но сейчас писать художественные тексты про Майдан будет враньем»*, Большой город (11. 4. 2017). http://bg.ru/society/natalja_vorozhbit_ja_ne_ochen_ljublju_verbatim_no-21360/

INFORMACE O AUTOROVĚ:

Mgr. Vojtěch Pícha

Doktorand oboru Ruská literatura. Odborným zájmem směřuje k politickým identitám Rusů ve dvacátém století. Na Katedře slavistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého přednáší dějiny Ruska.

Katedra slavistiky Filozofické fakulty

Univerzity Palackého v Olomouci

Třída Svobody 26

779 00 Olomouc

www.slavistika.upol.cz

vojtech.picha@upol.cz

ЮЛЯ СЕРГІЙВНА ЛЮБАВСЬКА

Україна, Харків

**МОВНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ
БІЗНЕСМЕН У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ПУБЛІЦИСТИЦІ: КОГНІТИВНИЙ
І ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

ABSTRACT:

Language means of representation of the concept *businessman* in the Soviet Ukrainian journalism: cognitive and pragmatic aspects

The article deals with the means of verbalization of the concept *businessman* on the pages of the Soviet Ukrainian printed media (2nd half of the 20th century). The paper considers synonymic row that was used to describe a person engaged in business (it observes the difference between the definitions in the dictionary of that time and use of words in journalistic texts). The author investigates the specificity of syntactic extenders (direct and indirect attribute). The attention is paid to periphrases that were used to denote a businessman. Pragmatic properties of these language means are identified. Thus, it was revealed that in the Soviet press a Western businessman was represented as a thief.

KEY WORDS:

Soviet journalism – concept – sphere of concepts – conceptualization – pragmatics – connotation – evaluation – syntagmatic properties – periphrasis.

Концепти фокусують у собі знання людини про певні явища дійсності, тому з часом концепти й слова, завдяки яким вони об'єктивуються в мові, зазнають змін часто з позамовних причин. Так, у зв'язку з подіями межі ХХ – ХХІ століть, з установленням нових соціально-економічних та культурних умов у лексиці української мови теж відбулися і продо-

вжують відбуватися зміни. Усе це впливає на розширення, збагачення концептів і концептосфер, які раніше були на периферії картини світу українців. Однією з таких ментальних структур є концептосфера БІЗНЕС, а в її межах – концепт БІЗНЕСМЕН.

Цей концепт актуалізувався не лише в мовній картині світу українців, а й у інших народів пострадянського простору, оскільки саме явище бізнесу перестало сприйматися як щось чуже і притаманне тільки капіталістичним країнам, буржуазному світові. Тому зміни, що відбулися з концептом БІЗНЕСМЕН, привертають увагу дослідників. Наприклад, концепт частково розглянуто на матеріалі російської та білоруської мов [Лынова 2002; Иванова 2008; Сапрун 2011]. Розглядаючи більш загальний концепт УСПІШНА ЛЮДИНА в українській мові, порівнюючи його з англійською, згадує про бізнесмена А. М. Сніжко [Сніжко 2009]. Однак концепт БІЗНЕСМЕН в українській мовній картині світу досі не ставав предметом окремої роботи. Розвідці про образ бізнесмена сьогодні має передувати аналіз цього образу в минулу епоху. Цим зумовлюється **актуальність** нашої роботи, **мета** якої – визначити засоби вербалізації зазначеного концепту в радянській газетній та журнальній публіцистиці.

Матеріалом роботи стали публіцистичні тексти радянської газети «Молодь України» (далі скорочено МУ), журналу «Ранок» (Р) другої половини ХХ століття (1950-ті – 1989 роки). Загальна кількість матеріалу становить 250 мікроконтекстів, у яких функціонують вербалізатори концепту.

Передусім зазначимо, що концепт БІЗНЕСМЕН міг об'єктивуватися в мові за допомогою синонімів різного ступеня експресивності. По-перше, використовувалося ім'я концепту – слово *бізнесмен* (у 17% розглянутих контекстів). Зазначимо, що в словниках другої половини ХХ століття це слово подавалося з ремаркою *презирливе* [УРС том 1: 63], та навіть якщо такого позначення не було, то в тлумаченні цього слова чи в ілюстративному матеріалі до нього містилася негативна оцінка: «ділок, комерсант, підприємець; капіталіст, ділок, який намагається з усього здобути великі бариші, не гребуючи ніякими засобами в цілях особистої наживи» [СІС: 103]; «Великий ділок, комерсант, підприємець. *Не спитья вам, нью-йоркські бізнесмени, Чікагські м'ясники і різники, Вам, що хотіли б світ увесь зелений Залить огнем смертельної ріки?* (Максим Рильський, I, 1956, 390)» [СУМ том 1: 179]. Відповідно й у текстах радянської публіцистики це слово вживалося з негативним забарвленням:

*Серед численних фотографій самовдоволених **бізнесменів**, кінозірок, що посміхаються, бородатих хіпі із сторінок західних «солідних» газет та журналів на нас раптом подивиться виснажена, схожа на скелет дитина з великими очима і страдницькою гримасою хворого старика.* (МУ 1971, №44)

*У світі наркотичного бізнесу всі пов'язані круговою порукою – капітани торгових суден і гангстери, **бізнесмени** та поліцейські чини, що вміють своєчасно одвернутися.* (МУ 1981, №197)

У першому випадку негативна оцінка підкреслюється антитезою, у другому – вказівкою на зв'язок з наркотичною діяльністю.

Інший репрезентант концепту – синонім *підприємець* (12% від загальної кількості контекстів). Ця лексема в словниках подається без негативних ремарок [УРС том 3: 401; СУМ том 6: 487], має таке визначення: «Той, хто володіє промисловим, торговельним і т. ін. закладом; організатор вигідних справ, прибуткових операцій» [СУМ том 6: 487]. На нашу думку, відсутність негативної оцінки в тлумачних словниках зумовлюється тим, що слово *підприємець* походить від слова *підприємство*, яке використовувалося для позначення не тільки реалій західних капіталістичних країн, а й Радянського Союзу, часто з атрибутивом *промислове*. Проте коли в публіцистиці йшлося про буржуазні країни, така оцінка в контексті з'являлася:

*Насправді ж капіталістичне суспільство як було, так і лишається побудованим на жорстокій експлуатації капіталістами. В гонитві за прибутками **підприємці** не зупиняються ні перед чим, аж до жорстокої експлуатації дитячої праці, що приносить їм величезні прибутки.* (МУ 1971, №162)

Подібну ситуацію маємо й зі словом *комерсант* (трапляється у 8% контекстів). У словниках воно теж не мало ремарок, що вказували б на стилістичне забарвлення [УРС том 2: 362; СУМ том 4: 244], проте в тлумаченні містилася вказівка на капіталістичний світ: «у капіталістичних країнах – той, хто займається комерцією; купець» [СУМ том 4: 244]. У публіцистиці теж спостерігаємо вживання цього слова з негативним забарвленням:

*У 22-річному віці Сем відчув у собі жилку **комерсанта** і вирішив зробити бізнес на торгівлі зброєю.* (МУ 1975, №4)

*Про «заразну хворобу» футбольного хуліганства пише і солідна «Санді таймс», і ось що важливо: не гравців закликає газета захищати від глядачів, а глядачів від футбольних **комерсантів** усіх рангів.* (МУ 1974, №100)

Активно вживалася на позначення бізнесменів лексема *капіталіст* (теж 8% контекстів). В УРС вона зафіксована без стилістичної ремарки [УРС том 2: 308], а в СУМ це слово подане як полісемантичне і витлумачене в першому випадку так: «представник панівного класу в капіталістичному суспільстві, власник капіталу, що визискує найманих робітників» без ремарок (хоча оцінка цих людей містилася в самому визначенні, на що вказують уточнення в *капіталістичному світі* та дієслово *визискувати*, що має негативне забарвлення), у другому – «той, хто має велику суму грошей, велике багатство; багатій» з позначкою *розмовне* [СУМ том 4: 93]. Отже, незважаючи на широке значення цього слова, воно часто вживалося на позначення бізнесменів з капіталістичних країн в радянській публіцистиці, набуваючи зневажливого маркування:

Основна причина широкого застосування дитячої праці в країнах капіталу – тяжкі умови життя пролетарських родин і вигода від цієї праці для капіталістів. (МУ 1971, №162)

Лексема *торговець* (10 % текстів), яка не мала негативного маркування в словниках [УРС том 6: 75, СУМ том 10: 202] і вживалася з нейтральним значенням у текстах, що стосувалися радянської дійсності, у дописах про капіталістичний світ теж набувала різко негативної оцінки: «У **погоні за прибутками торговці** часто втрачають самоконтроль» (МУ 1977, №3) і часто вживалася в словосполученнях *торговці смертю* (Р 1966, №12; МУ 1981, №151), *торговці білою отрутою* (МУ 1981, №197), що вказували на людей, які займаються бізнесом на зброї, наркотиках і подібному. Такі словосполучення мали потужний прагматичний потенціал, сприяли формуванню образу бізнесмена як злочинця.

Також на позначення людини, що займається бізнесом, у радянських публіцистичних текстах зустрічається номінатема *торгаш*. Радянські словники маркують її як розмовну, що має зневажливу, презирливу оцінку [УРС том 6: 74, СУМ том 10: 201]. Близькі до неї за емоційним забарвленням також слова *гендляр*, *спекулянт*. Ці номінатемами вживаються у 6% контекстів від загальної кількості. На відміну від інших згаданих слів, у цих словах, на нашу думку, є сема 'дрібний', тож переважає в контекстах знижений тон:

Спекулянти вдосвіта сповзалися сюди, мов на основне робоче місце, і в міру свого таланту обшахраювали ближніх. Добряче нагрівши руки від перепродажу нечесно добытих речей, відчували ще більший апетит до наживи. (МУ 1977, №121)

Проте коли ці лексеми вживаються на позначення великих бізнесменів, градус негативної оцінки підвищується, денотативний компонент поступається експресивному:

*Смерть, тільки смерть ладнає незгоди **гендлярів зброєю**.* (Р 1966, №12)

*Духовна ницість у світі **торгашів** воістину не знає меж.* (МУ 1981, №233)

До речі, саме ці слова використовувалися на позначення не тільки реалій західного світу, а й радянського. Текстів про радянських спекулянтів у тогочасній публіцистиці не так багато (МУ 1976, №193, МУ 1977, №66, МУ 1977, №121 тощо), проте, порівнюючи їх із текстами про бізнесменів з капіталістичних країн, можна зробити певні висновки. Радянські спекулянти – це люди, які помилково стали на цей шлях, вирішивши трохи підзаробити. На їх позначення, окрім тут названих, уживаються слова *перекупка, шабашники, любителі побарахолити, купці* та ін. Статті про них часто супроводжуються моралізаторським тоном і демонструють боротьбу з цим явищем у радянському суспільстві. Натомість статті про бізнесменів-капіталістів мають різкий викривальний тон і показують, наскільки безвихідною є ситуація в буржуазних країнах.

Треба зазначити, що за частотою вживання в радянській публіцистиці щодо підприємців із капіталістичних країн на першому місці перебувають не названі слова, а лексема *ділок* (38% від загальної кількості проаналізованих мікроконтекстів), яка має високий ступінь експресивності й у словниках подається з помітками *фамільярне* [УРС том 1: 411], *зневажливе*: «Той, хто спритно веде справи, переважно комерційні, вдаючись до будь-яких засобів для досягнення мети» [СУМ том 2: 305]. Проілюструємо на прикладах:

*Процес братів Вілло наочно показав, що в погоні за наживою **ділки** порушують і юридичні, і моральні закони.* (МУ 1974, №98)

*Поки що невідомо, чи зуміє Кессіді зажити новим життям, чи **ділки** знову ж контрактами стриножать його і посадять у цю клітку.* (МУ 1974, №131)

Як бачимо з визначення, *ділком* можна називати не лише бізнесмена, а й будь-яку людину, яка *спритно веде справи, вдаючись до будь-яких засобів для досягнення мети*. Тому в текстах можна подекуди побачити певні уточнення:

*Але що означають ці рідкісні постріли порівняно з непоправною шкодою, якої завдають австралійській фауні **ділки підпільного бізнесу**, які займаються контрабандним вивезенням тварин і птахів.* (МУ 1975, №187)

*Такі факти. І на тлі їх вбвчою пародією звучить думка **ділків від бізнесу**, що «нова сексуальна революція» є визначним досягненням*

вільного і бездоганного демократичного суспільства США на шляху до повного визволення індивідууму від ярма удаваної цнотливості та обскурантизму. (Р 1966, №10)

Також у радянській публіцистиці функціонувало слово *діляга*. У словниках воно теж маркувалося позначками *несхвальне* [УРС том 1: 411], *зневажливе* [СУМ том 2: 306] і тлумачилося так: «Той, хто у всіх справах переслідує особисті інтереси, з вузько практичних міркувань забуває про принципову, суспільно-політичну сторону справи». Як бачимо, значення слова, як і у випадку зі словом *ділок*, є досить широким, проте частіше воно вживається саме як синонім до *бізнесмена*:

*Практику прагматизм розуміє як діяцтво. Ідеї і теорії в тлумаченні прагматистів не в відбиттях в свідомості людини матеріального світу. Вони є істинами остільки, оскільки корисні і практичні, здатні робити бізнес, давати максимальний прибуток. Але прагматизм це не тільки філософія торгашів, **діляг** – це ідеологія грубого і зухвалого насильства, жорстокої експлуатації, нестримної агресивності американського імперіалізму. (МУ 1953, №196)*

Широке значення слів *ділок*, *діляга* зумовлене тим, що ці слова утворені від лексеми *діло*, що є багатозначною. Звідси також виникають словосполучення *ділова людина*, *ділове коло*, що теж використовуються як вторинні номінативи бізнесменів, що можуть вживатися і з нейтральним значенням:

*Книга Є. Френне і Л. Соломонссона «Торгівля із Східною Європою» стала дуже популярною серед **ділових кіл** Швеції. В ній розповідається про економіку соціалістичних країн, їхню валютну систему, про РЕВ і т. ін. Книга насичена багатим інформаційним матеріалом і призначається насамперед для **бізнесменів**. (МУ 1974, №161)*

Також ці словосполучення можуть виконувати евфемістичну функцію, але в той же час слугувати закріпленню стереотипу про бізнесмена як бандита, що є типовим для радянської преси.

*Злочинці – **ділові люди**. Вони можуть піти назустріч своїм жертвам і дати їм можливість виплатити суму викупу в розстрочку. Деяким «клієнтам» роблять скидку або обговорюють з-ними «взаємоприйнятну» форму сплати... Розмах «бізнесу викрадень» знайшов відображення в деяких моментах економічного життя Італії. (МУ 1976, №72)*

Утвердженню такого образу слугують і формулювання, які бачимо в наступних цитатах:

*Таке життя. Все можна. **Бандит стає бізнесменом. Бізнесмен вчиться у бандита.** (МУ 1976, №95)*

*Через руки Ланські пройшли мільярди доларів, здобуті злочинними методами. Ланські переправляв гроші за океан і здавав їх у швейцарські банки. Легалізовані і «очищені» таким чином гроші потім поверталися до США і перетворювалися на оборотний капітал у руках **гангстерів, що забажали стати «шляхетними» бізнесменами.** (МУ 1971, №42)*

У другій цитаті означення до *бізнесмена «шляхетний»* узято в лапки, тому ситуація сприймається іронічно, адже є зрозумілим, що, навіть легалізувавши отримані злочинним шляхом гроші, людина все одно не може стати шляхетною.

Проаналізувавши функціонування синонімів слова до *бізнесмен* в радянській публіцистиці, важко говорити про їх стилістичну градацію, адже кожне з наведених слів залежно від контексту могло бути більш або менш емоційно забарвленим. Часто оцінка підкреслювалася прикметниками, що сполучалися з цими словами, переважно це були такі: *меткий, хвацький, спритний, заповзятливий, завзятий*, що мають сему «інтенсивність дії», а також *самовдоволений, багатий*. Найчастіше ад'єктиви сполучалися з іменником *ділок*, рідше з іншими:

***Меткі ділки** під крильцем сатани витрушують кишені простачків. Лише парижани, наприклад, щороку витрачають на консультації з астрологами, хіромантами та «відьмами» понад 60 мільйонів франків.* (МУ 1974, №5)

*Торік центи почали зникати з обігу – **заповзятливі ділки** їх збирали, переплавляли на мідь і торгували нею, продаючи, можливо, тому ж монетному двору.* (МУ 1976, №45)

*Важко сказати, кого тільки не ошукали **спритні ділки.*** (МУ 1975, №162)

*Але дедалі частіше англійськими «лордами» стають просто **багаті бізнесмени** або слухняні урядові політичні діячі.* (МУ 1976, №162)

У таких контекстах проступали етична та нормативна оцінки, за класифікацією Н. Д. Арутюнової [Арутюнова 1988: 75–76]. Інколи на позначення багатства *бізнесменів* використовувалися і такі прикладкові сполуки, як *бізнесмен-мільйонер, ділки-товстосуми* тощо:

***Ділки-товстосуми** скористалися рідкісною можливістю хоча б на три дні запертися в спальних вагонах від ринкового шарварку та урядової каруселі... (МУ 1976, №113)*

***Бізнесмен-мільйонер** і власник найбільшої в Голландії приватної колекції предметів мистецтва спокійно жив у своїй віллі в місті Бларікум*

аж до нинішнього року, коли з Ініціативи голландського журналу «Акцент» почалося нове розслідування злочинного минулого Ментена. (МУ 1976, №234)

Про номінативи на позначення багатой людини К. С. Руснак зазначає: «У радянському дискурсі ці одиниці функціонують як негативно забарвлені ідеологеми, що маркують ворожий світ. Відповідно у значеннях таких слів спостерігаємо послаблення денотативного компонента й появу експресивного» [Руснак 2014: 8]. Це можна констатувати і щодо наведених прикладів.

Оцінно й емоційно забарвленими в радянській публіцистиці були також словосполучення, у яких називався предмет бізнесу. Варто зазначити, що для вказівки на предмет, на якому заробляли гроші бізнесмени, у 10% текстів використовувалися такі конструкції, як **бізнесмени (ділки, комерсанти тощо) від (чого)**. Яскрава негативна оцінка була, по-перше, у контекстах, де предметом бізнесу були порнографія, наркотики тощо, тобто речі, існування яких приписувалося західному світові й підлягало беззаперечному засудженню:

*Західна преса висловлює побоювання, що злочинний синдикат не обмежиться Італією, а розгорне операції по всій Західній Європі, перекинеться й на інші континенти. Чи не створять ці «**бізнесмени від злочинності**» свою багатонаціональну компанію? Такий розвиток подій ймовірний, бо умови, які породили в Італії бізнес на викраденні людей, існують і в інших капіталістичних країнах. (МУ 1976, №72)*

*Важко назвати воєнний конфлікт, на якому **бізнесмени від смерті** не нагріли б собі руки (МУ 1977, №3)*

*У міру збільшення прибутків **ділків від наркоманії** зростає кількість смертей і злочинів в американських містах (МУ 1981, №46)*

По-друге, градус негативної оцінки не знижувався, коли предметом, від якого бізнесмени отримували свої прибутки, були звичайні речі, такі як мистецтво, спорт тощо:

*На пристрастях можна **робити гроші**. І гроші чималі. А хіба не це беруть за основу **бізнесмени від спорту**? (МУ 1974, №100)*

*«Поп-музика» посилено рекламується буржуазною пресою, радіо, телебаченням, рекламою. **Ділки від мистецтва** не шкодують на це грошей, бо всі реклами й витрати повністю окупаються. (МУ 1974, №131)*

*«За свідченнями газети «Дагенс нюхетер», частка американських прибутків від кінопрокату в Швеції дорівнює від 30 до 50 процентів валового збору. Відповідно до Ультиматуму заокеанських «**ділків від кіно**» вона повинна зрости до 60 процентів. (МУ 1976, №178)*

Слід зазначити, що описана конструкція була ознакою саме радянського дискурсу, словосполучення з узгодженим означенням типу *спортивні ділки* (МУ 1974, №100) вживалися дуже рідко, на відміну від сучасної публіцистики. Помічено, що сьогодні автори вдаються до цієї конструкції переважно в тому разі, якщо йдеться про такий вид бізнесу, який дає підстави для осуду:

На Донеччині ділки від медицини намагалися вкрати 25 мільйонів гривень бюджетних коштів. (Ні корупції 11.11.2015)

Подекуди в радянських публіцистичних текстах можна зустріти вказівку на вид бізнесу, яким займається людина, через опис зовнішніх ознак, наприклад одягу:

Слідом за ділком у рясі був виведений на чисту воду й другий «збирач пожертвувань» – демохристиянин Джіно Арджентіно, що зробив тоді, як був міським радником, аналогічну «операцію». (МУ 1981, №194)

Бізнес на здоров'ї американців зріс за останні роки на 300 процентів, його річний оборот – 65 мільярдів доларів. В операційній деяких лікарень стоять телевізори, постійно увімкнені на канал новин бізнесу: ділки в білих халатах хочуть знати, як ідуть їхні справи на біржі. (МУ 1973, №66)

Такі словосполучення теж отримують негативне оцінне забарвлення, бо вказують та зв'язок концептосфер БІЗНЕС і МЕДИЦИНА, ЦЕРКВА.

Нейтральне слово на позначення особи, що займається бізнесом, у радянській публіцистиці знайти важко або навіть неможливо, оскільки бізнес був явищем капіталістичних буржуазних країн і потребував викриття й засудження. Відчуження від цього явища спостерігаємо через ряд дескриптивно-інформативних прикметників, що вказують на походження бізнесменів: *англійський, північноамериканський, римський, чужоземний, заокеанський*:

Ті часи, коли американський бізнесмен придбав купу застарілої зброї і вигідно перепродав її, – відійшли в минуле. (Р 1966, №12)

Командні висоти в економіці продовжували займати північноамериканські ділки. Вони прибрали до рук природні багатства – срібло, нафту, сірку, олово, цинк, мідь, золото. Хоч тепер позиції зарубіжного бізнесу дуже підірвані, іноземні капіталовкладення в цій країні (в Мексиці) досягають досить значної суми – близько 4 мільярдів доларів. А тільки за останні 6 років чужоземні ділки вивезли понад 6 мільярдів доларів чистого прибутку. (МУ 1973, №73)

Коли в наведених контекстах переважає презирливий, засуджувальний тон, то в наступному на чужість бізнесменів вказує словосполучення, для якого характерною є іронічність:

І випещені руки «доброго заокеанського дяді», що звично рахують прибутки од гірничорудної промисловості Південної Африки, і хижі руки платних агентів і найманців убивць готові застрелити кожного, на кого вкаже бос... (МУ 1971, №6)

Іронічність тут створюється за рахунок того, що в перифрастичному словосполученні використаний прикметник *добрий* з позитивною оцінною конотацією. Узяття словосполучення в лапки свідчить про те, що воно належить до мовлення народів Південної Африки і вказує на їхнє наївне ставлення до іноземних підприємців, які тим часом на них заробляють.

Як вторинні номінатами на позначення людей, що займаються бізнесом, уживалися в радянській публіцистиці й інші перифрази. Класичним є стале словосполучення *акули бізнесу*, прагматика якого розкривається в контексті через розгортання його метафоричного змісту за допомогою антитези:

*У таїландських в'язницях нині понад 200 американців, канадців, французів, італійців, англійців, застуканих на гарячому під час контрабандних операцій з наркотиками. Всі вони – **дрібненькі рибки**, що попалися через недосвідченість чи їх видали поліції, аби відвести біду од **великих «акул» підпільного бізнесу**. (МУ 1981, №197)*

Сьогодні ця перифраза набула навіть позитивного забарвлення, використовується в значенні 'знавці бізнесу, професіонали', що засвідчують, наприклад, такі цитати:

*Гнучкий розум, приховані лідерські задатки та непохитна цілеспрямованість перетворили сором'язливого, на перший погляд, класичного «ботана» з Сіетла на **«акулу»** світового **бізнесу** та справжнього комп'ютерного генія. (24tv 06.11.2015)*

У наведеному вище словосполученні «добрий заокеанський дядя» ми вже спостерігали, як слово з позитивним оцінним забарвленням слугувало для висловлення негативної оцінки; подібне бачимо й у словосполученнях на позначення бізнесменів із ключовою лексемою *лицар*, таких як *лицарі наживи*, *лицарі «бізнесу смерті»*, що є оксиморонними:

***Лицарі «бізнесу смерті»** вельми збагачуються і в шаленій гонитві за прибутками не гребують нічим. (Р 1966, №12)*

*Британські **лицарі наживи** сповнені радісних надій з приводу того, що, як висловився прем'єр-міністр Хіт, Англія зможе «керувати подіями, а не підкорятися їм». (МУ 1973, №11)*

Також функціонувала певна кількість перифраз, що вказували на впливовість бізнесменів. Так, у наступному прикладі на це вказує сло-

восполучення, в якому втілюється картярська метафора: вживається назва вищої карти в колоді – *туз*, що в переносному значенні означає «поважна, впливова особа в якомусь колі людей, у якій-небудь сфері діяльності». [СУМ том 10: 313]:

Та промисловим і фінансовим тузам уже немає ходу назад, їм простіше сплатити величезні суми гангстерам, ніж дозволити широкій масі акціонерів ознайомитися з їх закулісними махінаціями. (МУ 1976, №158)

Можна констатувати, що через згадані перифрази образ бізнесмена наповнюється такими рисами, як егоїзм, могутність та всездозволеність.

Отже, у радянській пресі активно функціонували різноманітні номінативи на позначення людей, що займалися бізнесом. Найпопулярнішою була лексема *ділок* (38%), активно вживалися слова *бізнесмен* (17%), *підприємець* (12%), *торговець* (10%), *комерсант* (8%), *капіталіст* (8%), *спекулянт* (5%) тощо. Більшість синонімів у радянських словниках фіксувалися з ремарками *вульгарне, зневажливе, фамільярне*; певна кількість таких слів не мала стилістичних ремарок, проте негативна оцінка часто містилася безпосередньо в дефініції. Ці лексеми мали статус ідеологем, оскільки маркували ворожий капіталістичний світ, тому, незважаючи на словникові визначення, у публіцистичних текстах уживалися винятково з негативним забарвленням. Такі слова могли сполучатися переважно з прикметниками, що виражають етичну та нормативну оцінку, а також з дескриптивно-інформативними прикметниками, що вказували на належність бізнесменів до чужого світу. Було визначено, що типовою для радянської публіцистики була синтаксична конструкція *бізнесмени* (*ділки, комерсанти* тощо) *від* (чого), за допомогою якої вказувалося на предмет бізнесу. Ця конструкція мала свої прагматичні настанови й уживалася для засудження певного виду бізнес-діяльності. Перифрази на позначення бізнесмена, що функціонували в радянській публіцистиці, підкреслювали риси, притаманні західним бізнесменам. Деякі з них продовжують функціонувати й у сучасній пресі, але значення їх змінилося, окремі з них зазнали також оцінних трансформацій.

Дослідивши мовні засоби вербалізації концепту БІЗНЕСМЕН у радянському публіцистичному дискурсі, можемо стверджувати, що головними критеріями, за якими тогочасні публіцисти описували підприємців, були такі: вживання стилістично забарвленої лексики, експресивність висловлювань, вказівка на зв'язок концептів БІЗНЕСМЕН і ЗЛОЧИННІСТЬ (через зв'язок з наркотиками, війною, проституцією тощо), завдяки чому журналісти підкреслювали

відсутність у бізнесменів будь-яких моральних принципів, утверджували бізнес як явище «чужого» і ворожого капіталістичного світу, до якого не варто прагнути. У газеті «Молодь України» статті, де описувалася діяльність бізнесменів, містилися в окремому розділі, присвяченому подіям у світі. Вони різко контрастували і за загальним настроєм, і за вживаними мовними засобами з текстами про радянське життя, що може стати цікавою темою для окремого дослідження.

Як відомо, у 1989 році так звана «холодна війна» між СРСР і США була офіційно закінчена. Унаслідок цього акценти радянської публіцистики почали зміщуватись у бік солідаризації з Америкою. У цей рік на сторінках преси почали з'являтися статті зі словом *комерсант*: «**У комерсантах...**» *Комсомол отримав право займатися господарською діяльністю. Які перші кроки бізнесмена?*» (МУ 1989, №42), «**Школа комерсантів**». (МУ 1989, №65) Слова, які ще рік тому могли використовуватись лише з негативною конотацією, у цих заголовках і в самих статтях вживаються в нейтральному значенні, а подекуди починають набувати позитивної оцінки. Тому перспективи подальших розвідок вбачаємо у визначенні трансформацій, які відбулися в структурі концепту БІЗНЕСМЕН на межі ХХ – ХХІ століть, у дослідженні образу бізнесмена в сучасній публіцистиці. Таке дослідження допоможе з'ясувати, які зміни відбулися в мовній картині світу українців у пострадянську епоху.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

- АРУТЮНОВА, Н. Д. (1988): *Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт.* Москва: Наука.
- ИВАНОВА, М. М. (2008): Экспериментальное исследование концепта «Предприниматель». In: *Вопросы психолингвистики.* 2008, №7, с. 97–100.
- ЛЫНОВА, Т. (2002): Социальный портрет белорусского предпринимательства. In: *ЭКОВЕСТ.* № 2, 4, 2002, с. 614–635.
- РУСНАК, К. С. (2014): *Вербалізація та кореляція концептів ГРОШІ і БАГАТСТВО в дискурсі української преси (друга половина ХХ – початок ХХІ століть):* автореф. дис. канд. філол. наук Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків.
- САПРУН, И. Р. (2011): Вербализация концепта БИЗНЕСМЕН в русской языковой картине мира. In: *Учені записки Тавр. нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського. Сер. «Філологія. Соц. комунікації».* Т. 24 (63), 2011, №1, ч.2, с. 122–129.
- СІС: *Словник іноземних слів* (1955): За ред. І. В. Льохіна, Ф. М. Петрова. Київ: Держ. вид-во політ. л-ри УРСР.

СНІЖКО, А. М. (2009): Концепт успішна людина в українській і англійській мовах. In: *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті акад. Л. Булаховського*. Вип. 10. 2009. с. 178–183.

СУМ: *Словник української мови: в 11 т.* (1970–1980): Київ: Наукова думка.

УРС: *Українсько-російський словник: у 6 т.* (1953–1963): За ред. І. М. Кириченка. – Київ: Вид-во АН УРСР.

Источники ПРАКТИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА:

МУ (1951-1989): Молодь України (газета).

Р (1965-1989): Ранок (журнал).

НІ КОРУПЦІЇ (2015): *На Донеччині ділки від медицини намагалися вкрати 25 мільйонів гривень бюджетних коштів* (11.11.15), <http://nikorupciji.org/2015/11/11/na-donechchyni-dilky-vid-medytsyny-namahalysya-vkrasty-25-miljoniv-hryven-byudzhetnyh-koshtiv>

24TV (2015): *Як Гейтс з «ботана» перетворився на «акулу» світового бізнесу* (06.11.2015), http://24tv.ua/bil_geyts_n627873

ПРОФІЛЬ АВТОРА:

Любавська Юлія Сергіївна, аспірантка кафедри української мови.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, аксіологічна лінгвістика, актуальні процеси в сучасній українській лексиці.

Україна

61000 Харків

майдан Свободи, 4

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

<http://www.univer.kharkov.ua>

yuli-kov@i.ua

МАРІЯ ПОНОМАРЕНКО

Чеська Республіка, Оломоуць

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ: НА ШЛЯХУ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ¹

ABSTRACT:

Intertextuality in contemporary Ukrainian media: on a way to the national self-identification

The paper deals with the problems of the national and cultural identification of the texts of contemporary Ukrainian media from the point of their intertextuality and dialogueness which is understood as the co-operation of an addresser and addressee within communication. A trend to the change of the specific gravity of the culturally marked Ukrainian and Russian intertextual expressions is traced. Both the leading donor spheres of their actualization and methods of bringing intertextual expressions in a new text are investigated in Ukrainian social and political context. The attention is focused on the transformations of Ukrainian and Russian intertextual expressions which belong among factors which form the texts of contemporary Ukrainian media. Based on the material of contemporary Ukrainian printed and electronic media.

KEY WORDS:

Text of media – intertextuality – intertextual expression – precedent text – national and cultural self-identification – semantic and structural-semantic transformation.

У сьогочасному українському публіцистичному дискурсі ЗМІ взаємовідношення інформаційної функції та функції впливу, їх сутність та питома вага зазнають суттєвих змін. Функція впливу усе більше

¹ Дослідження здійснене за підтримки гранту IGA_FF_2016_044 *Text a intertextualita ve slovanských literaturách a kultuře*.

відходить від одноплановості та імперативності, матеріалізується й урізноманітнюється, а ролі адресанта та адресата в комунікативному акті як діалозі автора з читачем урівноважуються. Посилюється уявлення авторського «я», яке, вступаючи у взаємодію з читацьким «я», стимулює його до глибокого осмислення й оцінки подій та фактів суспільного життя, формування активної громадянської позиції. Збагачується й концепція адресата – під ним сьогодні розуміють не безлику однорідну масу, а різноманітне коло особистостей з різними інтересами, інформаційними запитами, поглядами на події у країні та світі, з різною широтою кругозору та колом інтересів.

Оновлення статусу адресанта й адресата в мові сучасних ЗМІ відображається й на рівні концептуальних і конструктивних особливостей тексту. Стимулювання адресата до думки, інтерпретації, оцінки прочитаного, до діалогічності стала основоположною ознакою мови сучасної преси. Автор, подаючи результати свого бачення й аналізу подій та фактів, вдається до прийомів переконання, відходить від простого констатування, декларування готових істин, намагаючись разом із читачем формувати думку про світ. Переконуючи читача, автор часто виходить «за межі свого тексту», залучає до нього смисловий потенціал «чужого слова», «чужого голосу», формуючи таким чином «текст у тексті», звертаючись до інтертекстуальності як однієї із важливих текстових категорій, що являє собою діалогічну взаємодію текстів у процесі їх функціонування [Сюта 2004]. Виявом інтертекстуальності як домінуючої ознаки мови сучасної преси виступають прецедентні тексти (інтертексти²) як різновид прецедентних феноменів, під якими розуміють «потенційно автономні смислові блоки мовленнєвого відтворення, що актуалізують важливу для автора фонову інформацію й апелюють до “культурної пам’яті читача”» [Баженова 2003: 107]. З іншого боку, сам добір прецедентних текстів є суб’єктивним: він підпорядкований інтуїції та впливає з асоціативного інтертекстуального простору автора, який враховує й можливість ідентифікації та інтерпретації його

² У сучасному дослідницькому просторі маємо широке та вузьке розуміння інтертексту. За *широкого* його розуміння будь-який текст є інтертекстом. Між новим і попереднім (чужим) текстом існує загальний інтертекстуальний простір, єдиний «інтертекст» – своєрідний перед-текст будь-якого нового тексту, що вбирає в себе весь культурно-історичний досвід особистості. Текст бачиться як зітканий з цитат «без лапок». За *вузького* розуміння під інтертекстом розуміють такі діалогічні зв’язки, за яких один текст вміщує експліковані чи імпліковані відсилання до раніше прочитаних текстів. За таких умов автор цілеспрямовано вміщує у свій текст фрагменти «чужих текстів», а адресат інтерпретує авторську інтенцію й сприймає текст у його діалогічній співвіднесеності [Баженова 2003: 105; Сюта 2004: 234; Маленко 2008: 125–126].

адресатом, адже автор сподівається «бути прочитаним», апелює до універсальних та національних культурних кодів, відомих його аудиторії, що породжує багаті й розлогі асоціативні ряди завдяки використанню прецедентних текстів-донорів, чи прототекстів, зазвичай загальновідомих наборів вербальних формул, що актуалізуються під дією людської пам'яті. Автори текстів ЗМІ, формуючи семантично ускладнений «чужим словом» фрагмент тексту, свідомо орієнтуються на «усереднений» словник відомих текстів [Сюта 2016: 154] й апелюють до національної та світової класики, висловлювань відомих людей, міфології, висловів біблійного походження, світового й національного фольклору, класики кінематографа та мультиплікації, текстів музичного мистецтва, мови політики та відомих ідеологем, висловів повсякдення, фразеологічного та паремійного фонду, звернення до яких неодноразово відновлюється в дискурсі адресата як мовно-культурної особистості.

Важливою ознакою інтертекстуальності мови сьогочасних українських ЗМІ дослідники вважають зміну питомої ваги національного й інтернаціонального (іншонаціонального) інтертексту в напрямку його націоналізації [Дацишин 2010; Галинська 2013]. Х. Дацишин стверджує, що здійснений нею аналіз використаних інтертекстем у заголовках друкованих видань засвідчує високу частотність культурем та ідеологем радянського періоду історії, цитат з російської літератури і сучасної масової культури, назв художніх творів і фільмів західноєвропейського й американського походження та цитат із них. Такі пріоритети, на її думку, не лише відображають асоціативний комплекс журналістів, а й нав'язують його читачам, унаслідок чого формується мовно-культурна ідентифікація, що не ґрунтується на українських джерелах, а роль мас-медіа у цьому процесі виявляється не конструктивною, а деструктивною. Журналісти ж мають орієнтуватися на українську мовно-культурну ідентифікацію, а не радянську, пострадянську чи будь-яку іншу без національних ознак [Дацишин 2010: 203].

Мета цієї статті – простежити тенденції зміни питомої ваги національно маркованих інтертекстем у мовному вираженні українських ЗМІ. Завданням статті є виявити домінуючі донорські сфери, способи їх семантичних і формальних перетворень як «вбудовування» у текст, з'ясувати співвідношення інтертекстем, позначених українським і російським культурним простором. Матеріалом дослідження стали українські друковані та електронні ЗМІ останнього десятиліття, принагідно – тексти інтернет-форумів.

Упродовж останніх років автори текстів українських ЗМІ все частіше віддають перевагу національному інтертексту в узвичаєному

й трансформованому його вигляді. У багатьох текстах та їх заголовках натрапляємо на відсилання до відомих текстів української художньої літератури та поезії Т. Шевченка – «*І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь*» (Голос України, 12.10.2014), «*Борітеся, поборете!*» (Голос України, 29.10.2014), «*В своїй хаті своя й правда*» (Літературна Україна, 04.01.2002), «*Обніміться ж, брати мої...*» (Літературна Україна, 07.05.2002), І. Франка – «*Дух, що тіло рве до бою*» (Літературна Україна, 07.01.2001), В. Сосюри – «*Любіть Україну!*» (Україна Молода, 21.06.2007), А. Малишка – «*Я візьму той рушник, розстелю, наче долю...*» (Україна Молода, 04.07.2007), П. Тичини – «*На майдані*» (Літературна Україна, 14.05.2007), М. Коцюбинського – «*Хоч коні не винні, природа потерпає*» (Літературна Україна, 13.11.2006). Часом відомі інтертекстеми національного характеру постають у еліптованому вигляді: «*...чую, синку!*» (Літературна газета, 28.12.2006) – слова Тараса Бульби з одноіменної повісті М. Гоголя), «*...у моїм світанковім краю*» (Літературна газета, 21.12.2006) – фрагмент пісні на слова М. Сингаївського «*Чорнобривців насіяла мати*»), «*...кайдани порвіте!*» (Літературна газета, 22.05.2007) – відомі рядки з «Заповіту» Т. Шевченка). Залучення їх до тексту, часом із посиланням на авторство, активізує мисленнєву діяльність читача і будить його патріотичні почуття. Такими є, зокрема, прототексти із поезій П. Тичини: «***І рости, і діяти***». *Є постійна величина, неухильна і скеровуюча – це будівництво національної держави... «І рости, і діяти нам треба так, щоб аж гриміло з краю в край», – закликав нас видатний поет Павло Тичина, і ці його натхненні слова звучать зараз як необхідність*» (День, 10.11.2007), «*Незалежно від офіційних результатів цей Новий рік уже взяв рекорд – за рівнем того **чуття єдиної родини**, яке привело на Майдан мешканців Дніпропетровська, Харкова, Львова, Донецька... І, звісно, киян*» (Голос України, 2.01.2014).

Активне використання прецедентних текстів умові ЗМІ зумовлене їх семантичною місткістю, символічною навантаженістю та функційною потужністю, здатністю формувати оцінку, виконувати естетичну, евфемістичну, моделювальну, ігрову тощо функції. Широко представлені в текстах сучасних ЗМІ фрагменти української пісенної творчості (першого рядка Гімну України «*Ще не вмерла України, ні слава, ні воля*»? (Наголос, 24.09.2014), гімну Січових стрільців «*Ой у лузі червона калина*» «*А ми тую славу збережемо*» (Літературна Україна, 13.03.2002), українських народних пісень – «*Соловейку, рідний брате, виклич мені дівча з хати*» (Народне слово, 8.03.2005), «*Ой не*

дивися, Грицю, телевечорниці..» (Голос України, 17.02.2011), «Ой, заграй мі, музиченьку» (Україна молода, 7.07.2004), «Чому розплетена коса?» (Україна молода, 12.01.2007), «Запрягайте, хлопці, коней» (Україна молода, 6.12.2006), «На Купала була, сорочку забула...» (Україна молода, 12.05.2004), «Ходив гарбуз по городу» (Голос України, 16.04.2000), «Кабмін Януковича: всі родичі гарбузові» (Свобода, 27.12.2007), авторських пісенних текстів – «А льон одцвів синьо-синьо» (Комуніст, 14.03.2006).

Активно залучаються до текстів ЗМІ і прототексти актуальної української пісенної творчості. Зокрема, рядки патріотичних пісень Т. Петриненка «Дороги іншої не треба» і С. Вакарчука «Я не здамся без бою» та «Веселі, брате, часи настали» постають як інтертекстеми у численних сучасних публіцистичних текстах: «**Вірне серце твого сина я кладу тобі до ніг...**» *Усе життя Миколи Мазура [українського народного художника], сина українського півдня, який став гордістю Поділля – це сповідь у безмежній, як космос, любові*» (Подільські вісті, 22.12.2015), «На підтримку України Грузія співає “**Я не здамся без бою**”...» (Livejournal, 19.05.2014), «**Я не здамся без бою! Столичний мер Віталій Кличко запевнив киян, що перед проблемами не пасуватиме**» (Українська правда, 9.07.2015), «Яценюк у Раді про газові перемовини. “**Я не здамся без бою!**” Будемо “вибивати” ринкову й справедливу ціну» (Zn.ua, 17.06.2014), «“**Веселі, брате, часи настали...**” Святослав Вакарчук усі кошти від продажу цього синглу віддасть ВЛІ-інфікованим дітям...» (Хрещатик, 21.11.2006), «Батальйон “Донбас” – **Веселі, брате, часи настали...**» (Ukrainka.org.ua, 22.07.2016).

У час громадського протистояння активно тиражується у ролі інтертекстеми «помаранчевий» слоган «**Нас багато, нас не подолати!**», підхоплений хіп-хоповим синглом гурту «Гринджоли», що став неофіційним гімном Помаранчевої революції («**Разом нас багато, нас не подолати!** – вирував Майдан, міста і села, вся Україна» (Україна молода, 16.10.2006)). Цей прототекст зазнає в українському публіцистичному дискурсі цікавих синтаксичних трансформацій. Зміна лише розділових знаків на кінці фрази моделює зміну оцінності та надає вислову нових конотацій: «**Разом нас багато, нас не подолати...**» (Kraina.mape, 16.06.2016) – назва статті про масштабну акцію протесту працівників НАН України та інших галузевих академій біля Кабміну у зв'язку з катастрофічним станом фінансування новим урядом науково-технічної сфери, «**Разом нас багато, нас не подолати? На жаль, нинішні події зруйнували цей міф**» (Тернопільські новини, 03.02.2014).

Назва відомої пісні на слова Є. Рибчинського «Цей дощ надовго» завдяки її невизначеному темпоральному компоненту переосмислилася і вдало «вписалася» в сучасну політичну ситуацію в Україні та її відносини з Росією: «АТО: цей дощ надовго» (Zerpo.ua, 06.2016), «З Росією вже нічого не вдієш: цей дощ надовго, якщо не назавжди» (Gazeta.ua, 14.08.2015), «Цей дощ надовго... Переговори про ціни на газ будуть тривалими» (News.pn, 15.01.2009). Еліптовану та повну назву гумористично-сатиричної української пісні на слова Ю. Рибчинського «Мертві бджоли не гудуть» використано в контексті подвійної актуалізації у назвах «Бджоли не гудуть» (Український тиждень, 19-26.01.2012) та «Мертві бджоли не гудуть...» (Захід-Пост, 22.07.2016) – обидві статті про факт масової загибелі бджолосімей без видимої причини та проблеми українських бджолярів, які потерпають без державної підтримки. У статті про лікувальні властивості мертвих бджіл використано назву «Мертві бджоли не гудуть, а лікують» (20minut.ua, 26.08.2003). Образне переосмислення вислову в напрямку оновленого значення «недієздатність» спостережено у висловах «Україні потрібне повне презавантаження, оскільки з нинішнього рою меду не буде. Мертві бджоли не гудуть» (Народна дипломатія, 22.12.2005) та «Новий раунд судової реформи або мертві бджоли не гудуть» (Юрінком.інтер, 22.07.2016). Жаргонне значення виразу мертві бджоли не гудуть (пор. Мертві бджоли не гудуть, а як гудуть, то тихо-тихо «говорять на адресу дуже п'яної людини або про стан важкого алкогольного сп'яніння»), яке обігрується у тексті згаданої пісні («На цім світі пий, соколе, на тім світі не дадуть...»), виявлено у фразі «Ми справді після виступу на фестивалі напилися до стану “мертві бджоли не гудуть”, пам'ять відрізало намертво, після чого рідні поставили нам діагноз: п'яниці» (Mreadz.com, 16.06.2016). Цікавою є семантична трансформація іншого прецедентного феномена української національної музичної творчості – назви альбому Руслани Лижичко «Дикі танці» у напрямку подвійної образної актуалізації значення: «Дикі танці. Тарифи: експерти “Дня” вважають, що критикувати уряд потрібно. Але не зліва, а справа» (День, 6.06.2016).

У використанні прецедентних феноменів національного фольклору маємо як відсилання до прецедентних текстів, так і прецедентних «промовистих» імен казкових персонажів. Зокрема натрапляємо на згадки про казки «Колобок», «Котигорошко», «Івасик-Телесик», «Лис Микита»: «Віктор Янукович вирішив дати шанс не країні, а собі, здавшись в полон Кремлю... і після виборів втекти **і від дідуся, і від бабусі**» (Волинь, 4.09.2015), «Як український «Котигорошко»

маршрутку із замету визволив. Василь Ломаченко [Чемпіон світу з боксу] витягнув маршрутку зі снігового замету» (Експрес, 25.01.2016), «Як Котигорошко врятував Батьківщину. Урок патріотизму для малечі» (День, 16.10.2015), «Котигорошко і Івасик-Телесик конкуруватимуть з Бетменом і Суперменом» (Громадське радіо, 13.05.2016), «Степан Хмара: Я раджу Порошенку почитати казку “Лис Микита”» (у інтерв'ю С. Хмара, Герой України та політв'язень радянських таборів, підозрює П. Порошенка у змові з Кремлем) (Главcom.ua, 4.05.2016).

Широко залучаються до мови сучасних українських ЗМІ як «тести в тесті» афоризми та стійкі вислови з національним компонентом («Охрімова свита, та не мною шита, або Маємо те, що маємо» (Літературна Україна, 7.07.2002), «Цей про образи, а той про гарбузи» (Літературна Україна, 16.09.2004), «Що дяку можна, то поповізась» (Літературна Україна, 16.03.2002), «Як Кремль спіймав облизня в Белграді» (Главком, 4.06.2016), «Дурень думкою радіє, нею він і багатіє» (Newzz.in.ua, 23.10.2012), «Але за тисячоліття драматичної, а подекуди і трагічної історії в українців найпопулярнішим прислів'ям стало доволіскептичне, але справедливе: **“Обіцянка – цяцянка, дурному – радість”**» (Українська правда, 29.02.2016), «Янукович сказав “А”. Чи пролунає “Б”? Без цього грізна обіцянка звучить у тональності **“на Миколи та й ніколи”**» (Уніан, 6.09.2011), «Згаяли там ще досить часу, викликали керівництво, але, як і слід було очікувати, **облизали макогона** і подались ваять скарги» (Бліц.інфо, 2.02.2016) та ін.

Відома українська паремія *Моя хата скраю, нічого не знаю* використовується для характеристики змін громадської свідомості сучасних українців: «Моя хата скраю, я нічого не знаю. Саме за таким принципом намагаються зараз жити люди у нашій державі, і, треба сказати, це у них добре виходить...» (Lviv.forum, 22.03.2008). Широкого узагальнення набуває вислів у зв'язку з морфологічною його трансформацією (змінною однини на множину) у назві статті «*Наші хати, як завжди, скраю*» (Україна молода, 19.06.2013). Останнім часом вислів виявився «прикріпленим» до конкретної ситуації та конкретних подій Майдану, що спричинилися до зміни погляду українців на світ і себе в ньому й докорінного переосмислення цієї риси української індивідуалістської ментальності: «Завдяки Майдану українці зламали стереотип *“моя хата скраю”*» (Sensor.net.ua, 28.01.2014), «*Наша хата не скраю. Наша хата – Майдан!*» (День, 22.02.2014), «*Майдан. Коли хата не скраю*» (2plus2.ua, 20.02.2016). Розширення компонентного складу з уведенням до стверджувального за своєю формою преце-

дентного тексту часткового заперечення та актуалізацією прямого значення «доданого» компонента набуло семантики визначальної характеристики учасників протестних акцій: *«Обличчя, очі, вчинки, постава сотень тисяч людей з Євромайдану переконали мене, що їхня хата не скраю, а в центрі»* (йдеться про центр Києва, де відбувалися відомі події) (Волинь, 10.01.2014), *«Моя хата не скраю! А твоя?»* (Новини Вознесенська, 13.02.2014). Подібна трансформація використана у статті, що стосується проблем продажу та приватизації землі *«Моя хата не скраю. А де?»* (Українська правда, 10.06.2011).

Актуалізацію прямого значення виразу з додаванням компонента маємо у прикладі: *«Моя хата з найкращого краю!»* (про проблеми будівництва житла) (ПроОСББ, 08.01.2016) *«Моя хата з краю – я першим ворога стрічаю!»* *Саме так чинять справжні українці в хвилину небезпеки – вони першими намагаються зустріти ворога, закривши своїми тілами Батьківщину від супостата»* (Livejournal, 07.02.2014), контекстне уживання – у прикладі *«Краще би була ваша хата скраю.. Менше шкоди Україні»* (про мовне питання в Україні) (Українська правда. Блоги, 26.07.2016). Натрапляємо й на численні алюзії до цієї приказки у статті про проблеми тиражування байдужості українців як риси їхнього менталітету: *«Про “хату скраю”, яку хтось, та й впізнає...»* (Українська правда, 10.12.2010), *«Хата скраю» – документальний фільм Юлії Вишневецької про мирних жителів, що безвинно постраждали у війні на Сході України»* (Colta.ru, 13.05.2016). Виявлено й графічні трансформації вислову: *«Думоньки про хату-з-краю»* (Samlib.ru, 26.07.2016), *«Моя хата НЕ скраю» – соціальний проект, який виступає мостом між тими людьми, які потребують підтримки, і тими, хто має можливість та бажання їм допомогти»* (Citi.adm.Lviv, 30.04.2014). Подібних трансформацій зазнає українська приказка *«Де два українці, там три гетьмани: «Де два українці, там не три гетьмани, а УПА»* (Sensor.net.ua, 27.03.2016), *«Навіщо двом українцям три гетьмани?»* (Vholos.com.ua, 8.07.2013), *«Де два українці, там три партії»* (RISU, 24.12.2003), *«Де два або три українці, там і Україна»* (Oksamyt.org, 19.07.2016).

Натрапляємо й на часткову видозміну семантики питомих українських інтертекстем. Наприклад, у назві статті *«На городі бузина, а в Києві... Рибкін»* (Хрещатик, 5.03.2004), перша частина ФО *на городі бузина, а в Києві дядько* зберігає фразеологічне значення, у другій на перший план виступає пряме значення компонентів словосполуки. У іншому випадку, вдаючись до евфемістичної заміни компонента відомого просторічного жарту *«Хто всрався?» – «Невістка!» – «Так її вдома*

нема!» – «Так он її плахта на жердці висить!»), автор не ставить собі за мету змінити фразему до невпізнанності, оскільки свідомий того, що інформацію, закладену у фразеологічному контексті, читач легко ідентифікує: «Хто винен? – Невістка (Україна)» (Демократична Україна, 28–29.12.2006), «У нас так: «Хто винен? – Невістка». Класика! Ледь що – винні росіяни» (For.ua.com, 23.04.2008), «Хто винен? Звісно ж, у нас завжди винна «невістка», на яку вішають чужі гріхи...» (Antenna.com.ua, 4.12.2002), «Сергій Соболев: Міністри «знайшли невістку», яка в усьому винна – це парламент» (5.ua, 4.02.2016).

Український вислів *На тобі, (не)боже, що мені не гоже* зазнає в актуалізованому контексті численних трансформацій: еліпсису (усічення) «*“На тобі, небоже...”*. У штурмі сепаратистів зацікавлений Кремль?» (Радіо «Свобода», 10.04.2004), «*На тобі, небоже...*» (Голос України, 7.06.2006), заміни негативної модальності на позитивну: «*Дай вам, боже, все, що гоже: Бійці АТО привітали Україну з Новим роком*» (Obozrevatel.ua, 30.12.2015). Уведення негативних операторів до складу прецедентних текстів здійснюється не для того, аби спростувати їх як хибні, а для творення нових епатажних (іноді викривальних, іноді полемічних) узагальнень [Баган 2014: 46], що мають вплинути на адресата, привернути його увагу, сформулювати оцінку, налаштувати на сприйняття чогось нового, нетипового завдяки заміні позитивної модальності на негативну і навпаки (пор. трансформацію відомої інтертекстеми – назви української народної пісні літературного походження «Реве та стогне Дніпр широкий» «*Дніпро не реве, а тільки стогне*» (День, 12.10.2012)).

Численими є приклади залучення до тексту й відомих усім українцям висловів *Бачили очі, що брали, тепер їсте, хоч повилазьте!* та *Говорили-балакали, сіли й заплакали* в усіченому вигляді: «*Бачили очі...*» (Україна молода, 17.10.2004) – про обмануті очікування виборців, «*Говорили-балакали...*» (24tv.ua, 10.06.2009) – про безрезультатні перемовини між опозицією та владою Грузії. Вилучення компонентів узуальної інтертекстеми не перешкоджає її ідентифікації читачем, адже автор звичайно залишає «семантично сильну» її частину. Разом з тим подібні прототексти зазнають і субститутивного розширення «*Бачили очі, що купували*» (Україна молода, 10.02.2016) – про проблеми знайомств і шлюбів через інтернет, «*Бачили очі, кого вибирали*» (Україна молода, 22.06.2015) – про передвиборчі обіцянки кандидатів і проблеми донецьких «чорнобильців», «*“Бачили очі, що вибирали?” Бачити-то, бачили, але й не дуже побачиш, коли той цезар чи наполеон раптом вигулькне десь «із списку», мов Пилип із конопель*» (Українська правда,

28.02.2010) – про проблеми голосування на виборах «за списком», «*Бачили очі, на що купувались*» (Україна молода, 9.02.2010) – про маніпулятивні технології під час виборів на Донеччині, «*Вікторе Андрійовичу, бачили очі що купували? Їжте, щоб повилазили...*» (Українська правда, 10.03.2010) – про післяпомаранчеве протистояння В. Ющенка та Ю. Тимошенко.

Українські ЗМІ, послуговуючись інтертекстемами, маркованими російським культурним простором, намагаються переконати читача в тому, що українська свідомість – не «особлива форма російської свідомості», вдаючись до побудови тексту на українськомовних домінантах. Це, на переконання Х. Дацишин, вимагає від автора більших зусиль, проте якісно збагачує публікацію: «*А тепер танцюй, небоже, на морозі гопака!*» (Дзеркало тижня, 14.02.2009) (пор. рефрен байки І. Крилова «Бабка і мураха» «*Так пойди же, попляши!*») [Дацишин 2010]. Інтертекстеми російського або спільного, зокрема й біблійного походження часто намагаються урізний спосіб «відмежувати» від українського тексту лапками: «*Закони економіки, демократії, зрештою, закони життя таким лже-патріотам “до лампочки”*» (Україна молода, 06.03.2009), «*Стосунки Верховної Ради, Президента і виконавчої влади вже стали «притчею во язицех»: протистояння було, є, і, мабуть, буде*» (Україна молода, 22.02.2011). Застосовують у таких випадках і написання прецедентного тексту мовою оригіналу: «*Картинка під назвою «А Васька слухає да ест» мала довести усім, який у нас розважливий і благородний президент*» (Український тиждень, 10–16.01.2014), калькування семантично «сильного» компонента прецедентного тексту: «*Але гірко дивитися на безпомічних сліпих європейських «котят», яких знову розводять*» (Волинь, 24.01.2014) (пор. рос. *разводит (кого) как слепых котят* «обманювати в очікуваннях»), «*Відгодований «Васька» на українському телебаченні*» (Літературна газета, 25.05.2005) (пор. традиційне іменування росіянами kota *Васька*) або використання у транслітерованому вигляді прецедентної назви російської народної пісні: «*Віктор Янукович під російську «Калінку-малінку» у виконанні московських радників і тутешніх помічників усі ці роки пиляв гілку, на якій сидить*» (Літературна Україна, 6.08.2014).

Почасти інтертекстеми російськомовного походження, які найвлучніше відтворюють авторів асоціації і пропонують їх сприйняти й відчутти читачеві, перекладають з російської мови на українську, як-от відому фразу Остапа Бендера, героя «Золотого теляти» І. Льфа та Є. Петрова: «*Національна рада раптом похопилася, пригадавши*

свої давні наміри: **командувати парадом буду я!**» (Хрещатик, 8.04.2004), Чацького з «Горя від розуму» О. Грибоєдова: **«Дим вітчизни. Уселі на Вінниччині зроблене сміттєзвалище, що дошкуляє місцевим жителям»** (Телевізійна служба новин, 11.08.2012) або **«Імітація править бал в українській освіті»** (Sumynews.com, 25.03.2016) чи **«Тарас Чорновіл називає Юзькову “темною колючкою”»** (Glavcom, 10.11.2015). Подібним чином «вбудовуються» у власне український текст і контекст рядки відомих російськомовних пісень, як, наприклад, «Команда молодости нашей» М. Добронравова та О. Пахмутової: **«“Команда, без якої нам не жити”:** грандіозний концерт на “Інтері”, присвячений чемпіонству “Динамо Київ”» (Novostimira.ua, 28.05.2015) або **«Виват, король, виват!»** на слова українського поета Ю. Рибчинського (присвячена виходу на тренерську роботу найкращого гравця київського «Динамо» О. Блохіна): **«“Виват, король, виват!”... У 1989 році заповнений вщерть Республіканський стадіон стоячи проваджував Олега Блохіна під час його прощального матчу. Кожен тоді підспівував Тамарі Гвердцители... І що тут ще можна додати?»** (Football24.ua, 5.11.2012) чи **«Острів невезіння в океані є»** (Україна молода, 25.05.2005) (рядок пісні з культової радянської комедії Л. Гайдая «Діамантова рука»).

Слід відзначити, що до семантично ідентичної українізованої російської інтертекстеми автори звертаються доволі часто: **«Навішали свого часу локини на вуха, розказували, які будуть проекти, яка переробка»** (Україна молода, 27.08.2009) (пор. рос. *вешать лапшу на уши*). Часом до російської форми чи алюзії до неї вдаються й тоді, коли в українській мові є ціла низка відповідників: **«Молоді художники пішли хто в ліс, хто по дрова»³** (Україна молода, 1.12.2015), **«Банк не видасть, свиня не з’їсть»** (Новини Вінниці. 20 хвилин, 8.07.2016)) (пор. рос. *Бог не выдаст, свинья не съест*⁴) тощо. Мають місце й факти недоречного вживання еквівалентів російських сталих висловів: **«Доречніше скерувати лижі⁵ на Івано-Франківщину, де проходить фестивал**

³ Пор. ряд українських відповідників до російського *кто в лес, кто по дрова*: *Хто в ліс, а хто по дрова поліз. Хто в луг, а хто в плут. Хто в горох, а хто в сочевицю. Хто (одно) до ліса, а хто (а друге) до біса. Те к лісу, а те к бісу. Один дивиться до ліса, а другий до біса. Хто на хвості, хто на голові, а хто на колесі. Той хоче гарбузів, той огірків. Один не йде, другий не везе* [Російсько-український словник сталих виразів].

⁴ Пор. ряд українських відповідників *Коли Бог не попустить, то свиня не вкусить. Бог не попустить, свиня не з’їсть. Як не дасть Бог смерті, то чорти не візьмуть* [Російсько-український словник сталих виразів].

⁵ Пор. рос *лыжи навострит* «втекти або зібратися втекти кудись чи звідкись», укр. *наставитися тікати; намастити п’яти; п’ятами накивати; дмухача дати*.

автентичної карпатської кухні» (Україна молода, 18.10.2013) чи помилкового їх відтворення українською: «*Регіонали відкривають ящик Пандори*» (Українське слово, 18.04.2013) (пор. укр. скринька Пандори), «*Справа тютюну*⁶. *Південноафриканець Маршант Кейс, гендиректор тютюнової компанії «Джей Ті Інтернешнл Україна», так захопився вирішенням бізнес-завдань у нашій країні, що захотів залишитися тут назавжди*» (Контракти, 9.06.2008). Спостережено уживання виразу за аналогією до російського: «*Де ж ти моя рибоокая, де?*» (назва статті про Індію зі згадкою про принцесу Мінакші, яка народилася із незвичними очима (Дзеркало тижня, 6.12.2008) (пор. рядок з пісні на слова М. Матусовського «Вологда» «Где ты моя черноглазая, где?») чи «*Речовий ринок був, є і буде*» (Рівненська газета ОГО, 30.08.2006) за аналогією до радянської ідеологеми *Ленін був, є і буде*), «*Ми вибираємо, нас вибирають, або як уникнути помилок при доборі персоналу*» (Персонал Плюс, 1–7.12.2006) за аналогією до рядків з романсу «Червоне і чорне» «Мы выбираем, нас выбирают» (відомий художній фільм 80-х років ХХ століття «Велика перерва»)) тощо.

Часто російський за походженням прототекст уводять в український текст без змін: «*На чесному слові й одному крилі*» (Український тиждень, 7.05.2014) (рядок з відомої пісні «Бомбардувальники» у виконанні Л. Утьосова). У деяких випадках автори текстів ЗМІ вдаються до семантично суттєвої заміни компонента російської інтертекстеми, що призводить до кардинального зміщення конотації: «*Катерина Барабаш про національну нахабність великоросів*» (Український тиждень, 6–12.12.2013) (пор. назву відомої статті В. Леніна «Про національну гордість великоросів»). Часом йдеться про авторські окаціоналізми, що опираються на російські інтертекстеми і гру слів: «*ВІТЯзь на расПУТИНЬї*» (про вагання В. Януковича між російським і європейським вибором наприкінці 2013 року) (Високий замок-online, 29.12.2013) (пор. назву картини В. Васнецова «Витязь на распутье»).

Загалом можна стверджувати, що мова сьогочасних українських ЗМІ перебуває під впливом як загальної тенденції до українізації інтертекстуального простору, так і свідомого відштовхування від прототекстів, маркованих російською культурою, що є зрозумілим з огляду на сучасну політичну ситуацію та суттєве погіршення міждержавних стосунків. Український струмінь інтертексту останнім часом усе більше посилюється, друковані та електронні видання як засоби масової комунікації поступово стають «промоуторами»

⁶ Російському *дело табак* відповідає в українській мові *кепські справи*.

своїх, українських за походженням стійких висловів та національно маркованих і суспільно навантажених інтертекстом, закріплюючи українські прототексти в індивідуальній та колективній інтертекстуальній енциклопедії українців. Найбільш креативними виявилися, за зібраними нами даними, відображеними у списку джерел, друковані видання «Україна молода» (17 проаналізованих нами фактів інтертекстуальності), «Літературна Україна» (10 прикладів) та «Українська правда» і «Голос України» (по 7 прикладів), «День» (6 прикладів). У електронних виданнях інтертекстом спостережено значно менше.

Проте, як показує здійснене нами дослідження, вплив сусідньої культури був і є доволі потужним, відтак російські культурно марковані інтертекстеми залишають за собою значне місце в україномовному тексті ЗМІ. Російські за походженням інтертексти тісно пов'язані з асоціативним комплексом як автора, так і читача. Автор «дістає» їх з пам'яті на підсвідомому рівні, залучає як «текст у текст» у незміненому чи зміненому (трансформованому) вигляді, адже вони, на його думку, найбільш точно і влучно відтворюють авторову інтенцію, яку читач цілком здатен сприйняти та інтерпретувати, формуючи разом із автором думку про факт, що став приводом для діалогу з читачем. Водночас не менш вдалі й змістово доцільні українські текстотвірні засоби можуть залишатися поза увагою адресанта, що не сприяє формуванню повноцінної національно-мовно-культурної особистості сучасного читача. Формування саме такої особистості у виваженій взаємодії національного й інтернаціонального є завданням новітніх українських засобів масової інформації як соціального інституту та інструменту впливу на суспільство. Цей інструмент досить потужний і може бути використаним як на благо, так і на шкоду. Він може впливати на настрої, думки, а в результаті й на дії людей як членів оновленого українського суспільства.

Список використаних друкованих та електронних джерел

Волинь, 10.01.2014, 24.01.2014, 04.09.2015
Голос України, 16.04.2000, 07.06.2006, 17.02.2011, 02.01.2014, 12.10.2014,
02.01.2014, 29.10.2014
Громадське радіо, 13.05.2016
Демократична Україна, 28–29.12.2006
День, 10.11.2007, 12.10.2012, 22.02.2014, 16.10.2015, 06.06.2016
Дзеркало тижня, 06.12.2008, 14.02.2009,
Експрес, 25.01.2016
Захід-Пост, 22.07.2016

Комуніст, 14.03.2006
Контракти, 09.06.2008
Літературна газета, 25.05.2005, 21.12.2006, 28.12.2006, 22.05.2007,
Літературна Україна, 04.01.2002, 07.01.2001, 13.03.2002, 16.03.2002, 07.05.2002,
7.07.2002, 13.11.2006, 14.05.2007, 16.09.2004, 06.08.2014
Наголос, 24.09.2014
Народна дипломатія, 22.12.2005
Народне слово, 08.03.2005
Новини Вінниці. 20 хвилин, 08.07.2016
Новини Вознесенська, 13.02.2014
Персонал Плюс, 01.–07.12.2006
Подільські вісті, 22.12.2015
Радіо «Свобода», 10.04.2004
Рівненська газета ОГО, 30.08.2006
Свобода, 27.12.2007
Телевізійна служба новин, 11.08.2012
Тернопільські новини, 03.02.201
Україна молода, 12.05.2004, 07.07.2004, 17.10.2004, 25.05.2005, 16.10.2006,
06.12.2006, 12.01.2007, 21.06.2007, 04.07.2007, 06.03.2009, 27.08.2009,
09.02.2010, 22.02.2011, 19.06.2013, 18.10.2013, 22.06.2015, 01.12.2015
Українська правда, 28.02.2010, 10.03.2010, 10.12.2010, 10.06.2011, 09.07.2015,
29.02.2016, 26.07.2016,
Українське слово, 18.04.2013
Український тиждень, 19–26.01.2012, 6–12.12.2013, 10–16.01.2014, 07.05.2014
Хрещатик, 05.03.2004, 08.04.2004, 21.11.2006
Високий замок-online, 29.12.2013
Юрінком.інтер, 22.07.2016
Уніан, 06.09.2011
ПроОСББ, 08.01.2016
Бліц.інфо, 02.02.2016
Antenna.com.ua, 04.12.2002
Sensor.net.ua, 28.01.2014, 27.03.2016
Citi.adm.Lviv, 30.04.2014
Colta.ru, 13.05.2016
For.ua.com, 23.04.2008
Football24.ua, 05.11.2012
Gazeta.ua, 14.08.2015
Glavcom, 10.11.2015, 4.05.2016
Kraina.mane, 16.06.2016
Livejournal, 07.02.2014, 19.05.2014
Lviv.forum, 22.03.2008
Mreadz.com, 16.06.2016
News.pn, 15.01.2009
Newzz.in.ua, 23.10.2012
Novostimira.ua, 28.05.2015
Obozrevatel.ua, 30.12.2015

Oksamyt.org, 19.07.2016
RISU, 24.12.2003
Samlib.ru, 26.07.2016
Sumynews.com, 25.03.2016
Ukrainka.org.ua, 22.07.2016
Vholos.com.ua, 08.07.2013
Zn.ua, 17.06.2014
Zerno.ua, 06.2016
20minut.ua, 26.08.2003
24tv.ua, 10.06.2009
5.ua, 04.02.2016
2plus2.ua, 20.02.2016

ЛІТЕРАТУРА

- БАГАН, М. (2014): Заперечення як засіб трансформації прецедентних феноменів. *Українська мова*, 2014, №4, с. 44–51.
- БАЖЕНОВА, Е. А. (2003): Інтертекстуальність. In: *Стилистическая энциклопедический словарь русского языка*. Москва: Наука, с. 104–118.
- ГАЛИНСЬКА, О. М. (2013): *Лінгвокультурна інформація англійських та українських інтертекстуальних фразеологізмів*. Кіровоград.
- ДАЦИШИН, Х. (2010): Фразеологізми у заголовках друкованих видань: проблема мовно-культурної ідентифікації. *Теле- та Радіожурналістика*, 2010, вип. 9, ч.2, Львів, с. 200–204.
- ІЛЬЧЕНКО, О. А. (2011): Мовностилістичні модифікації преси ХХІ ст.: природа й наслідки. *Лінгвістичні дослідження*, 2010, вип. 31, Харків, с. 157–161.
- МАЛЕНКО, О. О. (2008): Інтертекстуальність в українській постмодерній поезії: діалог культурних кодів. *Лінгвістичні дослідження*, 2010, вип. 25, Харків, с. 124–129.
- Російсько-український словник сталих виразів* [за посиланням: <http://stalivuzazy.org.ua/download.php>, 16.09.2016].
- СЮТА, Г. М. (2004): Інтертекстуальність. In: *Українська мова: Енциклопедія /* Редкол. В. М. Русанівський В. М. (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія, вид. 2.
- СЮТА, Г. М. (2016): Цитатний тезаурус сучасної української мови: визначення і стратифікація, джерела формування, динамічність розвитку. In: А. Архангельська (гол. ред.): *XX–XXI століття: жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові та літературі*. Олонец: VUP, с. 151–168.
- ХОМЕНКО, Г. Є. (2012): Інтертекстуальні можливості експресивних засобів в інформаційних текстах. *Філологічні студії*, 2012, вип. 7, Кривий Ріг, с. 258–264.

ПРОФІЛЬ АВТОРА

Пономаренко Марія, магістр, аспірантка кафедри славістики Університету ім. Ф. Палацького в Оломоуці

Сфера наукових зацікавлень: теорія і практика перекладу, порівняльне мовознавство, лінгвістика тексту, мова ЗМІ

Univerzita Palackého v Olomouci

katedra slavistiky

Křížkovského 10

779 00 Olomouc

Česká republika

www.upol.cz

maremariam@gmail.com

Niežnośna lekkość historii

Michał Przeperski: *Niežnośny ciężar braterstwa. Konflikty polsko-czeskie w XX wieku*. Wydawnictwo Literackie, Kraków, 2016, 464 s., ISBN: 978-83-08-06206-7.

Stosunki polsko – czeskie nie należą do centralnych zagadnień ani polskiej, ani czeskiej historiografii, dlatego też pojawienie się nowej książki poświęconej tym zagadnieniom wywołuje zrozumiałe zainteresowanie nie tylko historyków, ale i literaturoznawców, kulturoznawców, bohemistów, polonistów i wszystkich tych, którzy w jakiś sposób są zawodowo związani z polsko – czeskimi kontaktami. Stosunki polsko – czeskie są żywo dyskutowane w kręgach mediewistycznych za sprawą husytyzmu, czego dowodem mogą być polskie prace Stanisława Byliny, Anny Paner czy Pawła Krasa. W odniesieniu do epoki wczesnonowożytnej nie straciły na aktualności prace Henryka Gmitera czy Jaroslava Panka. Przegląd badań polonistyczno – bohemistycznych dotyczących wieku XIX prezentuje w swoich przeglądowych pracach Roman Baron.

Do zestawu prac wypada obecnie dodać kolejną pozycję. Pod sam koniec roku 2016 renomowane krakowskie Wydawnictwo Literackie wydało monografię Michała Przeperskiego zatytułowaną „Niežnośny ciężar braterstwa. Konflikty polsko-czeskie w XX wieku”.

Tytuł publikacji może być trochę mylący, bowiem książka wbrew niemu, nie ogranicza się wyłącznie do omówienia konfliktów polsko – czeskich w XX wieku. Stanowią one rzeczywiście centralne miejsce narracji konstruowanej przez Przeperskiego. Dzieje się tak jednak głównie dlatego, że Autor w ogóle postrzega związki łączące Polskę z Czechami niemal wyłącznie przez pryzmat sprzecznych interesów obu krajów. Główną tezę całego opracowania da się zamknąć stwierdzeniem, że Polska i Czechy miały odmienne interesy geopolityczne i ekonomiczne, jak również odmienne perspektywy historiozoficzne w momencie powstania niepodległej Polski i niepodległej Czechosłowacji

po I wojnie światowej, co w nieuchronny sposób kierowało oba państwa na kurs kolizyjny. Losy polsko – czeskich związków stają się w tym ujęciu dowodem na fatalizm historyczny – wielokrotnie na kartach książki spotykamy się ze stwierdzeniem, że konflikt jest nieuchronny (np. loc. 2061, loc. 2345). Ów fatalizm nie prowadzi jednak wyłącznie do konfliktów. W toku wywodu omawiane zostają bowiem i te momenty historyczne, które dawały nadzieję nie tylko na pokojową współegzystencję obu społeczności, ale wręcz na ich współpracę. W efekcie recenzowaną książkę należy czytać szerzej niż tylko jako zasygnalizowaną w podtytule historię konfliktów – książka Przeperskiego jest w rzeczywistości próbą stworzenia monograficznego ujęcia historii związków polsko – czeskich pomiędzy rokiem 1918 a 1989.

Pod względem tematycznym monografia ta układa się w całość dającą się podzielić na pięć zasadniczych bloków tematycznych. Blok pierwszy obejmuje zagadnienia związane z przełomem XIX i XX wieku, z kształtowaniem się polskiej i czeskiej myśli niepodległościowej. Blok drugi omawia sytuację na Zaolziu bezpośrednio po zakończeniu I wojny światowej. Blok trzeci skupia się na relacjach polsko – czeskich do wybuchu II wojny światowej ze szczególnym uwzględnieniem wydarzeń z roku 1938. Blok piąty omawia wydarzenia II wojny światowej, próby stworzenia ram systemowych polsko – czechosłowackiej konfederacji oraz pozorną bliskość polskich i czeskich komunistów po zakończeniu II wojny światowej.

Tak określone ramy wymuszają na Autorze poświęcenie szczególnej uwagi kwestii Zaolzia, które staje się głównym tematem wykładu zarówno w części omawiającej wydarzenia po zakończeniu I wojny światowej, jak i wydarzenia związane z końcem niepodległej Czechosłowacji w roku 1938. Nie byłoby do końca sprawiedliwe stwierdzić, że konflikt o Zaolzie jest głównym tematem recenzowanej książki, ale stwierdzenie takie nie byłoby również zbyt odległe od prawdy. Oznacza to, że Autor zdecydował się na omówienie jednego z najbardziej skomplikowanych tematów dotyczących relacji polsko – czeskich i z tej perspektywy dokonać ogólnej oceny polsko – czeskich relacji. Jak sobie z tym zadaniem poradził?

Upraszczając osąd o książce wypada powiedzieć, że z zadania tego wywiązał się z wdziękiem przysłowiowego słonia w składzie porcelany. Książka nie pozostawia absolutnie żadnych wątpliwości, że za konflikt na Zaolziu odpowiadają wyłącznie źli Czesi, którzy gnębili niewinnych i pokojowo nastawionych Polaków, zamieszkujących tereny Zaolzia od dawien dawna. Za podstawowe źródło tego konfliktu Autor uznaje różnicę pomiędzy polskim a czeskim podejściem do problemu kształtowania granic. Według Przeperskiego w momencie kształtowania się granic niepodległej Polski po roku 1918 Polacy wychodzili z założenia, że o ich przebiegu na odcinku Zaolzia winno

decydować kryterium etniczne i słuszność tej tezy ani raz nie zostaje poddana przez Autora w wątpliwości, zupełnie jak gdyby były to dogmat nie tylko historyczny, ale i politologiczny. Czeši z kolei mieli w tym samym czasie wychodzić z założenia, że kształt granic winien być przebiegiem historycznych granic ziem wchodzących w skład ziem korony czeskiej, stosowali zatem kryterium administracyjno-historyczne. Zasadność takiego kroku również nie zostaje dokładniej omówiona, nie ma jednak wątpliwości, że w opinii Autora postępowanie takie było niesłuszne, niesprawiedliwe i konfrontacyjne.

Tak skonstruowana narracja historyczna nie mogła się obejść bez postaci pełniącej rolę czarnego charakteru. Przeperski powierzył tę rolę Edvardowi Benešowi, który niemal od początku prezentowany jest jako osoba o antypolskim nastawieniu. To Beneš miał według polskiego historyka celowo wprowadzać w błąd francuskich dyplomatów w roku 1918 w kwestii charakteru granic na Zaolziu (loc. 2436), to Beneš miał sugerować, że kwestię Śląska można uregulować wyłącznie z Niemcami pomijając interes Polski (loc. 2947), to Beneš miał w niesprawiedliwy – zdaniem Przeperskiego – sposób oceniać przewrót majowy z 1926 (loc. 3394), to Beneš miał zgadzać się na uregulowanie ze stratą dla Polski statutu Gdańska (loc. 3407), to Beneš w niezdrowy sposób pokładał nadzieje na utrzymanie pokoju w Europie dzięki funkcjonowaniu tzw. małej ententy (loc. 5233). Beneš w swoich antypolskich zachowaniach nie był jednak odosobniony – dość ponurą kreską Autor opracowania, kreśli również postać Masaryka, którego wprost oskarża o to, że „walcząc w swoich publikacjach o prawo do samostanowienia dla małych narodów Europy, prowadził jesienią 1918 roku politykę *par excellence* sprzeczną z własnymi ideałami” (loc. 2541), przy czym nie jest jasne czy w ten sposób Przeperski traktuje Polaków jako mały naród, czy też zakłada przecząc sobie samemu, że istnieje naród śląski. W innym z kolei miejscu Masaryk zostaje oskarżony o imperializm: „w tym też tkwił imperializm jego koncepcji politycznych. Pomimo łagodnej retoryki oficjalnej był on gotów bezwzględnie realizować interes czeski kosztem innych organizmów państwowych, a za europejski pokój zapłacić przede wszystkim polskim terytorium” (loc. 3371) W zasadzie można dojść do wniosku, że to właśnie Beneš i Masaryk byli odpowiedzialnymi za całe zło ładu wersalskiego, co oczywiście nie ma nic wspólnego z prawdą, ale za to idealnie pasuje do sensacyjnej wizji polsko – czeskich relacji w okresie dwudziestolecia międzywojennego. O ile takie jednowymiarowe ocenianie postaci historycznej pasuje idealnie do pozytywistycznej powieści historycznej, o tyle w narracji historiograficznej powstającej w wieku XXI jest ono raczej oznaką złej woli i nacjonalistycznego ograniczenia horyzontów.

Jednowymiarowość ocen i prowadzonej narracji nie jest jedynym zarzutem warsztatowym, który można postawić recenzowanej książce. Niektóre frag-

menty książki rażą zbytnimi uproszczeniami i pospiesznymi ocenami. Kluczowym tego przykładem jest cały pierwszy rozdział zatytułowany „Wprowadzenie” a liczący niemal 10% całości książki, który omawia w szkicowy sposób historię kontaktów polsko – czeskich od czasów najdawniejszych aż po koniec wieku XIX. Trudno nie oprzeć się wrażeniu, że poświęcenie niecałych 40 stron na omówienie jakiegokolwiek zagadnienia historycznego obejmującego okres czasowy rzędu niemal 1000 lat, to przejaw bądź nadmiernego optymizmu badawczego, bądź też zwykłej arogancji. Z którymkolwiek przypadkiem będziemy mieli do czynienia w wypadku recenzowanej książki nie sposób nie zauważyć, że pobieżne i stereotypowe omówienie skomplikowanych w swojej istocie zagadnień prowadzi do banalizacji tematu i bardziej upodabnia całą pracę do licencjackiej pracy dyplomowej niż do monografii historycznej. Dla przykładu problemowi chrztu Polski Autor poświęca dwa akapity, z czego jeden to niemal w całości cytaty z popularyzatorskiego artykułu Ksawerego Pruszyńskiego z roku 1938 opublikowanego w tygodniku kulturalnym. Być może gdyby Autor recenzowanej książki sięgnął po opracowania mediewistyczne nowszej i bardziej naukowej proweniencji, uświadomił by sobie, że powtarzanie ugruntowanych powszechnie haseł o wielkim wpływie czeskim na kształtowanie się polskiej organizacji kościelnej (loc. 91) nie odzwierciedla naszej współczesnej wiedzy o wydarzeniach związanych z chrztem Mieszka. Za co najmniej dyskusyjne można też uznać ocenianie Jana Husa wyłącznie jako osoby ograniczającej się do postulatów reformy religijnej, połączone ze stwierdzeniem, że to wyłącznie „późniejsza narodowa historiografia czeska chciała widzieć w husytyzmie coś więcej” (loc. 161). Stwierdzić wypada, że ani z prac czeskich historyków takich jak František Šmahel, ani z polskich opracowań poświęconych np. lewicy husyckiej (por. prace Byliny) nie wynika możliwość tak daleko idącego uproszczenia tematyki społecznej w nauczaniu Husa. W kategoriach humorystycznych można chyba traktować retoryczne pytanie Przeperskiego, o to, czy pojawianie się Jana Žižki pod Grunwaldem można uznać za „zwycięstwo słowiańskiego braterstwa” (loc. 195). O ile wydarzenia z wieku XV zostają omówione dość schematycznie i pobieżnie, o tyle wiek XVI w przeglądzie historii związków polsko – czeskich pominięty zostaje całkowicie. Pomiedzy rokiem 1526 a 1620 nie znajdujemy ani jednego wydarzenia godnego według Autora wzmianki w jego skrótowym omówieniu, co dziwi choćby ze względu na fakt czeskich i habsburskich kandydatur na tron polski w okresie pierwszych trzech bezkrólewi. Sygnalizowane są co prawda „bardzo ożywione – i owocne – kontakty kulturalne, jakie w okresie odrodzenia udało się nawiązać mieszkańcom ziem czeskich i polskich” (loc. 216), ale brak jakichkolwiek szczegółów, co zresztą dziwić nie może, bo jak pokazują prace Gmíterka, Macůrka czy Měšt’ana, relacje te wcale nie były tak ożywione

jak by sobie tego można było życzyć, szczególnie w zakresie kultury. Bolesne też jest uproszczenie wizji czeskiego baroku w wieku XVII ograniczające się do jednego akapitu powtarzającego hasła o niemieckiej dominacji, usunięciu języka czeskiego i o bezwzględnej rekatolizacji, znane tak dobrze z narracji konstruowanej nie tylko przez czeską kulturę odrodzenia narodowego, ale i przez czeskich komunistów.

Poważnym zarzutem, który można postawić pracy Przepierskiego jest również niedostateczny aparat krytyczny. O ile bowiem uproszczenia w ujęciu syntetycznym są nie do uniknięcia, o tyle niedostatecznego umotywowania w źródłach własnych sądów historycznych usprawiedliwić się nie da. Praktycznie na każdej stronie recenzowanej pracy czytelnik spotyka się z opiniami, które nie mają żadnej podstawy w materiałach źródłowych. Zastanawia też, czy w niektórych sytuacjach nie mamy do czynienia z manipulacją naukową. Oto przykładowo Przepierski stwierdza, że „ruch Ślązakowców” miał bez wątpienia na celu osłabienie polskiego stanu posiadania” (loc. 1302). Sąd ten – uwzględnwszy naukowy charakter recenzowanej publikacji – zyskuje walor sądu naukowego, czyli zobiektywizowanego stwierdzenia, którego podstawy da się uzasadnić recepcją źródeł. Jednak w ujęciu Przepierskiego ów antypolski charakter wywodzony jest z jednego tylko źródła, które ze względu na swą specyfikę – chodzi bowiem o pamiętniki – domagałoby się rzetelnego podejścia krytycznego, a nawet wówczas trudno by je było uznać za obiektywne bez uwzględnienia innych ujęć, chodzi bowiem o wspomnienia polskiego działacza związanego ze skrajnie prawicową i nacjonalistyczną endecją. Podobnie rzecz się ma z traktowaniem przez Przepierskiego informacji prasowych jako źródła historycznego. Przykładowo w odniesieniu do wydarzeń poprzedzających wybuch wojny polsko – czechosłowackiej Akutor pisze, że „według prasy warszawskiej żołnierze czescy mieli być przebrani w kostiumy żołnierzy państw koalicji” (loc. 2798) i w ten sposób wymuszać na żołnierzach polskich cofanie się z zajmowanych pozycji. Te relacje prasowe nie zostają w żaden sposób zweryfikowane, co sprawia, że narracja historyczna tworzona jest w oparciu o propagandę jednej ze stron konfliktu. Niektóre zaś stwierdzenia Przepierskiego zawieszono zostają w całkowitej próżni. Przykładowo stwierdza on, że „liderzy czechosłowaccy uważali polskie granice za sztuczne i zagrażające pokojowi europejskiemu” (loc. 3330), brakuje jednak jakiegokolwiek odwołania do źródła.

Podobnych zabiegów w recenzowanej książce znajdziemy więcej, wszystkie one zaś budzą uzasadnione wątpliwości co do obiektywności badawczej Autora. I wypada w tym miejscu zaznaczyć, że problemem nie jest ideologiczne ukierunkowanie opracowania – każdy ma prawo tworzyć

tak zideologizowane narracje, jak mu się podoba. Problemem jest raczej wątpliwa jakość przeprowadzonych badań naukowych.

Opowieść Przeperskiego czyta się zatem nie jak rzetelne opracowanie naukowe, ale raczej jak powieść szpiegowską, w której szpiegowskimi narzędziami zostają uczynione szkoły, prasa, formy zatrudnienia i wiele innych czynników natury społecznej i ekonomicznej. W efekcie niestety całą monografię wypada uznać nie tylko za książkę kłopotliwą z naukowego punktu widzenia, ale również za publikację niebezpieczną i szkodliwą.

Pierwszym czynnikiem decydującym o szkodliwości omawianej książki jest jej jednostronna polonocentryczna perspektywa. Omawiana książka praktycznie w ogóle nie uwzględnia czeskiej perspektywy historiograficznej. Wystarczy wspomnieć, że w bibliografii znajdziemy zaledwie kilka czeskich książek, przy czym praktycznie żadna z nich nie ma charakteru naukowego. Odnajdujemy przykładowo pamiętniki Beneša, „Rozmowy z Masarykiem” Čapka, dwie książki samego Masaryka, zbiór dokumentów poświęconych polityce zagranicznej Czechosłowacji w roku 1938, słynne „Budování státu” Ferdynanda Peroutki (niedokończona dziennikarska książka z lat 1933–36). W bibliografii przedmiotowej więcej odnajdujemy opracowań anglojęzycznych niż czeskojęzycznych, o co zresztą nie jest zbyt trudno, ponieważ tych pierwszych naliczyć można zaledwie osiem. Zarzut ten nie dotyczy wyłącznie opracowań – podobna asymetria jest wyraźnie widoczna również w doborze źródeł. Przykładowo na 32 cytowane czasopisma odnajdujemy zaledwie 4 tytuły czeskie. Nie ma w opracowaniu Przeperskiego żadnych materiałów archiwalnych czeskich, za wyłączeniem tych czeskojęzycznych relacji, które znajdują się w archiwach polskich. Sytuacja ta jest tak kuriozalna, że można zadać wręcz pytanie, czy Autor monografii w ogóle wie, gdzie leżą Czechy. Otóż są one położone dość blisko Polski i kwerenda archiwalna nie byłaby niemożliwa. Przy jej okazji można by również wzbogacić bibliografię przedmiotową o parę czeskich pozycji. Nie sposób też w tym miejscu nie postawić pytania, jak jest możliwe, że książka z takimi brakami warsztatowymi mogła ukazać się drukiem w renomowanym wydawnictwie?

Czynnikiem drugim jest ideologizacja dyskursu historiograficznego. Przeperski od samego początku daje czytelnikom jasno do zrozumienia, że swoją wizję historii XX wieku konstruuje w oparciu o prawicową perspektywę. Wiadć to dobrze w doborze autorytetów, na które Autor się powołuje. Nie jest przypadkiem, że całe opracowanie otwiera cytat z Romana Dmowskiego, który wyznacza linię interpretacyjną procesów historycznych – „stosunki nasze [z Czechami] były już w odległych wiekach bardzo bliskie i od początku treścią ich była rywalizacja”. Uwagę zwraca w tym kontekście również odwołanie się do tradycji historiograficznej reprezentowanej przez Oskara Haleckiego,

którego wyraziście prokatolickie i konserwatywne poglądy nie były w przeszłości, ani nie są i dziś w centrum polskiej historiografii, znajdują natomiast uznanie w kręgach pravicowych historyków związanych z polskim Instytutem Pamięci Narodowej. Nie byłoby w tym nic podejrzanego, gdyby nie fakt że Instytut Pamięci Narodowej zajmuje się w Polsce nie tylko badaniami nad historią Polski, ale jest również instytucją śledczą dość często oskarżaną o silne powiązania polityczne ze współczesną skrajnie pravicową i nacjonalistyczną władzą. Władza ta chętnie zresztą i skrętnie wykorzystuje w swej nacjonalistycznej retoryce argumenty historyczne, których źródłem jest właśnie Instytut Pamięci Narodowej rozumiany jako narzędzie prowadzonej przez dzisiejszą polską polityki historycznej. Nie jest zresztą przypadkiem, że właśnie z Instytutem Pamięci Narodowej zawodowo związany jest Autor książki. Ta pravicowa perspektywa zaskakuje czasem na płaszczyźnie językowej i to nie tylko w odniesieniu do tematyki czeskiej. Opisując antyżydowski pogrom z czasów I wojny światowej Autor mówi, że „ofiarami ludowego gniewu w związku z fatalną sytuacją zaopatrzeniową padły na przykład żydowskie sklepy w Suchej Górnjej” (loc. 1974). W tym sensie publikacja Przeperskiego wpisuje się w szerszy proces usprawiedliwiania przez polską pravicową historiografię jakichkolwiek zbrodniczych działań popełnionych przez Polaków w imię polskiego interesu narodowego.

Za skandaliczne i nieprofesjonalne zachowanie popełnione na płaszczyźnie językowej można też uznać sugerowanie, że Ostrawa w jakiś sposób jest terytorialnie związana z Polską. Pisząc o konflikcie oświatowym na Zaolziu Przeperski stwierdza, że „odezwa oświatowych działaczy czeskich z Polskiej (notabene) Ostrawy wydana 7 października 1917 roku głosiła...” (loc. 1996). Autor z całą pewnością zdaje sobie sprawę z proveniencji nazwy Polska Ostrawa sięgającej wieku XVI i odnoszącej się do relacji majątkowej tych terenów względem tynieckich benedyktynów. Musi też zdawać sobie sprawę, że fakt ten nie miał nic wspólnego z jakimikolwiek realnymi związkami Ostrawy z państwem polskim, decyduje się jednak zasugerować, że takie związki istniały. Tak uprawiana historia jest po prostu nachalną manipulacją i wypada jedynie wyrazić żal, że w udającej obiektywne opracowanie książce takie manipulacyjne fragmenty się znalazły.

Odległe od języka naukowego są też fragmenty książki poświęcone wojnie polsko-czechosłowackiej i mordowi w Stonawie. W odniesieniu do tej oczywistej i mało znanej zarówno w historiografii polskiej jak i czeskiej zbrodni wojennej Przeperski decyduje się użyć języka i odniesień historycznych dość dyskusyjnych. Píše mianowicie, że „bestialstwo żołnierzy czechosłowackiego 21. Pułku oznaczało złamanie dobrego obyczaju wojennego i prawa międzynarodowego”, by następnie stwierdzić, że był to „raczej przykład

swoistego furor bohemicus” (loc. 2754). O ile zrozumieć można, że mord na jeńcach można określić mianem „bestialstwa”, o tyle ów „furor bohemicus” nawiązujący do znanego z wczesnowożytnej historiografii określenia „furor hussitarum” wydaje się już tylko przykładem manipulacji sugerującej, że współcześni Czesi to w rzeczywistości potomkowie barbarzyńskich husytów – np. tych, co to rzekomo niszczyli obraz Matki Boskiej Częstochowskiej.

W tym sensie książka napisana przez Przeperskiego daje się interpretować nie tylko jako monograficzne ujęcie związków polsko – czeskich w XX wieku, ale również jako próba opisania tego zagadnienia w zgodzie z oficjalną linią partyjną współczesnej władzy w Polsce. Uwzględniając poglądy obecnie Polską rządzących osób na problematykę autonomii Śląska ta prawicowa perspektywa wydaje się być nieco złowieszcza. Czeska historiografia nie powinna takich nacjonalistycznych prób wyjaśniania konfliktów pozostawiać bez komentarza, grozi to bowiem wzrostem nastrojów nacjonalistycznych na terenach, na których nie tak dawno temu dochodziło do polsko – czeskich konfliktów zbrojnych. W tym sensie całą monografię wypada uznać nie tylko za kłopotliwą z naukowego punktu widzenia, ale również za niebezpieczną i szkodliwą dla wzajemnych kontaktów polsko-czeskich.

Podsumowując niniejszą recenzję wypada stwierdzić, że książka Michała Przeperskiego, gdyby ją rozważać tylko w kategoriach pracy historycznej, zasługuje na uwagę, ale obciążona jest zbyt poważnymi błędami metodologicznymi, aby pozytywnie ją ocenić. To, co czyni z owej książki materiał, który koniecznie należy poddać studiom, to jej propagandowy wydźwięk. Śląsk Cieszyński w ujęciu Przeperskiego to miejsce polskiej krzywdy i nieuzasadnionych roszczeń czeskich. Prawdopodobieństwo, że książka ta wywrze jakiś ferment na polsko – czeskim pograniczu jest oczywiście niewielkie. Trudno jednak nie zauważyć, że wyjaśnienia historyczne oferowane przez jej Autora uderzają w wielonarodowościowych charakter regionu cieszyńskiego. Dość złowieszczo w tym kontekście brzmią cytowane przez Autora opinie o tym, że „pogranicze stanowi zawsze teren konfrontacji różnych reprezentowanych tu postaw” (cytat obejmuje opinię polskiego historyka Chlebowczyka – loc. 1152), przy czym nic nie wskazuje na to by współczesne pogranicze polsko – czeskie miało być wyjątkiem. Oferowana przez książkę wizja historii nacjonalistycznej jest w rzeczywistości Unii Europejskiej, czyniącej spore wysiłki na rzecz integracji terenów pogranicznych, archaiczna i szkodliwa i wypada mieć nadzieję, że jako taka trafi do podręczników historiografii tuż obok opracowań E. Maleczyńskiej czy R. Hecka, przy czym jej wartość będzie o tyle niższa, że książki tych komunistycznych autorów oprócz niekwestionowanego ładunku propagandowego wnosily również ciekawe ustalenia materiałowe czy archiwalne. W wypadku „Nieznosnego ciężaru braterstwa”

mówić wypadnie wyłącznie o ideologizacji historii, która jest tym boleśniej-
sza, że dokonuje się w warunkach pełnej swobody badań naukowych, nie jest
zatem koniecznością dziejową jak opracowania marksistowskie, ale wolnym
wyborem Autora.

Michał Hanczakowski

И. А. Герасимова, В. В. Мильков, Р. А. Симонов: *Сокровенные знания Древней Руси*. КНОРУС, Москва, 2015, 680 с., ISBN 978-5-406-04756-9.

Коллективная монография «Сокровенные знания Древней Руси» стала восьмой книгой в серии «Памятники древнерусской мысли: исследования и публикации». Вся эта серия представляет собой значительное событие в области изучения древнерусской культуры, поскольку увидевшие свет книги, такие как двухчастное исследование «Космологические произведения в книжности Древней Руси», «Кирик Новгородец: ученый и мыслитель», «Лука Жидята» или более ранние «Древнерусские апокрифы», «Шестоднев Иоанна экзарха Болгарского», «Древнерусские ареопагитики» и «Митрополит Никифор» вносят весьма ценный вклад в понимание духовной культуры, философии, системы знаний и представлений о мире древнерусского человека. Исследования серии носят поистине междисциплинарный характер и заслуживают внимания историков, философов, литературоведов, филологов, культурологов, а также всех интересующихся русской культурой, ее корнями и путями развития. Книга «Сокровенные знания Древней Руси» разделена на три части и обширное Приложение, в составе которого публикуются памятники (причем многие впервые), относящиеся к области сокровенных знаний – народной магии, прогностике, астрологии, алхимии, целительству и астромедицине. Древнерусский текст памятников сопровождается вводной частью, описывающей историю бытования текста, его исследованность и связь с другими текстами, переводом на русский язык (что особо могут оценить интересующиеся проблематикой читатели, не являющиеся при этом специалистами в данной области) и комментариями. Исследуемые в монографии памятники относятся к исключительно широкому временному диапазону: от диетогигиенической статьи «Месяцы по римлянам» из «Изборника Святослава 1073 года» по прогностические сочинения XVII века.

Комплексное исследование такого характера было действительно необходимо: в советские времена данная тематика была слишком противоречивой и неоднозначной с идеологической точки зрения, поскольку она затрагивает догматические, вероучительные, мистические и сверхъестественные аспекты, а требование оценочности в отношении «ненаучного» способа познания бытия исключает полноценность исследовательской работы. С другой стороны, интерес, возникший к области сокровенного знания в постсоветское время, таит в себе опас-

ность идеализации, необъективности и спекуляций, а также тенденциозности уже с религиозной точки зрения. Хочется выразить надежду, что именно глубинные объективные исследования, опирающиеся на конкретные памятники, будут в дальнейшем задавать тон в изучении древнерусской культуры.

Тематически исследование разделено на следующие блоки: «Космос, природа, человек в книжности Древней Руси»; «Традиции целительства в Древней Руси: основные типы и тенденции развития», «Прогностика и астромедицина».

Первая часть служит своего рода дополнительным введением к последующим разделам, поскольку обрисовывает общие установки, из которых исходили древнерусские книжники, лечители и врачи, применяя те или иные практики и усваивая определенный ряд текстов. Здесь наглядно демонстрируется конфликт двух антропологических концепций: доктринального представления о двуприродности человека, в особенности радикально трактуемого с позиций жесткого аскетизма, и дохристианских идей о природной всеохватности, сохранившихся в апокрифических текстах, где человек служит проекцией, некоей уменьшенной моделью мироздания, причем не только в смысле метафизическом, но и в смысле эмпирически-осязаемом. Выдвинут тезис о том, что в древнерусской культуре в результате дуализма установок мировосприятия можно выделить три наиболее типичных отношений к врачеванию и медицинским практикам: нигилистически-аскетическое, умеренно-компромиссное и позитивно-сокровенное, учитывающее космический компонент жизни. Вторая глава дает более широкий контекст пониманию стихий, обрисовывая античную стихиологию в целом и проводя параллели между античными и апокрифическими текстами, позже воспринятыми на древнерусской почве и проявившимися в таких значимых для древнерусской культуры трудах, как «Палея Толковая».

В первой главе второй части рассматривается народная медицинская практика: заговоры, заклятия, охранительные мероприятия, а также физические средства – фитотерапия, мануальная терапия, массаж, водолечение и пр. Описанию видов лечения предшествует рассмотрение медицины как когнитивной практики. Далее следует анализ официальной медицины, включающий в себя отношение к болезням как следствию нравственного падения, а также болезнь как подвиг и победу духа над плотью. Вводится понятие «теотерапии» – исцеления, достигаемого в результате молитвы и чуда. Исключительный интерес представляет раздел, посвященный врачеванию в Антониевом монастыре

в Новгороде, где, по утверждению исследователей, применялись разные методы лечения, включая магическое и календарно-вычислительное. В конце главы дается обзор первых больниц и распространения профессиональной медицины, включавшей, как ни странно это звучит в современном контексте, легализацию астрологии или ятроматематики во врачебной практике благодаря привлечению иностранных медиков. Третья глава посвящена природосообразной медицине. Данный термин является авторским и означает подход, опирающийся на лечение, отталкивающееся от понимания человека и его организма на основании принципа соответствия и антропокосмического тождества, стихий как исходного основания мироздания и инструмента магических и целительских операций. Основным текстом, от которого природосообразная медицина отталкивалась, являлось апокрифическое сочинение «Галеново на Гиппократата», однако астромедицинская книжность только этим текстом не ограничивается: авторы монографии приводят богатую подборку статей из древнерусских рукописных сборников, где разнообразно представлен природосообразный подход к человеку, болезням и их лечению, включающий в том числе гадательно-астрологические практики.

В третьей части подробно рассматриваются общая прогностика, причем как в дохристианской культуре, так и в прогностической книжности («Рафли», «Шестокрыл», «Колядник», «Громник», «Зелейник» и др.). Далее представлены разделы о медицинской прогностике, сокровенном знании и практиках в XV–XVI вв., когда позиции астрологии колебались между признанием и анафемой. Третью часть книги завершает статья о прогностической астрологии в XVII веке, которая стала феноменом культуры московского барокко.

Достоинства книги неоспоримы: помимо продемонстрированной авторами идейной сложности представления о человеке и разнообразия древнерусских текстов, посвященных медицинской и прогностической тематике, аргументированно доказывается связь бытовавших в Древней Руси представлений о человеке с наследием античности. Различные подходы авторов взаимно обогащают исследование: если статьи В. В. Милькова насыщены отсылками к патристическому наследию и содержат глубокий философский анализ древнерусских текстов, И. А. Герасимова сосредотачивается на античных корнях природосообразной медицины, тогда как Р. А. Симонов заостряет внимание на практической стороне прогностической астрологии. Возможно, исследованию не хватает заключения, которое суммировало бы все выводы, к которым пришли авторы, и наметило бы перспективы для дальней-

шего исследования. Читателя может несколько ввести в заблуждение само название труда и введение, не обозначившее достаточно четко с самого начала тот факт, что исследование в первую очередь сосредоточено на медицине и прогностических практиках, а не всех областях сокровенного знания. Например, алхимия, также относящаяся к данной области знания, осталась по большей части вне поля зрения исследователей. Можно лишь выразить надежду, что в дальнейших книгах серии этот аспект будет раскрыт более полно. Следующим пожеланием могло бы быть более подробное изучение конкретных врачебных практик, т.е. рецептов медикаментов, техник водолечения, мануальной терапии и др. В настоящее время некоторые западные авторы (Э. Левин, К. Гриффин и др.) довольно активно интересуются данной проблематикой, возможно, их работы помогли бы обогатить исследование практической и фактической информацией. Также пытливый читатель мог бы задаться вопросом, насколько развитие медицинских практик отличалось в России и Западной Европе, было ли оно полностью отличным, или есть некие смежные места (их можно найти, например, в пошатнувшейся позиции астрологии в XV–XVI вв. – см. работы О. Акопяна). Учитывая тот факт, что в научной литературе о западной медицине нет ощутимого недостатка, замечательный труд В. В. Милькова, И. А. Герасимовой и Р. А. Симонова может стать импульсом и отправной точкой для проведения подобного исследования.

Ольга Чадаева

«...Мое слово тихо-сумне, богобоязливе, згадається...»

Г. М. Вокальчук, В. М. Мойсієнко, Н. А. Адах та ін.: Сучасна українська мова: збірник вправ і завдань на матеріалі творів Т. Г. Шевченка (для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів). Житомир, Видавництво ЖДУ ім. І. Я. Франка, 2014, 298 с., ISBN 978-966-485-4-155-5.

Сьогодення, позначене утвердженням України як незалежної держави та зростанням рівня національного самоусвідомлення українців, вимагає пошуку нових підходів до вивчення національної мови, її системи та структури, до навчання ефективному користуванню її багатствами на шляху до порозуміння як комунікативного результату спілкування рідною мовою. Відтак особлива роль в організації мовної освіти прийдешніх поколінь належить підготовці кваліфікованих українців, здатних професійно ширити знання про мову, а отже, формувати у майбутньому національну школу нового покоління, зокрема й вищу. На крутизламі епох українська вища школа потребує якісного, оновленого в часі навчально-методичного забезпечення, яке спиралося б на нові підходи до розуміння мовних явищ і мовних ресурсів у їх взаємодії з культурним і національним простором українства.

Вдалим кроком у реалізації новітніх підходів на шляху до оптимізації вивчення української мови студентами філологічних спеціальностей у вищій школі став лінгводидактичний проект мовознавців Рівного та Житомира «...Мое слово тихо-сумне, богобоязливе, згадається...», приурочений до 200-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка (автор ідеї – завідувач кафедри української мови ім. К. Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету проф. Г. М. Вокальчук), у ході якого постав незвичний за обсягом навчальний посібник «Сучасна українська літературна мова: збірник вправ і завдань (для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів)», створений на матеріалі художніх та епістолярних текстів духовного та інтелектуального світоча України Тараса Григоровича Шевченка

Авторському колективу із двадцяти науковців-україністів Рівненського державного гуманітарного університету та Житомирського державного університету ім. І. Я. Франка під керівництвом проф. Г. М. Вокальчук та проф. В. М. Мойсієнка вдалося здійснити різномірневий аналіз текстів Т. Г. Шевченка та запропонувати цікаве й оригінальне лінгводидактичне рішення – екстраполювати творчий доробок Вели-

кого Кобзаря на системне вивчення усіх розділів фахової дисципліни «Сучасна українська літературна мова». Підхід до вивчення мови на матеріалі кращих зразків літературної спадщини одного автора – геніального українського поета – покликаний, з одного боку, допомогти майбутнім філологам систематизувати набуті теоретичні знання, випрацювати й удосконалити практичні вміння та навички лінгвістичного аналізу мовних явищ у їх взаємозв'язку й взаємодії, з іншого, – сприяти глибшому осмисленню специфіки Шевченкової мовотворчості, його чуття й відчуття СЛОВА, котре він сіяв із непохитною вірою в те, що «добрі жнива колись-то будуть».

Посібник чітко структурований: в його основу покладено системний курс «Сучасна українська літературна мова» у вищій школі, дидактично грамотно забезпечений системою вправ та завдань із творів Кобзаря. Мета посібника виявилася комплексною: забезпечити підґрунтя для систематизації студентами-україністами набутих знань, усвідомленого й грамотного аналізу різноманітних мовних явищ і фактів у їх взаємодії та взаємопроникненні та допомогти студентам осмислити особливості індивідуального мовостилію письменника й поета, відчутти його внутрішню єдність із виплеканим і вистражданим ним самим СЛОВОМ. Крім того, дібраний ілюстративний матеріал сприятиме не лише глибокому практичному засвоєнню студентами лінгвістичних знань на тлі культурного й пізнавального їх складника, слугуватиме реалізації широких міжпредметних зв'язків, які сягають історії української мови та літератури, теорії літератури, історії України, культурології та етнографії, а й вихованню естетичного сприйняття слова у просторі й часі української мови та літератури.

До кожної теми курсу «Сучасна українська літературна мова» подано комплекс завдань із 10-15 варіантів. Така варіативність унаочнює не лише багатство Шевченкового лексикону, розмаїття уживаних ним граматичних форм слів і синтаксичних конструкцій, а й їх зміни у часі та на загал – актуальність порушених Кобзарем гострих соціальних та національних проблем. Увагу до Шевченкового СЛОВА, до його мовотворчості покликані привернути й «Короткий словник неологізмів Тараса Шевченка», система вправ, присвячена його фразеоперетворенню й фразеотворенню, короткі дані про «Словник мови Шевченка», «Шевченківський словник», приклади з «Граматики-стилістичного словника Шевченкової мови» Митрополита Іларіона, загальний огляд праць із шевченківської лексикографії та шевченкознавства, адже у СЛОВІ відображена краса й сила Шевченкового чуття мови, велич його думки, складність творчої лабораторії.

Вправи й завдання, вміщені в посібнику, й системи інструкцій щодо їх виконання є доволі гнучкими: за умови творчого їх використання викладачем у різному навчальному контексті вони можуть набувати різноманітного дидактичного характеру (аналітичного, ситуативно-комунікативного, розвивально-творчого тощо), отримувати спеціалізоване навчально-методичне спрямування (вправи можуть виконуватися індивідуально, комплексно, колективно), а узагальнювальні тести сприятимуть формуванню в студентів навичок самоконтролю. Рецензований посібник може стати корисним не лише студентам філологічних спеціальностей українських вищих навчальних закладів, але й студентам-іноземцям, що вивчають українську мову, українську літературу та українську культуру. Представлений у ньому підхід до презентації шевченкового СЛОВА сприятиме розширенню фахової ерудиції майбутніх українців, поглибленню зацікавленості мовотворчістю й мовомисленням Т. Г. Шевченка, стимулюватиме творчу молодь до власних дослідницьких пошуків у цьому напрямку та свого бачення постаті Тараса Шевченка на перехресних шляхах українства.

Алла Архангельська

В. М. Мокиенко: *Правильно ли мы говорим по-русски. Пословицы в современном русском языке*. Москва, Центрполиграф, 2017, 316 с. ISBN 978-5-227-07263-4.

Серия словарей «Давайте говорить правильно» зародилась в Санкт-Петербургском университете по инициативе проф. Л. А. Вербицкой. В этой серии уже были изданы книги «Трудности современного русского произношения и ударения», «Трудности грамматического управления в современном русском языке», «Трудности современной русской фразеологии. Краткий словарь-справочник», «Крылатые слова в современном русском языке» и др. Продолжением этого ряда стал новый словарь В. М. Мокиенко «Правильно ли мы говорим по-русски. Пословицы в современном русском языке» (М., 2017), который дает информацию о трудных для понимания и употребления русских паремиях.

Автор понимает термин *пословица* традиционно – как меткое (обычно образное) изречение, обобщающее различные явления жизни и имеющее назидательный смысл, напр.: *Кто сказал «А», должен сказать и «Б»*; *Авось да небось до добра не доведут*; *Волков бояться – в лес не ходить*; *Москва слезам не верит*; *Язык до Киева доведёт*. В отличие от фразеологизма пословица имеет замкнутую синтаксическую структуру – структуру законченного предложения.

Неправильное употребление пословицы обычно связано с непониманием ее исходной мотивации, исторического и культурологического содержания, на основе которого пословица возникла. Поэтому автор словаря отобрал в качестве материала именно те пословицы, толкование которых представляет трудность для современных носителей языка. Это может быть обусловлено устаревшей формой выражения или архаичным значением ее компонентов и т.д. Словарь предлагает не только «вещественный», но и лингвистический комментарий пословиц, который разъяснит читателю их исходный образ и убережет таким образом от ошибок. Так, пословицы «консервируют» немало архаичных, иноязычных или диалектных слов, требующих специального объяснения, напр.: *батько* – отец, *пекло* – ад (в пословице *Не лезь поперёк батьки в пекло*); *отростка* – ‘отросток’ (*Какова берёзка, такова и отростка*); *теля* – теленок (*Ласковое теля две матки сосёт*); *кесарь* – ‘владыка, монарх’ (*Богу Богово, кесарю – кесарево*); *алтын* – ‘старая разменная монета в три копейки’ (*Не было ни гроша (ни деньги), да вдруг алтын*); *гуж* – ‘кожаная или верёвочная петля в упряжи, которой соединяют

хомут с оглоблями и дугой' (*Взялся за гуж – не говори, что не дюж*); паче – 'больше, лучше' (*Смирение паче гордости*) и др.

Этот словарь, как и все другие работы проф. В. М. Мокиенко, представляет отдельные пословицы на широком фоне славянских и европейских параллелей, показывая родство русской фразеологии и паремиологии с фондами других европейских языков. Ср., напр.:

He всё то золото, что блестит – укр. *He все то золото, що блищать*; польск. *Nie wszystko złoto, co się świeci*; нем. *Es ist nicht alles Gold, was glänzt*; англ. *All is not gold, that glitters; All that glisters is not gold*; франц. *Tout ce qui brille n'est pas or; Tout n'est pas ors qu'on voit luire*; итал. *Non u oro tutto quel che riluce*; лат. *Ne credas aurum, quidquid resplendet ut aurum*.

Клин клином выбивают – укр. *Клин клином виганяють*; польск. *Klin klinem wybijają (się wibija)*; нем. *Ein Keil treib den anderen*; франц. *Un clou chasse l'autre*; лат. *Clavum clavo ejiciendum (putant); Cuneus cuneum trudit*; др.-греч. ἄλω τον ἄλον (ἐχρούειν) πατάλω τον πατάλον и др.

Этимологии пословиц опираются на существующие паремиологические исследования российских и зарубежных ученых, но, как правило, дополняются доказательствами, разработанными самим автором и изложенными им в его многочисленных трудах по фразеологии и паремиологии, а также параллелями из диалектных словарей и пословицами из других европейских языков. Например, описывая пословицу *Назвался груздем – полезай в кузов*, В. М. Мокиенко излагает посвященную ей работу Л. И. Ройзензона, но также приводит ее многочисленные диалектные варианты: *Назався груздем, лезь в кузов; Назвавшись груздем, полезай в кузов; Назвался грибом, полезай в кузов; олон. Ялся быть грибом, полезай в бурачок* (где *бурачок* – небольшой берестяной кузовок) и параллели в других языках: бел. *Назваўся груздок, лезь у кош*; укр. *Коли назвався грибом, то лізь у кузов*; пол. *Jeśliś grzyb, leź w kosz*. Пословица снабжается следующим комментарием: «Варианты показывают возможность широкой замены областного слова *кузов* – 'короб, корзина для грибов, ягод и т. п. из лыка, прутьев или березовой коры'. В русской пословице более общее название гриба заменено конкретным, которое, видимо, произошло от сочетания *груздь гриб* – букв. ломкий гриб (ср. рус. *груда* и лит. *gruzdùs* 'ломкий', объясняющие мотивировку прилагательного). Замена слова *гриб* именно *груздем* вызвана созвучием ритмического характера: *груздем – кузов*. Немаловажно, однако, и то, что *грузди* считались и считаются у русских одним из ценных видов грибов: уже в памятнике литературы XVI в. «Домострое» рекомендуется «грузди и рыжики солить».

Будучи сторонником полноты исследуемого материала, проф. В. М. Мокиенко приводит у каждой поговорки весь набор ее вариантов, а также ряды паремиологических синонимов, так, напр., поговорка *Береженого и Бог бережет* содержит отсылку также на поговорки *На Бога надейся, а сам не плошай*; *Бог-то Бог, да и сам не будь плох* и др. Разнообразие материала и количество иноязычных параллелей является причиной разных по объему словарных статей – от одного абзаца до двух страниц. К сожалению, из-за недостатка места автор не смог включить в словарь контексты употребления поговорок, что, несомненно, повысило бы его ценность (но даже без контекстов словарь насчитывает 316 с.).

Итак, новый словарь русских поговорок представляет собой ценный вклад в изучение русской, славянской и – шире – европейской паремиологии и несомненно будет способствовать научным изысканиям в области фразеологии и паремиологии.

Людмила Степанова

V časopise jsou publikovány původní vědecké a odborné studie s filologickou problematikou (od r. 2008 tvoří původní stati 80 % obsahu čísla) a další materiály (recenze, zprávy, kronika) z oblasti jazykovědné a literárněvědné rusistiky a dalších slovanských filologií. Příspěvky lze publikovat ve všech slovanských jazycích a v angličtině. Příspěvky jsou opatřeny anglickým abstraktem. V r. 2008 byla ustavena redakční rada a všechny příspěvky důsledně procházejí nezávislým, anonymním recenzním řízením.

Jsou přijímány pouze příspěvky, které nebyly dosud publikovány a nejsou přijaty k publikaci v jiném časopise, v tomto smyslu se podepisuje s autorem příspěvku přijatého k publikaci licenční smlouva vypracovaná právním oddělením UP v Olomouci. Poskytnuté příspěvky musí respektovat níže uvedené formální pokyny. V případě jejich nedodržení se příspěvky vrací autorům k úpravám a doplněním.

Všechny příspěvky procházejí nezávislým, objektivním, anonymním recenzním řízením (dva nezávislí posuzovatelé, z nichž ani jeden není členem redakce či pracovníkem stejného pracoviště jako autor či spoluautor).

Příspěvky je možno zasílat během celého roku. Uzávěrka je vždy k poslednímu dni měsíce ledna a června příslušného roku.

Pokyny pro autory

Texty příspěvků zasílejte na e-mail:

jindriska.kapitanova@upol.cz (studia linguistica),

jitka.komendova@upol.cz (studia litteraria).

Soubor v elektronické podobě musí být uložen pod příjmením autora (bez diakritiky, latinkou) s koncovkou .doc nebo docx (např. novak.docx, vychodil.doc).

Struktura a úprava příspěvku

Jméno autora bez titulů v pořadí: jméno, (jméno po otci), příjmení.

Stát a město, v němž autor příspěvku působí.

Název příspěvku.

Abstrakt v angličtině v rozsahu min. 500 až 700 znaků s mezerami včetně

názvu stati v angličtině. Uvádí se za slovem Abstract.

Klíčová slova v angličtině: 10–15 slov, oddělují se pomlčkami. Uvádí se za slovy Key Words.

Text příspěvku: základní text font Times New Roman, vel. 12 pt, řádkování 1,5, zarovnání vlevo, okraje 2,5 (nahore, dole, vlevo i vpravo). Neformátovat – formátování se v převodu do sázecího editoru ruší. Entrem oddělovat pouze odstavce, odstavce neodrážet ani neoddělovat mezerami. Nestránkovat. Mezititulky neoddělovat mezerami. Je nutno povolit funkci „dělení slov“.

Celý text a všechny další součásti se píše fontem Times New Roman, vel. 12 pt. Doporučený minimální rozsah 27 000 znaků včetně mezer (včetně jména, názvu, abstraktu, klíčových slov, vlastního textu, poznámek, seznamu použité a excerpované literatury). Klíčová slova v textu (bez uvozovek) a příklady (bez uvozovek) se uvádějí kurzívou. Pro zvýraznění používejte tučné písmo. Podtrhávání není přípustné. Obsáhlejší ukázky z krásné literatury nebo lingvistické příklady uvádějte dle následujícího vzoru:

Но в человеке еще живет маленький зритель – он не участвует ни в поступках, ни в страдании – он всегда хладнокровен и одинаков. Его служба – это видеть и быть свидетелем, но он без права голоса в жизни человека и неизвестно, зачем он одиноко существует. Этот угол сознания человека день и ночь освещен, как комната швейцара в большом доме. Круглые сутки сидит этот бодрствующий швейцар в подъезде человека, знает всех жителей своего дома, но ни один житель не советуется со швейцаром о своих делах. Жители входят и выходят, а зритель-швейцар провожает их глазами. [...] Он существовал как бы мертвым братом человека [...] Это евнух души человека «Чевенгур» [Платонов 1988, 114-115].

Гнучкий розум, приховані лідерські задатки та непохитна цілеспрямованість перетворили сором'язливого, на перший погляд, класичного «ботана» з Сіетла на «акулу» світового бізнесу та справжнього комп'ютерного генія. [24tv 06.11.2015]

Слідом за **ділком у рясі** був виведений на чисту воду й другий «збирач жертвувань» – демохристиянин Джіно Арджентіно, що зробив тоді, як був міським радником, аналогічну «операцію». [Молодь України 1981, №194]

Citace se uvádějí uvozovkami specifickými pro každý jazyk. Odkazy na citovanou či použitou literaturu se uvádějí v hranatých závorkách s uvedením příjmení autora, roku a čísla strany: [Novák 1997: 65]. Poznámky pod čarou používejte pouze pro doplňující informace, nikoli jako odkaz na literaturu.

Příklady uvádění jednotlivých titulů (základní formy) v seznamu literatury:

Kniha, monografie, učebnice:

CRYSTAL, D. (2001): *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.

Článek v časopise:

GREGOR, J. (2006): Verbonominální spojení MÍT + abstraktum a jejich ekvivalenty v ruštině (z hlediska lingvodidaktického). *Opera Slavica* XVI, 2006, č. 4, s. 11–26.

Příspěvek ve sborníku:

JANČÁK, P. (1989): Mluva v severozápadočeském pohraničí. In: F. Daneš – J. Bachmannová – S. Čmejrková – M. Krčmová (eds.): *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, s. 239–249.

Elektronické zdroje:

КОЛЯДА, Н. (2010): Старосветские помещики (6. 9. 2010), kolyada.ur.ru/starosvet.

Informace o autorovi:

Jméno včetně titulů.

Stručný vědecký profil.

Adresa pracoviště.

Internetová stránka pracoviště.

E-mail autora.

Autoři odpovídají za jazykovou a gramatickou správnost textu. Příspěvky v rozporu s uvedenými pravidly, neschválené recenzním řízením či neodpovídající zásadám etiky nebudou publikovány.

Требования к оформлению статей

Общие требования

Для публикации в журнале принимаются статьи филологического, т.е. языковедческого, фразеологического, литературоведческого, переводческого содержания на всех славянских языках и английском языке, рецензии, информация о научных конференциях. Материалы публикуются бесплатно.

Принимаются только материалы, которые до сих пор не были опубликованы в другом журнале – в этом смысле с авторами статей заключается и подписывается соглашение о предоставлении редакции права публиковать данные материалы.

Предоставленные в редакцию статьи должны отвечать указанным ниже требованиям. В случае несоответствия материалов требованиям последние возвращаются авторам для переработки.

Все статьи подвергаются независимому, объективному, анонимному рецензированию.

Материалы в редакцию можно предоставлять в течение всего года. Первый номер выходит обычно в первой половине года, второй к концу того же года.

Авторы статей, рецензий, информации о конференциях, хроник несут персональную ответственность за языковую и грамматическую точность текста. Отклоненные рецензентами тексты к публикации не допускаются.

Тексты для публикации высылать по эл. почте: jindriska.kapitanova@upol.cz (studia linguistica), jitka.komendova@upol.cz (studia litteraria).

Требования к оформлению статей, материалов

Файл должен быть назван по фамилии автора только латинскими буквами с расширением doc. или docx. (например, *novak.doc* или *novak.docx*).

Структура статьи

Имя, (отчество) и фамилия автора

Название страны и города

Название статьи на языке статьи

Резюме на английском языке, включая переведенное на английский язык название статьи. Резюме приводится после слова Abstract. Объем резюме ок. 500–700 знаков.

Ключевые слова (10–15 слов под рубрикой Key Words).

Основной текст статьи печатается 12 кеглем в Times New Roman, межстрочный интервал 1,5. Все поля – 2,5 мм. Абзац обозначать только с помощью клавиши Enter, переносов не делать, страницы не нумеровать. Необходимо включить функцию «расстановка переносов».

Редактор: Word for Windows.

Рекомендуемый минимальный объем текста 27 000 знаков (включая интервалы, текст, резюме и список использованной литературы).

Ключевые слова и слова-примеры, предложения-примеры выделять курсивом, в случае необходимости – жирным. Большие по объему цитаты из художественной литературы или лингвистические примеры оформляйте по следующему образцу:

Но в человеке еще живет маленький зритель – он не участвует ни в поступках, ни в страдании – он всегда хладнокровен и одинаков. Его служба – это видеть и быть свидетелем, но он без права голоса в жизни человека и неизвестно, зачем он одиноко существует. Этот угол сознания человека день и ночь освещен, как комната швейцара в большом доме. Круглые сутки сидит этот бодрствующий швейцар в подъезде человека, знает всех жителей своего дома, но ни один житель не советуется со швейцаром о своих делах. Жители входят и выходят, а зритель-швейцар провожает их глазами. [...] Он существовал как бы мертвым братом человека [...] Это евнух души человека «Чевенгур» [Платонов 1988, 114-115].

Гнучкий розум, приховані лідерські задатки та непохитна цілеспрямованість перетворили сором'язливого, на перший погляд, класичного «ботана» з Сіетла на «акулу» світового бізнесу та справжнього комп'ютерного генія. [24tv 06.11.2015]

Слідом за **ділком у рясі** був виведений на чисту воду й другий «збирач жертвувань» – демохристиянин Джіно Арджентіно, що зробив тоді, як був міським радником, аналогічну «операцію». [Молодь України 1981, №194]

Цитаты выделяют кавычками, не используя курсив (образец: «Цитата», „Citace“, “Citation”).

Ссылки в тексте оформляются квадратными скобками, где приводится фамилия автора, год издания и страница по образцу: [Бархударов 1975: 190–213].

Сноски просьба использовать только для примечаний, ссылки на использованную литературу оформлять так, как указано выше.

Подчеркивания не допускаются.

Список использованной литературы приводится в конце статьи под рубрикой *Использованная литература*.

Книга:

CRYSTAL, D. (2001): *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.

Статья в журнале:

GREGOR, J. (2006): Verbonominální spojení MÍT + abstraktum a jejich ekvivalenty v ruštině (z hlediska lingvodidaktického). *Opera Slavica XVI*, 2006, č. 4, s. 11–26.

Статья в сборнике:

JANČÁK, P. (1989): Mluva v severozápadočeském pohraničí. In: F. Daneš – J. Bachmannová – S. Čmejrková – M. Krčmová (eds.): *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, s. 239–249.

Электронные источники:

КОЛЯДА, Н. (2010): Старосветские помещики (6. 9. 2010), kolyada.ur.ru/starosvet.

Профиль автора:

Ф.И.О., включая ученую степень, звание

Краткое представление научных интересов автора

Полный адрес университета (места работы)

Веб-сайт организации

Электронная почта автора

ISSN 0139-9268 (print)
ISSN 1804-1434 (online)